

O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Qo'lyozma huquqida

UDK 338.439

Zaynalova Kamola Nodirovna

**UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARIDA CHAKANA TOVAR
AYLANMASINI OSHIRISH IMKONIYATLARI
("Hakimzoda Servis" MCHJ ma'lumotlari bo'yicha) mavzusida**

5A230102 – "Iqtisodiyot" (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)

**Magistr
Akademik darajasini olish uchun yozilgan
dissertatsiya**

Ilmiy rahbar: prof. Abdukarimov B.A.

SAMARQAND-2013

Mundarija

Kirish.....

I BOB. UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARI FAOLIYATINI BARQAROR RIVOJLANISHDA ULARNING CHAKANA TOVAR AYLANMASINING AHAMIYATI

- 1.1. Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini tashkil etishning zaruriyati va ahamiyati.....
- 1.2. Umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasi va uni umumiy ovqatlanish sohasini barqaror rivojlanishiga ta'siri.....
- 1.3. Umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar.....

II BOB. UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARI CHAKANA TOVAR AYLANMASINI AMALDAGI HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

- 2.1. Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalarining chakana tovar aylanmasini rivojlanishining asosiy tendensiyalari.....
- 2.2. "Hakimzoda Servis" MCHJ chakana tovar aylanmasi tahlili.....
- 2.3. Umumiy ovqatlanish sohasini rivojlanishida xorijiy davlatlar tajribalari.....

III BOB.UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARINING TOVAR AYLANMASINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

- 3.1. Umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish imkoniyatlari.....
- 3.2. Umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish masalalari.....

3.3. Umumiy ovqatlanish korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish yo'llari.....

**IV BOB. «HAKIMZODA SERVIS» MCHJDA HAYOT FAOLIYATI
XAVFSIZLIGINI HOLATI VA SAMARALI TASHKIL ETISH
YO'LLARI**

4.1. Hayot faoliyati xavfsizligining ahamiyati.....

4.2. «Hakimzoda Servis» MCHJ xodimlari mehnat faoliyatini muhofazasini holati

4.3. «Hakimzoda Servis» MCHJda yong'in xavfsizligi doirasidagi chora-tadbirlari

4.4. «Hakimzoda Servis» MCHJda faoliyat ko'rsatayotgan xodimlarga tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha amalga oshirilib kelayotgan ishlari va uni mukammallashtirish yo'llari

Xulosa.....

.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....

Ilovalar

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Xizmat sohasida mulkdorlar sinfini shakllantirish va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslar yaratildi. Buning natijasida xizmat sohasida ishlab chiqariladigan mahsulotlarning aksariyat qismini nodavlat sector-umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan yetishtirishga erishildi.

Umumiy ovqatlanish korxonalariga qaratilgan e'tiborni oshishi aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarning turi va ularning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sifatli servis xizmati hajmini birmuncha oshishiga imkoniyat yaratdi. Ammo amaldagi xizmatlar sohasi tarmoqlariga nisbatan umumiy ovqatlanish sohasiga nisbatan e'tiborni yetarli deb bo'lmaydi. Mamlakatimiz bo'yicha 2013 yil 1 yanvar holatiga ro'yxatga olingan umumiy ovqatlanish korxonalarining 37,0 foizini faoliyati samarasiz va ular yetarli darajada jihozlanmagan.

Umumiy ovqatlanish korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy va huquqiy asoslari bir tizimga keltirilmagan, ularning davlat moliya, soliq organlari bilan munosabatlari yetarli darajada takomillashmagan. Buning sabablaridan biri umumiy ovqatlanish korxonalarini faoliyatini chuqur tadqiq qilinmaganligi, qolaversa umumiy ovqatlanish korxonalarini faoliyatini takomillashtirishga taalluqli iqtisodiy adabiyotlarni yetarli emasligi, bu sohada band bo'lgan mutaxassislarni bilim darajasi talab etiladigan darajadan pastligi umumiy ovqatlanish korxonalarini samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarini takomillashtirish masalalariga oid ilmiy izlanish ishlarini olib borishni taqozo etmoqda. Aytish joizki, umumiy ovqatlanish tarmog'ini rivojlantirish borasida ijobiy natijalarga erishilmoqda. Mazkur soha sub'ektlari faoliyatining huquqiy va iqtisodiy asoslari yaratilishi evaziga 2008-2012 yillarda umumiy ovqatlanish korxonalarini tomonidan xizmat ko'rsatish hajmini oshishi qayd etildi yoki shu vaqt ichida umumiy ovqatlanish korxonalarini tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi respublikamiz bo'yicha 1,4 baravar oshgan bo'lsa,

unda shu vaqt ichida u Samarqand viloyati bo'yicha 1,56 baravarga, Samarqand shahri bo'yicha 1,8 baravarga oshdi¹.

Umumiy ovqatlanish korxonalarining asosiy vositalar texnika va mexanizmlar bilan to'liq ta'minlanmaganligi umumiy ta'sir etmoqda. Ko'pgina umumiy ovqatlanish korxonalarida mavjud texnik jihozlarni eskirib yaroqsiz holga kelganligi ularda ishlab chiqariladigan tayyor mahsulotlarni realizatsiyasiga jiddiy to'sqinlik qilayotgan omillardan hisoblanadi.

Shuningdek, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalarida raqobatbardosh tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarishni ta'minlaydigan yuqori unumli texnologiyalarni va qo'shimcha mablag'larni jalb qilish masalasi hozirgi kunda o'ta dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlaganidek, "Makroiqtisodiy barqarorlik, ishlab chiqarishning izchil va mutanosib o'sish sur'atlarini ta'minlash, jalb etilayotgan investitsiyalarni ko'paytirish hisobidan tarkibiy o'zgarishlarni qat'iy davom ettirish, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish va yangilash – biz uchun bosh vazifa bo'lib qoladi"².

Yuqoridagilar umumiy ovqatlanish korxonalariga kapital mablag'larini jalb qilish orqali soha samaradorligini oshirish, umumiy ovqatlanish korxonalaridan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish masalasi ushbu mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish muammolari uning faoliyati iqtisodiy tabiati hamda ularning samaradorligini oshirish masalalari chet ellik iqtisodchi olimlardan A.M.Fridman³, N.M.Ushakova⁴, K.A.Raitskiy⁵,

¹ O'zR Davlat statistika qo'mitasining 2008-2012 yillar ma'lumotlari va Samarqand viloyat Davlat statistika boshqarmasining 2008-2012 yillar ma'lumotlari

² Karimov I.A. Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash – barcha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir. – T.: O'zbekiston, 2008. – 23 b.

³ Fridman A.M. *Ekonomika predpriyatiy torgovli i pitaniya potrebitelskogo obshestva*. – M.: Dashkov i Ko, 2008. s. 625.

⁴ Yefimova O.P. *Ekonomika obshestvennogo pitaniya*. – Minsk. Novoye znaniye, 2008.s.348.

K.V.Pivavarov⁶, V.G.Bichkov⁷, T.V.Yemelyanova⁸ va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Mustaqillik yillarida mamlakatimiz olimlari tomonidan ham xizmat ko'rsatish sohasi samaradorligini oshirish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borildi. Xususan, G'.H.Qudratov⁹, M.Pardayev¹⁰, I.Ivatov¹¹, M.M.Muhammedov¹², B.Safarov¹³, I.S.Tuxliyev¹⁴, D.H.Asanova¹⁵, Yo.A.Abdullayev¹⁶, N.Yo'ldashev¹⁷, B.A.Abdukarimov¹⁸, T.S. Sharipovlarning bu borada olib borgan tadqiqotlarini alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Iqtisodiy adabiyotlarda B.A. Abdukarimov tomonidan umumiy ovqatlanish majmuini tashkil etish, rejalashtirish va uni samaradorligi masalalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa, T.S. Sharipov umumiy ovqatlanish korxonasi samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishni yoritishga e'tibor bergan. M.K. Pardayev umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini tahlil qilishni o'rgangan. Ammo, ishlab chiqarilayotgan yalpi mahsulotda umumiy ovqatlanish korxonalari salmog'ining yildan-yilga oshib borishi hamda umumiy ovqatlanish korxonalarida yuz berayotgan chuqur tarkibiy o'zgarishlar natijasida tarmoqqa investitsiyalarni jalb etish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha yetarli o'rganilmagan

⁵ Raitskiy K.A. *Ekonomika predpriyatiya*. Uchebnik. - M.: IVS Marketing, 2003. s.683.

⁶ Pivavarov K.V. *Planirovaniye na predpriyatii*. - M.: Dashkov i Ko, 2006. s.245.

⁷ Bichkov V.G., Xodarova Z.S. *Obshestvennoye pitaniye: itogi i perspektiva*. - M.: Ekonomika, 1984. - s. 239.

⁸ Yemelyanova T.V. *Ekonomika obshestvennogo pitaniya* - Minsk. Visshaya shkola, 2003.

⁹ Qudratov G'.H., Pardayev M.Q., Abdukarimov B.A. *Servis rivoji - aholining bandligini ta'minlash va farovonligini oshirish omili*. Risola. - T.: Fan va texnologiya, 2007. - 28 b., Qudratov G'.H., Mirzayev H.J., Pardayev M.Q. *Agroservisni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari*. Risola. - T.: Fan va texnologiya, 2007. - 16 b.

¹⁰ Pardayev M.Q., Isroilov J.I., G'apparov A.Q. *Xizmat ko'rsatish sohasida iqtisodiy tahlilni takomillashtirish muammolari*. Risola. - Samarqand: Zarafshon, 2009. - 66 b.

¹¹ Ivatov I. *Restorannoye xozyaystvo v turisticheskoy sfere*. Uchebnoye posobiye - T.: TGEU, 1998. - s. 131., Savdoda marketing faoliyati. Monografiya. - T.: TDIU, 2004.

¹² Muhammedov M.M. i dr. *Ekonomika torgovli*. - Samarkand: SamKI, 1998. - 282 s.

¹³ Safarov B.J. *O'zbekiston chakana savdosida bozor tizimlarining shakllanishi va ularni tartibga solish: iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati*. - T.: TDIU, 1998. - 21 b.

¹⁴ Tuxliyev I.S. va boshqalar *Turizmni rejalashtirish*. Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2010. -264 b., Turizm asoslari. O'quv qo'llanma. - Samarqand: 2010.

¹⁵ Asanova D.H. *Trudoyomkost produkcii obshestvennogo pitaniya i rezervi yeyo snijeniya: avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepen kandidata ekonomicheskix nauk*. - Kiyev. 1992.-s. 20.

¹⁶ Abdullayev Yo.A. *Statistikaning umumiy nazariyasi*. Darslik. T.: «O'qituvchi», 1993.- 240 b., Bozor iqtisodiyoti asoslari: - T.: Mehnat, 1997. - 432 b., Makroiqtisodiy statistika. - T.: Mehnat, 1998. - 382 b., Statistika nazariyasi. - T.: Mehnat, 2000.- 448 b., Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. - T.: Mehnat, 2002. - 215 b.

¹⁷ Yuldoshev N. *Savdo korxonasi iqtisodiyoti*.-T.: TDIU, 2005. - 164 b.

¹⁸ Abdukarimov B.A. *Ichki savdo iqtisodiyoti*. Iltom. - T.: Fan va texnologiya, 2008.- 224 b.

dolzarb ilmiy muammolarning yuzaga kelishi, ushbu tadqiqot mavzusini tanlashga asos bo'lib xizmat qiladi.

Lekin ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy munosabatlari bilan bog'liq milliy xususiyatlarimizdan kelib chiqqan holda to'liq tadqiq etilmagan.

Dissertatsiyada o'rganilayotgan masalalarning boshqa tadqiqotlardan farqi shundaki, umumiy ovqatlanish korxonalarining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda, xususiy mulkchilikka asoslangan umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini samarali tashkil etishni nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etishga aohida yondoshilganligidir.

Magistrlik dissertatsiya ishining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Dissertatsiya Samarqand iqtisodiyot va servis institutining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasi asosida tayyorlangan.

Tadqiqot maqsadi – iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari va ular chakana tovar aylanmasini xususiyatlarni inobatga olgan holda tasniflash;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini tasniflash;
- umumiy ovqatlanish sohasi samaradorligini oshirishda chakana tovar aylanmasini oshirishning ob'ektiv zaruriyat ekanligini asoslash;
- jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasini holatiga tashkiliy-iqtisodiy tavsif berish;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish ko'rsatkichlarini tahlil qilish;

- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirishga ta'sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy omillarni aniqlash va ularni tahlil qilish yo'llarini ishlab chiqish;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish orqali chakana tovar aylanmasini oshirish istiqbollari belgilash;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlarini ochib berish.

Tadqiqotning ob'ekti. Respublikada, xususan Samarqand viloyatida faoliyat olib borayotgan umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasi bo'lib hisoblanadi.

Tadqiqotning predmeti iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi.

Tadqiqotning nazariy-uslubiy asosi. Magistrlik dissertatsiya ishini bajarishda O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident I.A.Karimovning Farmonlari, Qarorlari va asarlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining me'yoriy hujjatlari, shuningdek, tadqiqot ishida mamlakatimiz va chet ellik iqtisodchi olimlarning mavzu doirasidagi ilmiy ishlari, tavsiyalari va ularda qo'llanilgan metodologik tamoyillar asos qilib olindi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi bozor iqtisodiy munosabatlarini rivojlantirish sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirishni ta'minlash bo'yicha nazariy-uslubiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi. Ular quyidagilardan iborat:

- bozor iqtisodiyoti sharoitida kelib chiqqan holda umumiy ovqatlanish korxonasi faoliyatini, shu jumladan uning chakana tovar aylanmasini xususiyatlari tasniflangan;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasining tasnifi tizimlashtirilgan va tavsifi ochib berilgan;
- umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasini oshirishda iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishning ob'ekti zarurligi va yo'nalishlari asoslangan;
- jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari holatiga tavsif berilgan va uning rivojlanish yo'nalishda asoslangan;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish ko'rsatkichlari va uni oshirishga ta'sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy omillar aniqlangan;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish orqali tovar aylanmasini oshirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirishga taalluqli iqtisodiy munosabatlar, ularni takomillashtirish imkoniyatlari aniqlangan va ulardan umumiy ovqatlanish korxonalari amaliyotda foydalanish yo'llari tavsiya qilingan.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida statistika va iqtisodiy tahlilning qiyoslash, guruhlash, qayta hisoblash, tanlab kuzatish korrelyatsiya-regressiya kabi usullaridan hamda analiz va sintez, tizimli yondashuv, ilmiy va mantiqiy yondashuv kabi uslublardan foydalanildi.

Himoyaga olib chiqilayotgan asosiy holatlar:

- umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish bilan bog'liq munosabatlarning nazariy va amaliy muammolari hamda ularning yechimlari bo'yicha takliflar;

- umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasini oshirishning ob'ektiv zaruriyatini ta'minlovchi prioritetli yo'nalishlar;

- Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi umumiy hajmining 2012-2015 yillarga mo'ljallangan istiqbolli ko'rsatkichlari;

- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirishda korxonaning tashkiliy tuzilmalari hamda iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning nazariy ahamiyati umumiy ovqatlanish korxonasini chakana tovar aylanmasini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda va uni prioritetli yo'nalishlarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Amaliy ahamiyati O'zbekistonda, xususan, Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasini oshirishning iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishda, korxonaning samarali faoliyat yuritishini ta'minlashda uslubiy asos sifatida foydalanish mumkin.

Shuningdek, tadqiqot natijalaridan oliy ta'lim muasasalarida «Xizmat sohasi iqtisodiyoti», «Ichki savdo iqtisodiyoti», «Umumiy ovqatlanish sohasi iqtisodiyoti» kabi o'quv kurslari dasturini takomillashtirishda va o'qitishda umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy hujjatlarni takomillashtirishda foydalanish mumkin.

Natijalarning joriy qilinishi. Tadqiqot natijasida olingan xulosalar va tavsiyalar Samarqand shahar "Hakimzoda Servis" MCHJ umumiy ovqatlanish korxonasida (2013 yil 6 mayda tasdiqlangan dalolatnoma) sohani rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda, SamISI qoshidagi umumiy ovqatlanish korxonasida (2012 yil 15 yanvarda tasdiqlangan dalolatnoma) amaliyotiga hamda Samarqand iqtisodiyot va servis institutida o'quv jarayoniga (2013 yil 10 martda tasdiqlangan dalolatnoma) joriy qilish uchun qabul qilingan.

Ishning sinovdan o'tishi. Tadqiqot davomida olingan natijalar va ilmiy-amaliy xulosalar quyidagi xalqaro va respublika ilmiy-amaliy konferensiyalarida

ilmiy ma'ruza ko'rinishida bayon qilingan, tezis sifatida nashr qilingan va ma'qullangan: «Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida xizmat ko'rsatish tarmoqlari, servis va turizm sohalarini rivojlantirishning nazariy va metodologik muammolari» (Samarqand, 2012 yil 11-14 aprel); «Problemi razvitiya uchebno-analiticheskogo prospektiva v usloviyax innovatsionnogo razvitiya ekonomiki» (Tambov, RF, 2012 yil 22 may). Ushbu ma'ruzalarda qilingan xulosa va takliflar konferensiya tavsiyalarida o'z aksini topgan.

Shuningdek, magistrlik dissertatsiya ishi Samarqand iqtisodiyot va servis instituti «Iqtisodiyot» kafedrasining kengaytirilgan majlisida, "Hakimzoda Servis" MCHJning yig'ilishida muhokama etilib, himoyaga tavsiya etilgan.

Natijalarning e'lon qilinganligi. Ilmiy-tadqiqot natijalari 4 ta ishda nashr qilingan. Shundan 2 tasi chet el davlatlarida o'tkazilgan xalqaro ilmiy anjumanlari to'plamlarida ma'ruza shaklida e'lon qilingan va chop etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Magistrlik dissertatsiya kirish, 4 ta bob, xulosa, adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tarkib topgan. Unda 138 bet, 22 ta jadval, 5 ta chizma, 1 ta diagramma va 4 ta ilova mavjud.

I BOB. UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARI FAOLIYATINI BARQAROR RIVOJLANISHDA ULARNING CHAKANA TOVAR AYLANMASINING AHAMIYATI

1.1. Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini tashkil etishning mohiyati, zaruriyati va ahamiyati

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, nafaqat iqtisodiy-ijtimoiy sohalar, balki rivojlanib kelayotgan umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatiga, ularni chakana tovar aylanmasi hajmiga ham o'z salbiy ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Natijada global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz umumiy ovqatlanish korxonalariga jiddiy nuqsonlar mavjudligi va uni tubdan isloh qilishning zarurligini ko'rsatib berdi.

Hozirda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi salbiy oqibatlarini bartaraf etish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tarkibida umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini rivojlantirish kabi misollar egallamoqda. Ushbu korxonani yalpi ichki mahsulotda, iqtisodiyotda band bo'lganlarning tarkibida, davlat byudjetiga to'lanadigan soliqlarda, yangi ish o'rinlarini yaratish kabi eng muhim masalalarda uni ahamiyati oshib bormoqda va kelajakda ham bu jarayonning davom etishi huquqiy-me'yoriy hujjatlar bilan mustahkamlanmoqda.

Shuningdek, 2013-2016 yillarda umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan xizmat ko'rsatish aholi bandligini ta'minlash va hayot darajasini oshirishning eng muhim omili sifatida yanada jadal rivojlantirish-ustuvor vazifa sifatida belgilanishi umumiy ovqatlanish korxonalarini xizmat sohasida yaratilayotgan yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 20 foizga yetkazishni talab qiladi.

Agarda Samarqand viloyati bo'yicha xizmat ko'rsatish soha korxonalari tomonidan yaratilgan mahsulot viloyat yalpi ichki mahsulotiga nisbatan 2012 yilda 61%ni tashkil etgan bo'lsa, unda uning tarkibida umumiy ovqatlanish

korxonalari tomonidan yaratilgan yalpi mahsulot 26%ni tashkil etdi. Ko'rinib turibdiki, ushbu ko'rsatkich o'sish tendensiyasiga ega. Ammo rivojlangan mamlakatlarda umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan yaratilgan yalpi ichki mahsulot ularni 40-45%ni tashkil qiladi. Demak, mamlakatimizda umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyati boshqa tarmoqlarga nisbatan tez rivojlanishi zarur. Shuningdek, umumiy ovqatlanish korxonalari rivoji xalqimiz farovonligining oshishiga bevosita ta'sir qiladi.

Ushbulardan kelib chiqib biz o'zimizning tadqiqotlarda e'tiborimizni umumiy ovqatlanish korxonalariga, ya'ni xizmatlar sohasining bir ajralmas qismi sifatida, ularida chakana tovar aylanmasini oshirishning ustuvor yo'nalishlariga qaratamiz.

So'nggi 10-15 yillar davomida xizmat ko'rsatish korxonalarining turli muammolari ayrim tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib, ularning yechimi belgilab berildi. Ammo shunga qaramasdan hali ham umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish borasida tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishi bajarilmagan. Tadqiqotlarimiz umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasini oshirishga taalluqli munosabatlarni takomillashtirish masalalariga qaratilar ekan, biz, ushbu masalaning ayrim nazariy jihatlariga diqqatni qaratilishini ham maqsadga muvofiq deb topdik.

Hozirda iqtisodiy adabiyotlar va huquqiy-me'yoriy hujjatlarda «umumiy ovqatlanish¹⁹», «ommaviy ovqatlanish²⁰», «umumovqatlanish²¹» kabi tushunchalar ishlatilmoqdaki, ularning barchasi bir sohani nazarda tutgan holda, turlicha shakllantirish orqali kishilarda bu soha faqat iste'molchilarni ovqatlantirish bilan band bo'lgan korxona sifatida cheklangan tushunchani yuzaga keltirib chiqarmoqda. Ammo mualliflar aynan «ovqatlanish» korxonasini nazarda tutishmoqda. Vaholanki, bu soha qanday tushuncha bilan nomlanmasin,

¹⁹ Urazov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining nazariy va metodologik muammolari: Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent: O'z.R. BMA., 2006. - 16 b., O'zbekiston Respublikasi umumiy ovqatlanish mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish qoidolari. Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 13 fevraldagi 75-son Qarori.

²⁰ Adukarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik, II qism T.: «Fan va texnologiya». 2008.- 138-200 b.

²¹ 1997-2006 yillarga statistik to'plam. Samarqand viloyat statistika boshqarmasi. Samarqand 2007.

ularida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tushunchalari uyg'unlashtirilgandir. Xizmat ko'rsatish tushunchasi hozirda o'zlari ishlab chiqargan mahsulotlar bilan xizmatlarni amalga oshirish bilan cheklanmay sotib olingan ayrim oziq-ovqat va iste'mol tovarlarini sotib olish va iste'molchiga yetkazish bilan xizmatlarni amalga oshiradi.

O'zbek tilining izohli lug'atida «ommaviy» va «umumiy» so'zlariga nisbatan turli izoh berilgan bo'lsa ham, (ya'ni:

ommaviy – arabcha - umumga, umumxalqqa tegishli, oid. Ommaga, ko'pchilikka oid, omma, ko'pchilik tomonidan yoki omma orasida bajariladigan²².

umumiy – arabcha – hammaga oid, taalluqli, universal. Hammaga tegishli, hamma uchun xizmat qiladigan, yagona²³ ma'nolarini anglatadi) chakana tovar aylanmasi tushunchasiga berilgan izoh “chakana savdo”, “ulgurji savdo”, “umumiy ovqatlanish korxonasi aylanmasi” kabi tushunchalarga nisbatan berilgan izohlar aynan bir xilligi bilan cheklanib qolingan. Agarda ushbu tushunchalarga korxonalarni moliyaviy-iqtisodiy munosabatlaridan kelib chiqqan holda baho beradigan bo'lsak, unda amaldagi lug'atlarda o'z aksini topgan yagonalik tushuncha naqadar tor ma'noda ekanligidan xulosa chiqarib olish mumkin bo'ladi. Biz ushbu masalalarni yoritishda o'z ilmiy ishimizda asos qilib olmaganligimiz bois (ushbu masala alohida ilmiy tadqiqot ishini olib borilishini talab etganligi sababli) asosiy diqqatni umumiy ovqatlanish korxonasi faoliyatiga, so'ng esa uni xizmat sohasi tarkibida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashdagi ahamiyatiga diqqatni qaratishimiz bilan cheklanishni muhim deb topdik.

Shunday qilib yuqoridagi terminlardan kelib chiqib aytish mumkinki, umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasi shu korxonalarda ishlab chiqariladigan taomlar realizatsiya bilan bir vaqtda iste'molchini tovarlarga bo'lgan talabini qondiradi. Chakana va ulgurji savdo tashkilotlarida

²² O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Uchinchi jild. 2007. 123-bet.

²³ O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» To'rtinchi jild. 2007. 286-bet.

ushbu holatni to'liqligicha amalga oshirilmasligi qayd etilishi mumkin (ko'p hollarda polufabrikat-qisman tayyor mahsulot ko'rinishida).

Xullas, umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi terminiga berilgan ta'riflar o'z mazmuniga ko'ra katta harajatlarni asoslangan. Bu esa mavjud ta'rifdan kelib chiqib umumiy ovqatlanish korxonasi norentabel yoki katta harajatli korxona ekan deb xulosa chiqarilishiga sabab bo'ladi. Katta harajati mavjud joyda sifat doimo past bo'lishi mumkin. Bu esa haridor (iste'molchi)larni ushbu tashkilot faoliyatidan uzoqda ushlab turilishiga sabab bo'lib qolishi mumkin²⁴.

Umuman olganda, ushbu sohaga nisbatan farqlovchi tushunchalarni mavjud amaldagi qonuniyatlardagi kamchiliklar sifatida e'tirof etish mumkin. Misol uchun bunday tushunchalarni Soliq kodeksida, "Bank va bank faoliyati to'g'risida"gi qonunda "yuridik shaxs", "korxona", "tashkilot" deb e'tirof etilishi, umumiy ovqatlanish korxonalariga nisbatan katta soliq yukini amal qilib kelishiga sabab bo'lmoqda. Hatto sanoat korxonalari, fermer xo'jaliklari ular kabi katta soliq yukiga ega emas. Agarda umumiy ovqatlanish korxonalarini xizmat turlarini e'tiborga oladigan bo'lsak, unda ular eng kichik soliq yukiga yoki katta soliq imtiyozlariga ega bo'lishlari lozim.

Hozirda umumiy ovqatlanish korxonalariga nisbatan qarashlar qay tarzda tasniflanmasin va rivojlantirib borilmasin, unga nisbatan qarashlar doimo natijaga qaratilmog'i lozim, ya'ni:

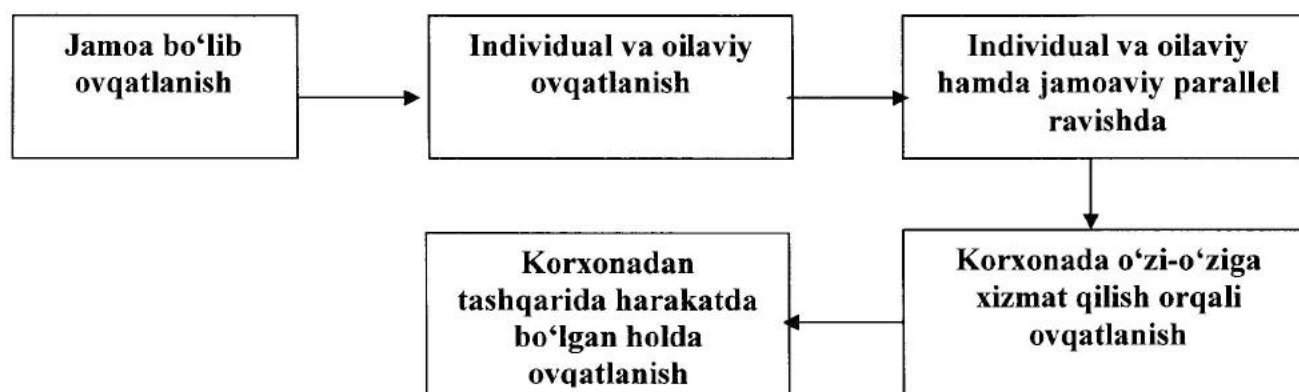
- faoliyat yuritishni mijozlar talabidan kelib chiqib moslashtirish;
- faoliyat yuritish turidan kelib chiqib harajatlarni pasaytirish va imtiyozlarga ega bo'lish;
- xizmat ko'rsatish sifatidan kelib chiqib davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;
- ishlab chiqarish siklini mavjudligi va yuqori ish sikllarini o'rnatish;

²⁴ Bizning bunday fikrimiz turli munozarali fikrlarni yuzaga kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday holatni yuzaga kelishini biz ijobiy deb e'tirof etamiz, chunki shu orqali ayrim "tushuncha" yoki "termin"lar mazmuniga oydinlik kiritishga erishish mumkin bo'ladi.

•ishlab chiqarilgan mahsulotlarni servis xizmatini qo'llash orqali mijozlarga yetkazilishi, madaniyatli muomalani doimiy ravishda amal qilishi sababli soliq imtiyozlarini doimiylikini ta'minlashga imkoniyat yaratish va hokazo.

Bu esa qaysidir bir ijtimoiy guruhga, tabaqaga xos jihatlarni ham e'tiborga olinishini taqozo etadi.

Aytish joizki, mijozlarni ovqatlanish jarayoni ijtimoiy mehnat taqsimoti, ishlab chiqarishning ijtimoiylashishi va ixtisoslashishi natijasida²⁵ ovqatlanish vaqti, xizmatlar tarkibi, xizmat ko'rsatish joyi, o'zi-o'ziga xizmat qilish xususiyatlariga qarab rivojlanib kelmoqda:

1.1chizma. Ovqatlanishning rivojlanish bosqichlari

Yuqoridagilardan kelib chiqib, har qanday jamiyatda ularning ijtimoiy-iqtisodiy shakllaridan qat'iy nazar insonlarni ovqatlanish jarayonini tashkiliy jihatdan uch xil shaklga ajratish mumkin²⁶:

- I. Uy sharoitida, ya'ni individual yoki oilaviy.
- II. Jamoatchilik asosida, ya'ni umumiy ovqatlanish.
- III. Dala sharoitida, ya'ni ko'chada harakatda bo'lgan holda ovqatlanib borish.

²⁵ Adukarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik, II qism. T.: «Fan va texnologiya». 2008.- 138-200 b.

²⁶ O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Uchinchi jild. 2007. 139 bet.

Ushbu jarayon tashkil etilishi nuqtai nazaridan ovqatlanish (ya'ni oziq-ovqatlarni iste'mol qilish jarayonini) bir tomondan yerda individual, oilaviy, jamoaviy bo'lib ovqatlanishga, ikkinchi tomondan havoda harakatda bo'lib (ya'ni samolyotda, kosmosda), uchinchi tomondan yerda harakatda bo'lib ovqatlanish (poyezdda, kemada, mashinada), to'rtinchidan yer va suv ostida ovqatlanish (metroda, suv osti kemasida), beshinchidan (maxsus ajratilgan xonalarda (restoran, kafe va x.k.), oltinchidan toza havoda (ochiq maydonda, tog'da, cho'lda) va boshqalar. Ovqatlanishni bunday guruhlanishi mijozga ko'rsatiladigan harajatlar miqdori bilan bevosita bog'liq bo'lmoqda.

Ushbu holatlar ovqatlanishni ijtimoiylashishi, xayotda har xil tarmoqlarning vujudga kelishi natijasida, bunday xizmat turiga ob'ektiv ehtiyojlarning tug'ilishi sababli alohida xizmat sohasi sifatida kelib chiqqan. Ularni har birining ommaviy tus olishi bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllanishining boshlang'ich davrlaridan hozirgi vaqtgacha amal qilib umumiy (jamoaviy) ovqatlanishni iqtisodiyotning tarmog'i sifatida shakllanib rivojlanib borishiga imkoniyat yaratib bermoqda.

Aytish joizki, umumiy ovqatlanish tarixan tovar ayirboshlash jarayonini bir turi sifatida qaralib kelingan, hozir ham u savdo sohasi kabi tovar ayirboshlash jarayonining tarkibiy qismi bo'lib hisoblansada, umumiy ovqatlanish sohasidagi jarayon savdodan bajaradigan ijtimoiy-iqtisodiy va texnik-texnologik funksiyalar bilan farqlanadi.

Umumiy ovqatlanish sohasi takror ishlab chiqarish jarayonining barcha bo'g'inlarida ishtirok etadi: ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash, iste'mol.

Shu o'rinda izohlab o'tish joizki, umumiy ovqatlanish korxonalarining ishlab chiqarish funksiyasi taomlarni tayyorlash bilan bog'liq. Umumiy ovqatlanish korxonalarining ishlab chiqarish funksiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin: xom ashyoni pishirishga, ya'ni ayrim tayyor mahsulotlarni tayyorlash; mahsulotlar va xom ashyolarni ta'minotchilardan umumiy ovqatlanish korxonalariga tashib kelishni tashkillashtirish; xom ashyo va mahsulotlarni saqlash; mahsulotni pishirish, ya'ni iste'mol qilish darajasiga yetkazish; tayyor

mahsulotni porsiyalash; porsiyalangan taomlarni iste'mol qilish joyiga yetkazish shular jumlasidandir.

Aholining ayrim qatlamlarini pulsiz yoki imtiyozli ovqatlar bilan ta'minlash jarayonida ularning taqsimot funksiyasi namoyon bo'ladi: shifoxonalar, bog'chalar, sanatoriyalar, internatlar, dam olish uylari, qurolli kuchlar sohasida, ayrim xo'jalik sub'ektlarida (bepul ovqat tarqatish ishlatilsa), ishsizlarni ovqat bilan ta'minlashda (bu tartib chet el amaliyotida mavjud).

Umumiy ovqatlanish ayirboshlash jarayonida sohasi, birinchidan, tovar ayirboshlash shakli sifatida, oldi-sotdi jarayonida ishtirok etadi va tovarlar qiymatini ayirboshlash funksiyasini bajaradi; ikkinchidan, iqtisodiyot tarmog'i sifatida ishlab chiqarilgan taomlarni iste'molchilarga yetkazish funksiyasini bajaradi.

Tayyor ovqatlar iste'molini korxonada tashkil qilishda iste'mol funksiyasi namoyon bo'ladi.

Aytish joizki, amalda umumiy ovqatlanish korxonalari taklifni o'rganish, talab va ehtiyojni o'rganish, bahoni shakllantirish, tovarlar reklamasini tashkil qilish, shartnomalar tuzish va buyurtmalar berish bilan bog'liq tashkiliy-iqtisodiy funksiyalarni ham bajaradi.

Shunday qilib, umumiy ovqatlanish iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridan yuqorida ko'rsatilgan funksiyalarni bajarish bo'yicha farqlanadi. Bu esa uni maxsus ixtisoslashgan va universal funksiyalarni bajaradigan yagona soha sifatida e'tirof etilishini ta'minlaydi. Umumiy ovqatlanish faoliyati shuningdek, tijoratlashuv talablari va aholini ijtimoiy himoyalash funksiyasini bajaruvchi soha ham hisoblanadi.

Moddiy-ashyoviy, savdo-texnologik va tashkiliy tuzilmalarni ham xo'jalik tizimi sifatida umumiy ovqatlanish korxonasi o'zida mujassamlashtiradi. Moddiy-ashyoviy tarkibiy tuzilmasi jihozlari va foydalanilayotgan xom ashyosi bir xil bo'lgan bir qator korxonalarni o'zida mujassamlashtirganligi bilan umumiy ovqatlanish korxonasi harakterlanadi. Chunki u xom-ashyoni qayta ishlash, taomlarni tayyorlash, shuningdek uning savdosi va iste'molini tashkil

etish bilan bog'liq bir xil texnologik jarayonlar bilan bog'liq ishlarni ham amalga oshiradi. Tashkiliy tuzilmasi xalq xo'jaligining turli darajalarida faoliyat yurituvchi umumiy ovqatlanish korxonalarini yagona xo'jalik mexanizmiga jamlovchi birlashmasidir. Bu umumiy ovqatlanish korxonalarining tarmoq miqyosida boshqaruvini tashkil etish va davlat tomonidan tartibga solishda pog'onali tizimni joriy etishni talab etadi.

Shu bois umumiy ovqatlanish korxonalarini amal qilishi aholini keng qatlami ijtimoiy talablarini qondirib turishiga zaruriyat tug'iladi. Umumiy ovqatlanish korxonalarini faoliyatini aktivlashtirish har tomonlama inson faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, umumiy ovqatlanish korxonasi nafaqat turli soha korxonalarini, ish bilan band bo'lmaganlarni salomatligini himoya etadi.

Shu bilan birga, u ijtimoiy-iqtisodiy o'sishni ta'minlashda aktiv ishtirok etuvchi aholini keng qatlamini himoyalashda alohida ahamiyat kasb etadi.

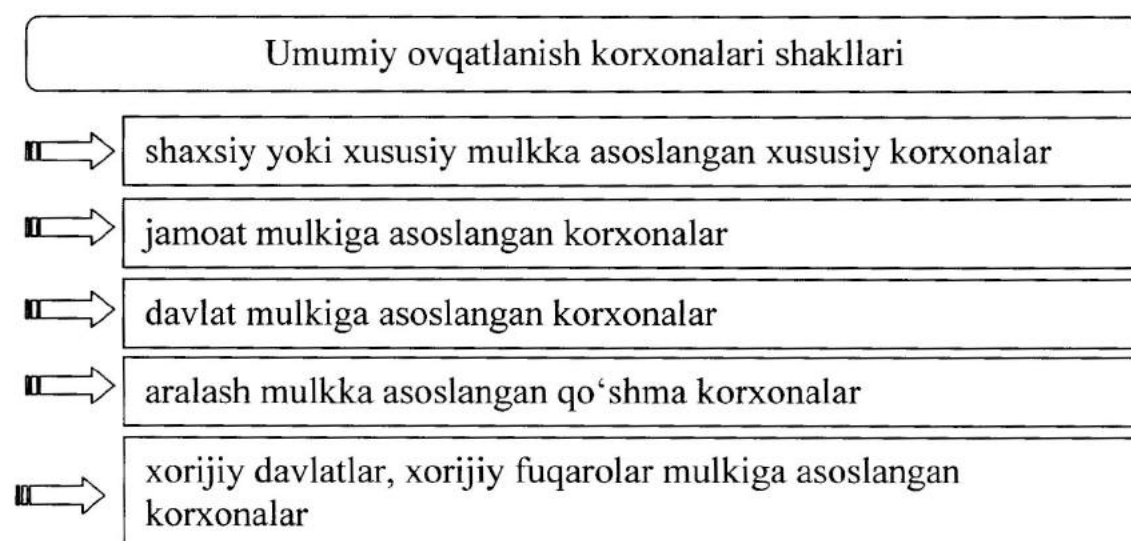
Umumiy ovqatlanish korxonalarisiz iqtisodiy-ijtimoiy o'sishni ta'minlab bo'lmaydi. U doimo kishilik jamiyatini taraqqiyotini ta'minlanishida muhim rol o'ynab kelgan va kelmoqda.

Umumiy ovqatlanishning turli ijtimoiy-iqtisodiy shakllari va turlari mavjud bo'lib, ularni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. Shuning uchun ham savdoning bir tarmog'i sifatida umumiy ovqatlanish va umumiy ovqatlanish sohasi tushunchalariga baho berish orqali uni shakllariga aniqlik kiritish maqsadga muvofiqdir. Umumiy ovqatlanish sohasi turli mulk shaklidagi umumiy ovqatlanish korxonalaridan tashqari aholi ovqatlanishning umumiy ijtimoiy tashkiliy etilgan barcha shakllarini, jumladan maktabgacha ta'lim muassasalaridagi bolalar ovqatlanishi, shifoxonalardagi, dam olish uylari, sihatgohlar va hokazolardagi ovqatlanishlarni ham o'z ichiga oladi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari tadbirkorlik sohasi sifatida e'tirof etildi va unda yakka tartibdagi sub'ektlari huquqiy shaxs barpo etmasdan turib faoliyat

yuritishlari mumkin. Bunday xollarda ular ushbu faoliyat bilan shug'ullanishlari uchun ruxsatnomaga ega bo'lsa kifoya.

Mulk shakllariga ko'ra umumiy ovqatlanish korxonalari o'ziga xos shakllarda faoliyat ko'rsatishi mumkin:

1.2-chizma. Umumiy ovqatlanish korxonalari shakllari

1.2-chizmada keltirilgan shakllar, ya'ni mulk shakliga va sohalariga mos holda va alohida belgilariga qarab turlarda faoliyat ko'rsatish huquqiga ega.

Amalda ishlab chiqarish masshtabi (hajmi)ga qarab korxonalar kichik va yirik korxonalarga bo'lishi ham mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 30 avgustdagi farmoniga binoan 2004 yil 1 yanvardan boshlab kichik tadbirkorlik (biznes) sub'ektlari toifasiga kiruvchi korxonalar ham belgilab berilgan (1-ilovaga qaralsin).

Umumiy ovqatlanish korxonalari iqtisodiy munosabatlarga moslashuvchanligini ta'minlash uchun maxsus tashkiliy tarkibga ega bo'lgan birlashmalar tashkil qilish orqali ham faoliyat yuritishi mumkin (ya'ni konsern, korporatsiya, assotsiatsiya, xolding kompaniyasi, moliya-sanoat guruhi, agrofirma ko'rinishida).

Iqtisodiy adabiyotlarda umumiy ovqatlanish korxonalari turli xususiyatlarga ega bo'lgan holda tavsiflanishi va tasniflanishi qayd etilmoqda. Masalan, prof. B.Abdukarimov umumiy ovqatlanish sohasini ommaviy ovqatlanish sub'ekti sifatida unda faoliyat olib boruvchilarni 6 ta belgiga ko'ra guruhlagan (1.1- jadvalga qaralsin).

1.1.jadval

Ommaviy ovqatlanish korxonalarini tasnifi²⁷

T №	Alomatlarni belgilari	Turlari
1.	Ta'minlanuvchi kontingentiga qarab	1.1 Tashkillashgan kontingentlarni ta'minlovchi (ishlab chiqarish korxonalari, muassasalar, o'quv yurtlari)
2.	Savdo-ishlab chiqarish faoliyati tavsifiga qarab	1.2 Umum kiradigan korxonalar 2.1 Harid qiluvchi: 2.1.1 Kontingentlarga xizmat ko'rsatmaydi; 2.1.2 Kontingentlarga xizmat ko'rsatuvchi; 2.2 Tayyorlovchi (bular mahsulotlarini o'zlari tayyorlaydi va harid qiluvchilardan olingan ham mahsulotlarni qayta tayyorlaydi va aholiga xizmat qiladi).
3.	Ishlab chiqarish assortimenti bo'yicha	3.1 Kompleks korxonalar (bu har xil tipdagi shoxobchalar birlashmasi) 3.2 Universal korxonalar 3.3 Ixtisoslashgan
4.	Xizmat tavsifi va ish xajmiga qarab	4.1 Lyuks kategoriyali 4.2 Oliy kategoriyali 4.3 I kategoriyali 4.4 II kategoriyali 4.5 III kategoriyali
5.	Ishlash davriga qarab	5.1 Doimiy 5.2 Mavsumiy
	Joylashishi va harakatiga qarab	6.1 Statsionar 6.2 Harakatdagi (avtooshxona, vagon-restoran, kupe-bufet, avto-bufet va boshqalar).

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 13 fevraldagi 75-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida umumiy

²⁷ B.Abdukarimov Ichki savdo iqtisodiyoti Darslik. II qism. T.: «Fan va texnologiya». 2008. 145-146 b.

ovqatlanish mahsulotlarini (xizmatlarini) ishlab chiqarish va sotish qoidalari»da umumiy ovqatlanish korxonalari quyidagi turlarga bo'linadi va ularga quyidagicha tavsif beriladi²⁸;

- **restoran** - o'z nomiga ega bo'lgan, iste'molchilarga murakkab usulda tayyorlanadigan yuqori sifatli kulinariya va qandolatchilik mahsulotlarining keng assortimentini hamda ichimliklarni taqdim etadigan eng qulay umumiy ovqatlanish korxonasi. Restoran taomnomasiga majburiy tartibda porsiyali va firma ovqatlari kiritiladi. Xizmat ko'rsatish dam olish, ovqatlar pishirish va xizmat ko'rsatish bilan uyg'unlashtirilgan holda yuqori malakali oshpazlar va ofitsiantlar tomonidan amalga oshiriladi;

- **vagon – restoran** – yo'lda yurish davomida temir yo'l transporti yo'lovchilariga va poyezd brigadalari xodimlariga nonushtalar, tushliklar, kechki ovqatlar, qandolatchilik mahsulotlari va ichimliklar bilan xizmat ko'rsatish uchun mo'ljallangan;

- **bar** – tik turgan holda iste'molchilarga ichimliklar va sovuq taomlar bilan xizmat ko'rsatish (stolchalar yonida xizmat ko'rsatish bilan bir qatorda) hisoblanadi. Sotiladigan ichimliklar va mahsulotlar turlariga ko'ra barlar pivo, vino, kokteyl, sut barlari va boshqa barlarga ixtisoslashgan bo'ladi;

- **kafe** – iste'molchilarga turli qaynoq va sovuq ichimliklar, qandolatchilik, sut mahsulotlari hamda tayyorlanishi murakkab bo'lmagan kulinariya mahsulotlarini taqdim etadi. Sotiladigan mahsulotlari yoki yo'nalishiga ko'ra kafelar: shirinliklar, muzqaymoq, sut kafesi, bolalar kafesi, yoshlar kafesi va shu kabilarga ixtisoslashgan bo'ladi. Ularda o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish yoki ofitsiantlar tomonidan xizmat ko'rsatish shakllari qo'llaniladi. Kechki vaqtlarda musiqiy xizmat ko'rsatish tashkil etilishi mumkin;

- **yozgi kafe** – iste'molchilarga ochiq maydonchada bostirma ostida xizmat ko'rsatadi;

²⁸ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 13 fevraldagi 75-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida umumiy ovqatlanishi mahsulotlarini (xizmatlarini) ishlab chiqarish va sotish qoidalari»

- **kafeteriy** – bu do‘kon huzurida shu joyning o‘zida iste‘mol qilinadigan issiq ichimliklar, sut, sharbatlar, buterbrodlar, qandolatchilik mahsulotlari va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari sotish uchun tashkil etilgan bo‘limdir;

- **oshxona** – bu iste‘molchilarni nonushtalar, tushliklar va kechki ovqatlar bilan ta‘minlovchi korxonadir. Oshxonalar joylashgan joyiga va xizmat ko‘rsatiladigan mijozlariga ko‘ra umumiy ravishda foydalaniladigan sanoat korxonalari, muassasalar, qurilishlar, o‘quv yurtlari va shu kabilar huzuridagi oshxonalarga bo‘linadi. Ishlab chiqarish korxonalari, o‘quv yurtlari va muassasalar huzuridagi oshxonalarda asosan hafta kunlari bo‘yicha turli xil majmua tushliklar, nonushtalar va kechki ovqatlar tashkil etiladi. Ularda o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish va stollarga majmua ovqatlarni oldindan qo‘yish usullari qo‘llaniladi;

- **choyxona** – bu choynaklarda choy berish xizmat ko‘rsatishning asosiy turi hisoblanadigan korxonadir. Bundan tashqari choyxonalarda turli xil obinonlar, milliy shirinliklar, qandolatchilik, bulka mahsulotlari va boshqa bufet mahsulotlari bo‘lishi mumkin;

- **bufet** – bu iste‘molchilarga cheklangan turdagi qaynoq va salqin ichimliklar, sovuq taomlar, non-bulka va qandolatchilik mahsulotlari, shuningdek oson tayyorlanadigan issiq va shirin taomlar bilan tezkor xizmat ko‘rsatishga mo‘ljallangan korxonadir. Unda o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish yoki ofitsiantlar tomonidan xizmat ko‘rsatish qo‘llaniladi;

- **kichik oshxona** - bu iste‘molchilarga oson tayyorlanadigan taomlar va sovuq taomlar, qaynoq va salqin ichimliklar bilan tezkor xizmat ko‘rsatishni tashkil etuvchi korxonadir. Sotiladigan mahsulotlar turiga ko‘ra kichik oshxonalar quyidagilarga ixtisoslashgan bo‘lishi mumkin: kabobxona, palovxona, somsaxona, sosiskaxona, chuchvaraxona, blinchikxona va shu kabilar.

Ushbu qaror bilan 2003 yilda qabul qilingan mazkur tavsif takomillashuvga muhtoj, ya‘ni unga qo‘shimchalar va o‘zgartirishlar kiritish zarur. Gap shundaki, bugungi kunda amal qilayotgan umumiy ovqatlanish korxonalari faqatgina shu

turdagilar bilan chegaralanib qolmagan. Qolaversa, sohaning rivojlanish sur'atlari yuqori bo'lib borishi bilan birga sohada rivojlangan mamlakatlardagi singari boshqa turdagi umumiy ovqatlanish korxonalari ham tashkil etilmoqda. Amaliy tadqiqot va kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, Samarqand viloyatida faoliyat olib borayotgan umumiy ovqatlanish korxonalarining aksariyati (72%) o'zlarining tasnif belgilariga mos emas. Buni quyidagi ma'lumotlardan ko'rishimiz mumkin (1.2-jadval).

1.2. jadval

**Samarqand viloyatida faoliyat yuritayotgan umumiy ovqatlanish
korxonalarining tavsifiga mutanosiblik darajasi**

№	Umumiy ovqatla-nish korxo-nasining nomi va turi	Nizom tavsifidagi talablarga muvofiqligi	Nomuvofiqlik sabablari	Haqiqatd a muvofiq kelishi mumkin bo'lgan tur	Xalqaro standartlar va tavsiflar talablariga mosligi
1.	«Istiqlol» - restoran	muvofiq keladi	-	restoran	ayrim parametrlar bo'yicha muvofiq emas
2.	«Afrosiyob» - restoran	muvofiq keladi	-	restoran	ayrim parametrlar bo'yicha muvofiq emas
3.	«Bog'isha-mol» - restoran	muvofiq kelmaydi	mijozlarga doimiy xizmat ko'rsatmaydi. Faoliyati faqat turli tadbir, banketlarni o'tkazishga ixtisoslashgan	To'yxona	restorannning shunday tadbirlar uchun ajratilgan zallari talablariga javob beradi
4	«Sadaf» - restoran	muvofiq keladi	-	restoran	ayrim parametrlar bo'yicha muvofiq emas
5.	«Astoriya» - restoran	muvofiq keladi	-	restoran	ayrim parametrlar bo'yicha muvofiq emas
6.	«Karimbek» - kafe	muvofiq kelmaydi	faoliyat restoran talablari asosida tashkil etilgan	restoran	ayrim parametrlar bo'yicha muvofiq emas
7.	«Navo» - kafe	muvofiq kelmaydi	Kafe va barlar funksiyalari aralashtirib yuborilgan	kafe-bar	barcha ko'rsatkichlari bo'yicha mos keladi.
8.	«Shodiyona» - kafe	muvofiq kelmaydi	Kafe va barlar funksiyalari aralashtirib yuborilgan	kafe-bar	barcha ko'rsatkichlari bo'yicha mos keladi

9.	«Natali» – kafe	muvoqik kelmaydi	Kafe va barlar funksiyalari aralashtirib yuborilgan	kafe-bar	barcha ko'rsatkichlari bo'yicha mos keladi
10.	«Bistro» - kafe	muvoqik kelmaydi	Kafe va barlar funksiyalari aralashtirib yuborilgan	kafe-bar	ayrim parametrlar bo'yicha muvoqik emas

Manba: sotsiologik so'rov natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

1. Bar;
2. Kafe;
3. Kafeteriy;
4. Tamaddixona;
5. Kulinariya do'konlari;
6. Bistro.

Bundan ham ko'rinib turibdiki, umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari keng faoliyat yuritib, ularni tasniflashda ham alohida xususiyatlarini e'tiborga olish lozim bo'ladi. Ularni e'tiborga olgan holda umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlarini 10 ta belgisiga ko'ra tasnif 2-ilovada keltirilgan.

Umumiy ovqatlanish xususiyatlari bo'yicha individual ovqatlanishdan farqlanishini inobatga olsak, ulardagi xizmatlar ham bir biridan farq qiladi (3-ilovaga qaralsin).

2-3 ilovalarga tayanilgan holda va ular bajaradigan funksiyalardan, xizmatlar mazmuniga ko'ra umumiy ovqatlanishini quyidagicha ifodalanishi mumkin, ya'ni aholining oziq-ovqatlar, taomlar iste'moliga qaratilgan ehtiyojlarini qondirishga yo'natirilgan umumiy ovqatlanish korxonalari va yakka tadbirkorlarning faoliyati doirasida ko'rsatiladigan xizmatlarni amalga oshiruvchi sub'ektdir. Ushbu korxona xizmatlari ham boshqa barcha xizmatlar kabi xizmatlarni bir zamon va makondaligi bilan xususiyatlanadi.

Umumiy ovqatlanish oziq-ovqatlarni tayyorlash, ayirboshlash bilan birga ularning iste'molini ta'minlash bilan bog'liq xizmatlarni amalga oshiradi.

Xizmatlar sohasining rivojlanganlik darajasiga ko'ra umumiy ovqatlanish korxonalari xizmatlari son va tarkib jihatidan farqlanishi ham mumkin. Xalqaro

Valyuta Fondi xizmatlarning xalqaro savdosini boshqarish, tartibga solish maqsadida ularni ikki guruhga ajratadi:

1. Oldi-sotdi qilinadigan xizmatlar;
2. Oldi-sotdi qilinmaydigan xizmatlar²⁹.

Xizmatlarni bunday tasniflash asosan xalqaro savdoda ishtirok etishi nuqtai nazaridan kelib chiqqan bo'lib, ikkinchi guruhdagi xizmatlar ham aslida oldi-sotdi qilinadi. Bu faqatgina mamlakat yoki mintaqa ichida ayirboshlangani uchun ham xalqaro savdoda ishtirok etmaydi.

Aytish joizki, O'zbekiston Respublikasida alohida ajratilgan holda aholiga ko'rsatiladigan xizmatlar tasniflagichi mavjud emas. Shu bois, umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar

«O'zbekiston Respublikasi faoliyat turlari bo'yicha xizmatlarning tasniflagichi» asosida uch guruh doirasida hisobga olib boriladi. Ammo, ushbu tasniflagich orqali tartibga solinadigan oziq-ovqatlar chakana savdosi, ovqatlanishni tashkil etish va tayyor mahsulotlar bilan ta'minlash xizmatlari bandlarini yanada soddalashtirish va xizmatlarni tasniflashda ularga qo'yiladigan talablar xususiyatlarni hisobga olish muhimdir. Bunday talablar savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlariga nisbatan xalqaro doirada bir xilda o'rnatilgan (ya'ni mo'ljallangan maqsadga muvofiqlik, yetkazishning o'z vaqtidaligi va aniqligi, xavfsizligi va ekologik tozaligi, qulayligi, estetikligi, xizmat ko'rsatish madaniyatiga muvofiqligi, ijtimoiy mo'ljallanganligi, axborotlilik va boshqa talablar).

Xizmatlar sohasida o'zining salmoqli ulushiga ega bo'lmasa-da (2,5 foiz atrofida) faoliyatini rivojlanishi bilan iqtisodiyotning barcha tarmoqlari taraqqiyotiga o'z ta'sirini o'tkaza oladigan umumiy ovqatlanish sohasi xizmatlariga tasniflagichda yetarlicha e'tibor berilmagan. Bu umumiy ovqatlanish xizmatlarini va uni amalga oshiruvchi sub'ektlar faoliyati mohiyatini to'la aks ettira olmaganligi va sohaning xususiyatlarini ochib bera olmaganligi bilan izohlanishi mumkin. Respublikamizda amaldagi xizmatlar

²⁹ Kireev A.P. Mejdunarodnaya ekonomika Chast I. M.: Mejdunorodniy otnosheniya. 2000. S. 265.

tasniflagichiga muvofiq umumiy ovqatlanish sohasi bajaradigan xizmatlar yo'nalishlari 4-ildavda keltirilgan.

4-ildavda keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, amaldagi tasniflagich umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari ko'rsatishi mumkin bo'lgan ayrim xizmatlarnigina o'zida aks ettirgan.

Milliy xususiyatlarimizga xos qator xizmatlar turlari ushbu tasniflagichda o'z aksini topmagan. Masalan, taomlar, yaxna va spirtli ichimliklar savdosini tashkil etish, to'y va marakalarni o'tkazish bo'yicha kompleks xizmatlar, oshxona buyumlarini ijaraga berish kabi xizmatlar shular jumlasiga kiradi.

Bundan tashqari garchi xizmatlar sohasining barcha sub'ektlarida faoliyatning natijasi sifatidagi asosiy ko'rsatkich «Mahsulot (tovar, ish va xizmat)larni sotishdan sof tushum» bo'lsa-da tarmoq xususiyatidan kelib chiqqan holda bir-biridan mohiyati, vujudga kelishi va tarkibi bo'yicha farqlanadi.

Chakana tovar aylanmasi chakana savdo, umumiy ovqatlanish va mayda ulgurji sohalaridagi tovar aylanmalari yig'indisidan tashkil topadi. Mamlakatimiz statistikasida va hisobotlarda umumiy ovqatlanishning ko'rsatkichlari chakana savdo ko'rsatkichlari bilan birgalikda hisobga olib boriladi. Masalan, chakana tovar aylanmasi va shu jumladan umumiy ovqatlanish. Ko'rinib turibdiki, xizmatlar tarkibi hisoblanganda ham umumiy ovqatlanish xizmatlari hajmi savdo xizmatlari hajmi bilan birgalikda hisoblanadi. Bundan tashqari umumiy ovqatlanish sub'ektlarida nafaqat o'zida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish bo'yicha xizmat ko'rsatiladi, balki bir qator oziq-ovqat mahsulotlarining chakana savdosi ham aynan umumiy ovqatlanish korxonalarida amalga oshiriladi. Bu esa savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlarini bir guruhda aks ettirilishini e'tirof etmoqda.

Bizningcha, umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan amalga oshiriladigan xizmatlarni to'g'ri tasniflash sohani rivojlantirishda oldimizda turgan quyidagi vazifalarni bajarishda ko'mak bo'ladi:

- **birinchidan**, umumiy ovqatlanish korxonalari tiplarini (aholi mentalitetiga moslab) takomillashtirish, ularni ratsional joylashtirish;
- **ikkinchidan**, mahsulotlar sifatini yaxshilash, ularni iste'mol sifatini ilmiy asoslangan ratsional normalarga moslashtirish;
- **uchinchidan**, aholining ayrim qatlamlariga mo'ljallangan taomlar komplekslarini (ertalabki, tushlik va kechki nonushtalar uchun) ishlab chiqish;
- **to'rtinchidan**, taomlarni iste'mol qilish uchun estetik va fiziologik talablarga javob beradigan sharoit yaratish;
- **beshtinchidan**, ovqatlanish sohasini industrialash, xizmat ko'rsatish texnologiyasini takomillashtirish, xizmatning yangi progressiv usullarini joriy qilish;
- **oltinchidan**, xizmatlarni aholining mentalitetidan kelib chiqqan va chet el tajribalaridan foydalangan holda takomillashtirish kabilar.

Fikrimizcha tasniflagichga quyidagi o'zgarishlarni kiritish, umumiy ovqatlanish korxonalarining aholiga ko'rsatayotgan xizmatlari hajmini to'liq hisoblash, sohaning ijtimoiy munosabatlardagi o'rni va iqtisodiy ko'rsatkichlariga aniq baho berish imkonini beradi. Ushbu masala bo'yicha takliflarimiz 4-ilovada ifodalangan.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida tashkiliy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni tasniflashda va ular tavsifini keltirishda umumiy ovqatlanish korxonalari, ular bajaradigan xizmatlardan kelib chiqqan holda yondashish maqsadga muvofiqdir. Chunki, tashkiliy-iqtisodiy ko'rsatkichlar, ularning korxonalar samaradorligiga ta'siri turli korxonalar va turli davrlarda turlicha darajada bo'ladi.

1.2. Umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasi va uni umumiy ovqatlanish sohasini barqaror rivojlanishiga ta'siri

Umumiy ovqatlanish korxonalari rivojlanishning bozor konsepsiyasiga o'tishi ularning maqsadli funksiyalarini o'zgartirib yubordi va bu xo'jalik jarayonini tavsiflovchi iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimida o'z aksini topdi. Bu avvalo umumiy ovqatlanish korxonalari chakana savdo aylanmasi ko'rsatkichlariga taalluqli.

Xo'jalik yuritishning bozor usullari chakana tovar aylanmasi primatidan voz kechishga olib keldi hamda iqtisodiy regulyatorlar (narx, soliqlar va hokazo) asosida umumiy ovqatlanish jarayonini boshqarishga imkon berdi. Hozirgi kunda umumiy ovqatlanish korxonalarining asosiy maqsadi maksimal darajada foyda olish bo'lib, tovar aylanmasi bu maqsadga erishishning eng muhim va zarur sharti vazifasini bajarmoqda. Umumiy ovqatlanish korxonalari ko'rsatilayotgan xizmatlarning har bir so'midan ma'lum miqdorda daromad olishi sababli foydani maksimallashtirish vazifasi foyda va daromadni o'stirish, ishlab chiqarish, muomala harajatlari va mehnatga haq to'lash harajatlarini nisabatan pasaytirishda asosiy omil sifatida tovar aylanmasi hajminini doimiy ravishda oshirishni talab qiladi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana aylanmasi deganda aholiga sotish kanallaridan qat'iy nazar naqd pulga iste'mol tovarlarini sotish tushuniladi. U quyidagilar tomonidan amalga oshirilishi mumkin:

- savdo faoliyati asosiy faoliyat turi hisoblanuvchi umumiy ovqatlanish korxonalari bo'lgan huquqiy shaxslar (umumiy ovqatlanish korxonalari va hokazo);
- umumiy ovqatlanish faoliyati asosiy faoliyat turi hisoblanmagan huquqiy shaxslar tomonidan (firma magazinlari, sanoat korxonalari qoshidagi magazinlar va hokazo);

- yakka tartibda buyum bozori, aralash bozor va sanoat bozorida umumiy ovqatlanish mahsulotlari bilan savdo qiluvchi jismoniy shaxslar tomonidan.

Jismoniy shaxslar tomonidan buyum bozori, aralash bozor va sanoat bozorida sotuvchi mahsulotlar hajmi mintaqaviy statistika organlari tomonidan amaga oshiriluvchi maxsus tadqiqotlar asosida aniqlanadi.

Shunday qilib, umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasining mohiyatini aholining naqd pul mablag'larini harid qilingan mahsulotlarga ayirboshlash bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar aks ettiradi. Biroq chakana tovar aylanmasi tarkibiga quyidagilar ham kiritilishi mumkin:

- ijtimoiy sohada huquqiy shaxslarga (kasalxona, sanatoriy, bolalar bog'chasi va hokazolar) naqdsiz hisob-kitob yo'li bilan oziq-ovqat va sanoat mahsulotlarini sotish;

- huquqiy shaxslarga mahsulotlarni va oziq-ovqat va boshqa tovarlarni faqat kassa apparatlaridan foydalangan holda naqd pulga sotish.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi boshlang'ich tovar-pul hisoboti va unga ilova qilinuvchi hujjatlar asosida hisobot davridagi amaldagi narxlarda hisobga olib boriladi. Chakana tovar aylanmasi hisobi aholiga mahsulot va tovar bilan birga sotilgan shisha idish-tovoqning qiymatini hisobga olgan holda, aholidan qaytarib olingan idish-tovoqlar qiymatini, shuningdek, aholidan qabul qilingan shisha idishlar qiymatini chiqarib tashlab yuritiladi.

Tovar aylanmasi umumiy ovqatlanish va chakana savdo aylanmasiga taqsimlanadi.

Chakana tovar aylanmasi tarkibiga quyidagilar kiradi:

- aholiga sotilgan iste'mol tovarlari qiymati:

- a) naqd pulga;

- b) kredit kartochkalariga;

- v) banklarning hisob cheklariga;

- g) qo'yilma egasining hisob raqamidan pul o'tkazish hisobiga.

- pochta orqali naqdsiz hisob-kitob yo'li bilan sotilgan tovarlar qiymati;
- tovarning to'liq qiymati hajmida kreditga sotilgan tovarlar qiymati;
- komissiyaga berilgan tovarlar qiymati;
- namunalar bo'yicha sotilgan uzoq muddat foydalaniluvchi tovarlar qiymati;
- aholining ayrim qatlamlariga chegirma bilan sotilgan tovarlarning to'liq qiymati;
- obuna bo'yicha sotilgan davriy matbuot nashrlari qiymati;
- tovar narxiga kirmaydigan, lekin sotuv narxiga ega bo'lgan upakovka qiymati;
- sotilgan bo'sh idishlar qiymati.

Agarda chakana tovar aylanmasi tarkibiga kafolat muddati davomida ishdan chiqqan tovarlar hamda barcha turdagi transport uchun talon va yo'l chiptlari qiymati kiritilmasada unda umumiy ovqatlanish aylanmasi tarkibiga oshxona, restoran va kafe kabi umumiy ovqatlanish korxonalarida tayyorlangan va sotilgan oshxona mahsulotlari (taomlar, yarim tayyor mahsulotlar va hokazo), non va non mahsulotlari, qandolatchilik mahsulotlarini kiritish mumkin. Umumiy ovqatlanish aylanmasida shuningdek, aholining buyurtmasi bo'yicha uyga jo'natilgan oshxona mahsulotlari va harid qilinuvchi tovarlar ham hisobga olinadi.

Umumiy ovqatlanish aylanmasi tarkibiga shuningdek, tashkilot xodimlariga ish haqidan ushlab qolish sharti bilan berilgan mahsulotlar qiymati, aholining ayrim qatlamlariga (maktab o'quvchilari, nafaqaxo'rlar va hokazo) beriluvchi va to'laligicha ijtimoiy ta'minot organlari tomonidan qoplanuvchi mahsulotlar qiymati, oziq-ovqatlarning amaldagi qiymati miqdorida talon va abonentlar bo'yicha berilgan mahsulotlar qiymati ham kiritiladi.

Umumiy ovqatlanish aylanmasi chakana narxlarda - qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz va savdo natsenkasini o'z ichiga oluvchi amaldagi savdo naxlarida hisobga olinadi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi savdo korxonasining kuch-quvvatini belgilab beruvchi ko'rsatkichlardan biri sifatida namoyon bo'lishi mumkin, chunki uning hajmiga qarab korxona faoliyati hajmi to'g'risida fikr yuritish mumkin.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi korxonaning resurslaridan foydalanish samaradorligi va tovarlarni sotish uchun sarflanuvchi jami harajatlarni tavsiflash uchun foydalanilishi mumkin. Chakana tovar aylanmasi umumiy ovqatlanish korxonasi xo'jalik faoliyatining yakuniy natijasini aks ettiruvchi ko'rsatkich ekanligi sababli uni sarflangan (moddiy, mehnat va moliyaviy) resurslar bilan solishtirish ulardan foydalanishning samaradorligi to'g'risida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi, chunki samaradorlik ko'rsatkichi umumiy ko'rinishda natijalar va harajatlarning nisbatidir.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi resurslarning mehnat sig'imi, fond sig'imi, harajatlar sig'imi va kapital sig'imini aniqlashda foydalanilishi mumkin. Bu ko'rsatkichlar yordamida umumiy ovqatlanish korxonasining tovar aylanmasini o'stirishni ta'minlash uchun qo'shimcha resurslarga ehtiyojini aniqlash mumkin.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi talab, tayyor mahsulot, tovar zahiralar, foyda, xodimlar soni, mehnatga zaq to'lash harajatlari kabi ko'rsatkichlar bilan uzviy bog'liq bo'lishi lozim. Bunda mazkur ko'rsatkichlarning nisbati tovar aylanmasini strategik tartibga solish modellarida aks ettirilgan tarzda bo'lishi eng optimal hisoblanadi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini strategik tartibga solishning birinchi modeli tovar talab va taklifining muvozanatlanganligini ta'minlaydi. Bunga quyidagi shartlarga amal qilinganda erishish mumkin:

$$I_P > I_T > I_{TZ} > I_S,$$

bu yerda, I_P – mahsulot kelib tushishining o'sish indeksi;

I_T – tovar aylanmasi hajmining o'sish indeksi;

I_{TZ} – mahsulot, tovar zahiralar summasining o'sish indeksi;

I_S – aholi talabi hajmining o'sish indeksi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini strategik tartibga solishning ikkinchi modeli umumiy ovqatlanish korxonasi xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirishni ta'minlaydi. Bunga quyidagi shartlarga amal qilinganda erishish mumkin:

$$I_{PR} > I_T > I_{FOT} > I_{CH},$$

bu yerda,

I_{PR} – foyda miqdorining o'sish indeksi;

I_T – tovar aylanmasi hajmining o'sish indeksi;

I_{FOT} – mehnatga haq to'lash fondining o'sish indeksi;

I_{CH} – xodimlar sonining o'sish indeksi.

Yoki:

$$I_R > I_{PT} > I_Z,$$

bu yerda,

I_R – rentabellik darajasining o'sish indeksi (aylanmaga nisbatan % da);

I_{PT} – bitta xodimning mehnat mahsuldorligi o'sish indeksi;

I_Z – bitta xodimning o'rtacha ish haqi o'sish indeksi.

Ushbu ko'rsatkichlar umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini tarkibiy tuzilishini to'g'ri shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Umumiy ovqatlanish sohasining mamlakat ijtimoiy- iqtisodiy hayotida tutgan o'rni va ahamiyati juda yuqori. Buni mamlakat makroiqtisodiy ko'rsatkichlarini shakllantirishdagi hissasidan ham ko'rishimiz mumkin. (1.3-jadval).

1.3.jadval

**Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarda savdo va umumiy ovqatlanishning
o'rni.**

№	Ko'rsatkichlar	2005 yil		2010 yil		2011 yil		2011 yilda 2005 yilgachanis batan, marta
		Summa si mlrd. sum	Ulus hi, %	Summa si mlrd. sum	Ulushi , %	Summa si mlrd. sum	Ulushi , %	
1	Yalpiichkimahsulot	15923,4	100,0	62388,3	100,0	77750,6	100,0	4,88,3
	Shu jumladan							
	Savdovaumumiyovkatla nishningkushilgankiyma ti	656,1	4,1	2722,8	4,4	3464,0	4,5	5,27,9
2	Fayda	1837,2	100,0	5956,1	100,0	7725,4	100,0	4,20,5
	Shu jumladan							
	Savdovaumumiyovkatla nishda	40,2	2,2	417,4	7,0	717,0	9,3	17,83,6
3	Asosiyfondlargainvestits iyalar	3165,2	100,0	15338,7	100,0	17953,4	100,0	5,67,2
	Shu jumladan							
	Savdovaumumiyovkatla nishda	46,0	1,5	724,9	4,7	792,1	4,4	10,69,8

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibiki savdo va umumiy ovqatlanishda rivojlanish milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan yuqoriroq sur'atlarda kechmoqda. Ayniqsa, sohaga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmining 2011 yilda 2005 yilga nisbatan 10,69 martaga oshishi natijasida soha sub'ektlarini foydasi miqdori 17,83 martaga ortgan. Bu butun iqtisodiyotga yo'naltirilgan investitsiyalarning mos ravishdagi o'sish ko'rsatkichidan ham 5,02 marta, foydaning esa 13,63 marta ko'pligidan dalolat beradi.

Umumiy ovqatning asosiy ko'rsatkichi tovar aylanmasi bo'lib so'nggi yillarda umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi ham yuqori sur'atlarda o'sib bormoqda. Buni quyidagi jadval ma'lumotlaridan ham ko'rishimiz mumkin (1.4-jadval).

1.4.jadval

2005-2011 yillarda umumiy ovqatlanish chakana tovar
aylanmasining o'zgarishi

Ko'rsatkichlar	2005 yil		2010 yil		2011 yil		2011 yilda 2005 yilga nisbatan, marta
	Summasi	Ulushi, %	Summasi	Ulushi, %	Summasi	Ulushi, %	
Chakana tovar aylanmasi	5577,4	100,0	21872,8	100,0	28539,0	100,0	5,12
Shu jumladan							
Chakana savdo	5435,9	97,46	21299,5	97,38	27769,9	97,31	5,11
Umumiy ovqatlanish	141,5	2,54	573,3	2,62	769,1	2,69	5,44
Axolijonboshiga chakana tovar aylanmasi, ming so'mda	212,4	100,0	765,8	100,0	972,7	100,0	4,58

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki mamlakatimizda chakana tovar aylanmasi so'nggi olti yilda 5,12 martaga ortgan bo'lsa, umumiy ovqatlanishni chakana tovar aylanmasi undan ham yuqoriroq sur'atda ya'ni, 5,44 martaga o'sgan. Aholi jon boshiga tovar aylanmasining o'sish sur'ati esa 2011 yilda 2005 yilga nisbatan 4,58 martani tashkil etgan.

Umumiy ovqatlanishning mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni xususida gap borganda, avvalambor uning aholini oziq-ovqat mahsulotiga bo'lgan ehtiyojini qondirishdagi ahamiyatini ta'kidlash lozim. Bozor munosabatlari sharoitida ushbu faoliyat yanada rivoj topdi. Bu holat mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolari hal qilishga ta'sir qiladi.

O'zbekistonda Umumiy ovqatlanish tovar aylanmasi 1995 yili 4,0 mlrd so'm, 2000 yilda 52,9 va 2006 yilda 97,2 mlrd, so'mni, 2011 yilda 769,1 mlrd.so'mni tashkil qilgan. 2011 yil 2000 yilda nisbatan qariyb 14,5 barobarga, 1995 yilga nisbatan qariyb 192,3 barobar ortgan. Bu albatta haqiqiy baholardagi ko'rsatkich bo'lishiga qaramay, aholini turmush darajasini tez sur'atlarda rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Umumiy ovqatlanishni jamiyatdagi roli to'g'risida gapirganda, uning ishchi kuchini takror ishlab chiqarish jarayoni, oddiy uy, oilaviy yoki individual ovqat tayyorlashga nisbatan samaraliroq kechishini ta'minlashni e'tirof etish zarur. Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

- oziq – ovqatlarga bo'lgan ehtiyojini ishlab chiqarishdan ajralmagan xolda, tez va sifatli qondirish;
- oqilona va ratsional ovqatlanish psixologiyasini shakllantirish;
- ilmiy asoslangan kilokoloriyani iste'mol qilishni ta'minlash;
- iste'mol harajatlarini kamaytirish natijasida ularga dam olish, sog'liqni mustahkamlash, oilada ta'lim-tarbiya ishlariga ko'proq e'tibor qaratish va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni xal qilishga imkoniyat yaratish va boshqalar.

Umumiy ovqatlanish jamiyatida, iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ahamiyatiga birinchidan, yalpi ichki mahsulotni va milliy daromadning ko'payishiga tegishli hissa qo'shadi;

Ikkinchidan, xodimlarning mehnatga layoqatlilik salohiyatini va ularni mehnat unumdorligini oshirishga tegishli imkoniyatlari;

Uchinchidan, aholining bandligini ta'minlaydi, ya'ni ish o'rinlarini yaratib beradi;

To'rtinchidan, aholining pul daromadlarini oshishiga, ularni xarid qobiliyatining ortishiga ta'sir ko'rsatadi;

Beshinchidan, moddiy va ma'naviy resurslarni tejashga erishiladi. Uy sharoitida oziq-ovqat mahsulotlarini tejimli va ratsional ishlatish umumiy ovqatlanishday tashkil qilinmaydi.

Uy sharoitida har bir oila ovqat tayyorlash uchun kamida 2-3 soat vaqt sarflaydi, 4-5 kishini ta'minlaydi.

Bu respublika miqyosida (oilani o'rtacha 5 kishidan iborat deb hisoblasak) $29600000:5=5920000$ oilani (aholini soni 2012 yil boshida) tashkil qilgan. Har bir oila ikki mahal ovqat $5920000*2,5*2*365=201608000000$ soat sarflashi zarur bo'ladi. Ushbu ish umumiy shaklda tashkil qilinsa, har bir Umumiy

ovqatlanish korxonasini o'rtacha xo'randalarni qabul qilish imkoniyatini (ikki mahal ovqatlanish uchun) 100 kishi deb hisoblansa, ovqat tayyorlashga $2,5 \cdot 2 = 5$ soatdan sarflanganda umuman $(5 \cdot 29600000 : 100 \cdot 365) = 540200000$ soat sarflanadi. Shunday qilib, taxminan respublika miqyosida bir yilda $(201608000000 - 540200000) = 201067800000$ soat ish vaqti tejraladi.

Umumiy ovqatlanishni tashkillashtirish natijasida inson mehnati tejraladi, ularga sharoit yaxshilanadi, qanchalab ayollar uy mehnatidan ozod bo'ladi, oziq-ovqat mahsulotlari va moddiy resurslardan, gaz, elektroenergiya, yoqilg'i kabilar tejraladi, bahoning darajasi yakka tartibdagiga nisbatan allaqancha pastroq bo'lishini ta'minlaydi.

1.3. Umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar

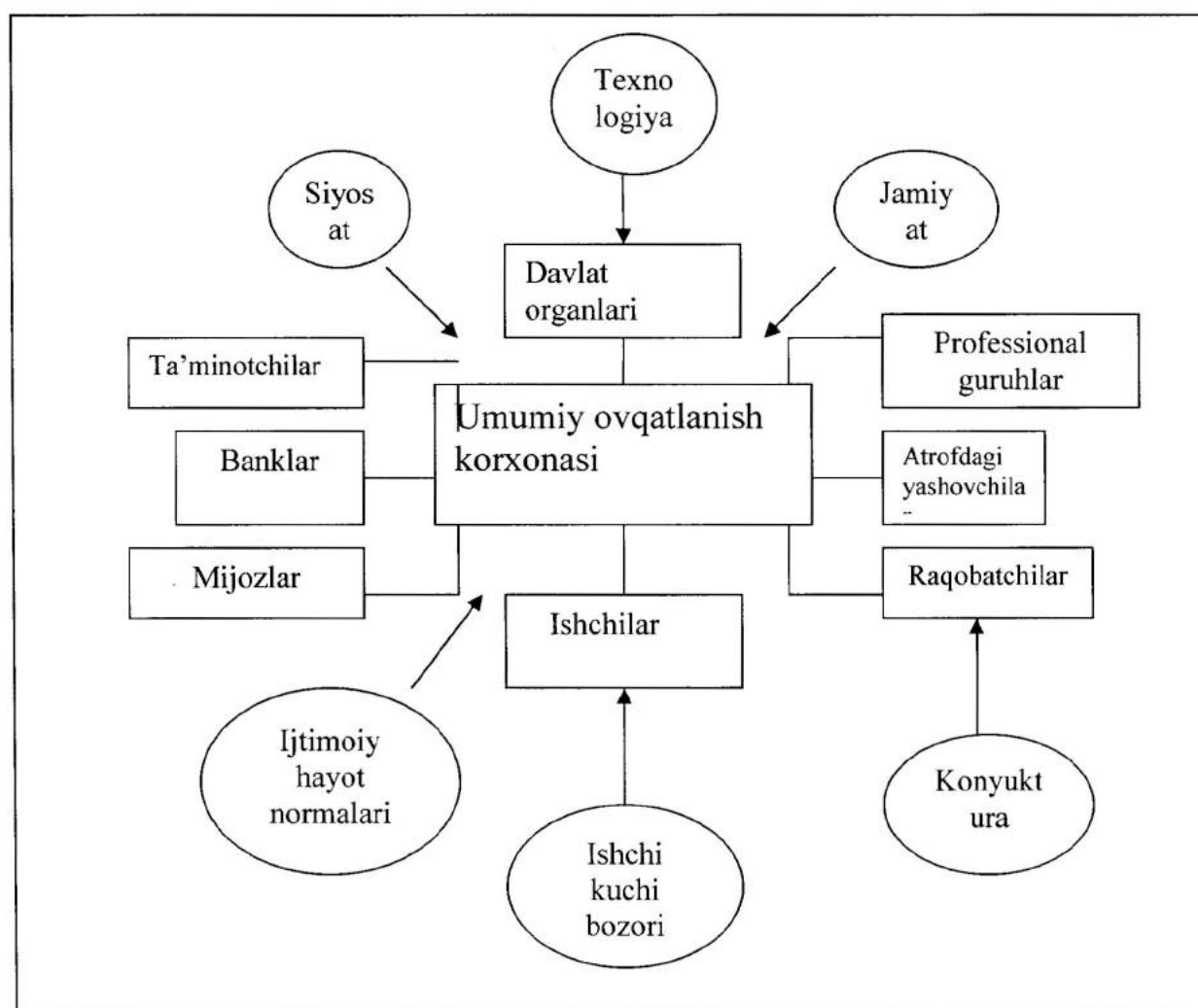
Tashqi muxit tomonidan tashkilotlar maxsus zaxiralar bilan ta'minlanadi va har qanday tashkilot doimiy tashki muxit bilan tuknash keladi. Lekin tashki muxitning zaxiralari cheksiz emas va unga da'vogarlar kundan kun oshib bormokda. Bu esa o'zaro rakobatni oshishini va tashkilotni kiyin xolatga tushirib kuyishi mumkin. Shu bois strategik nuqtai nazar tashkilotlar tashki muxit bilan doimiy muvozanatda bo'lishini ta'minlashlari zarur.

Bu yerda tashki muxit – bu tashkilotga bog'liq bulmagan holda, tashkilot boshqaruviga ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan tashki muxitda mavjud shart-sharoitlar va omillar hisoblanadi.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida ushbu omillarga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: ta'minotchilar, konunlar, xukumat organlari, iste'molchilar va rakobatchilar.

Tashki muxit omillarini bevosita va bilvosita omillariga ajratish mumkin. Umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun bevosita omillariga quyidagilarni keltirish mumkin: mahsulot ta'minotchilari, texnik vositalarni yetkazib beruvchilar, konunlar, iste'molchilar, rakobatchilar. Bilvosita omillarga esa texnologiyalar, iqtisodiyetning xolati, mahalliy jamoatchilik bilan aloqasi,

dunyoda sodir bo'ladigan voqealar kiradi. Bilvosita omillar korxonaga ta'sirchanligi bilan sust bo'lsada, uni nazardan chetlash mumkin emas.

1.3-chizma. Tashki muxit omillari

Umumiy ovqatlanish korxonasining tahlilini bevosita iste'molchilardan boshlash zarur. Iste'molchilarni chuqur o'rganish orqali qaysi mahsulotlarni tayyorlash, qanday xajmda, qaysi xizmatlarni taklif qilish kabi jixatlarni o'rganib oladi.

Iste'molchining quyidagi ko'rsatkichlar orqali o'rganib olish zarur:

- Iste'molchining korxonadan yaqin-uzokligi;
- Iste'molchining demografik ko'rsatkichlari, masalan, yoshi, ma'lumoti, daromadi, ish faoliyati;

- Iste'molchining ijtimoiy-psixologik jihati, masalan, jamiyatsdagi o'rni, qanday taomlarga moyilligi, qanday ichimliklarga ko'ngil qo'yganligi, dam olish usullari;

- Iste'molchining munosabati, ya'ni nima sabab ushbu korxonani tanlagani, mahsulot va xizmatlarga kuygan baxosi.

Raqobatchilar tashqi omilini nazardan qoldirish mumkin emas. Bu yerda raqobatchilarni kuchli va zaif tomonlarini o'rganish muxim hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda uz siyosatini ishlab chiqishi lozim bo'ladi.

Ta'minotchilar – bevosita korxonaga materiallarni, texnik vositalarni, energiyalarni, kapital va ishchi kuchlarini yetkazib beradi. Yetkazib berilgan mahsulotlarining yuqori sifatligi ishlab chiqilgan mahsulotlarning sifatining asosi hisoblanadi. Ko'p hollarda umumiy ovkatlanish korxonalari doimiy ta'minotchilarga ega bo'lib, bu orqali ular to'liq bitta ta'minotchiga bog'lanib qoladilar. Masalan, energiya ta'minoti, misol sifatida benzinning tannarxi oshishi korxona mahsulotining qimmatlashishiga olib keladi, bu esa korxona daromadiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Umumiy ovqatlanish korxonalari bevosita **davlat organlari** ta'sirida faoliyat olib boradi, masalan, litsenziyalarga ega bo'lishlari shart. Bunda korxonalar davlat tomonidan ishlab chiqilgan standartlarga, sanitariya normalariga, yong'in xavfsizligiga, texnologik normativ normalarga, sog'likni saqlashga, atrof-muxitni saqlashga va boshqa huquqiy xujjatlarga amal qilishlari majbur hisoblanadi.

Bulardan tashqari umumiy ovqatlanish korxonalari quyidagi huquqiy hujjatlarga ega bo'lishlari shart:

- davlat tomonidan ro'yxatga olinganligi haqida hujjat;
- solik to'lovlarini bajarganligi haqida ma'lumotnoma;
- spirtli ichimliklarni sotish huquqini beradigan litsenziya;
- mahsulotlarning sifatini tasdiqlovchi sertifikatlar;
- o'lchov asboblarning sozligi haqida hujjat;
- ishchi xodimlarning sanitariya daftarchasi;

- mehnat shartnomalari;
- ishlab chiqiladigan mahsulotlar ro'yxati va boshqalar.

Umumiy ovqatlanish korxonalari iqtisodiyotda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni baholab borishi shart. Chunki iqtisodiyotning holati korxona mahsulotlarining narxiga ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi.

Bundan tashqari texnikadagi o'zgarishlar ham umumiy ovqatlanish korxonalariga chuqur ta'sir qilishi mumkin. Agar bu yerda mavjud o'zgarishlarga e'tiborsiz qilinsa, keyinchalik katta zarar ko'rish ehtimoli kuchayadi. Masalan, hozirgi kunda plastik kartochkalar keng ommalashib ketganda, umumiy ovqatlanish korxonalari bu jarayonni inobatga olishlari shart. Bundan tashqari, ko'pgina umumiy ovqatlanish korxonalari o'z faoliyatlarini internet orqali rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo'lishmoqdalar

Har qanday umumiy ovqatlanish korxonalari ma'lum bir ijtimoiy-ma'daniy muxit sharoitida faoliyat olib boradi. Bu yerda mavjud omillar albatta korxonaga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Masalan, Ramazon oylarida umumiy ovqatlanish korxonalari o'z mahsulotlariga va ish tartibiga tubdan o'zgartirishlar kiritishlari lozim.

Siyosiy omillar ham umumiy ovqatlanish korxonalariga ta'sirini o'tkazishi mumkin, masalan narxlarni nazorat qilish orqali, yoki har bazmlarni tashkil qilish orqali kam ta'minlangan kishilarga yordam berish.

Umumiy ovqatlanish korxonalariga ta'sir etadigan tashki muxit omillarini o'rganib chiqamiz.

1.5 - jadval

Salbiy va ijobiy omillar tahlili

Ijobiy omillar	Salbiy omillar
1. Konun doirasida imtiyozlarning mavjudligi.	1. Konun bilan faoliyatga to'sqinlik qilish.
2. Fukarolarning daromadlarining oshishi.	2. Fukarolarning daromadlarining pasayishi.
3. Inflyatsiyaning pasayishi.	3. Inflyatsiyaning o'sishi.
4. Ishsizlikning kamayishi.	4. Ishsizlikning o'sishi.
5. Ta'lim soxasining rivojlanishi.	5. Ta'lim soxasidagi zaiflik.
6. Madaniyatning o'sishi.	6. Ma'daniyatning sust usishi.
7. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash.	7. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanmaslik.

Tashki va ichki muhitning tahlilini (SWOT – tahlil) qo'llagan holda, umumiy ovqatlanish korxonalari uchun “kuchli” va “zaif” tomonlarini o'rganib chiqamiz (1.6-jadval).

1.6.jadval

SWOT – tahlil

O	Imkoniyatlar	S	Kuchli tomonlari
1	Korxonani rivojlantirish	1	Joylashuvi
2	Samarkandda tashki turizmni keskin rivojlanishi	2	Korxona kushimcha xizmatlarni takdif qilishi
3	Samarkandda ichki turizmni rivojlanishi	3	Yuqori xizmat turlariga talabni kuchayishi
4	Axoli daromadining oshishi		
T	Taxdidlar	W	Zaif tomonlari
1	Yozning issik kelishi	1	Gaz, svet va suv ta'minotidagi uzilishlar
2	Yezda turistlarning kamayishi	2	Ishchi xodimlarning doimo o'zgarishi
3	Raqobatchilarning keskin ko'payishi	3	Ob-xavoga bog'liqligi
4	Narxlarning har yili ikki marotaba usishi		

Umumiy ovqatlanish korxonalarida o'tkazilgan tahlillar asosida uning strategik nuqtai nazar rivojlanishiga ham e'tibor berish lozim. Shu bois raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida tashki muhitga ham ta'sirchanlikni oshirish lozim. Buni quyidagi jadvalda keltiramiz.

1.7.jadval

Rakobatbardoshlikni yuksaltirish orqali kuchli tomonni rivojlantirish

Rakobatbardoshlikni yuksaltirish	Kuchli tomonlari
Tajribaga suyangan holda qo'shimcha harajatlarni kamaytirish	Yuqori malakali personal
Personalni tajribasidan kelib chiqqan holda qo'shimcha harajatlarni kamaytirish	Personal malakasini oshirish imkoni.
Ishni tashkillashtirishdagi o'zgartirishlar orqali biznes harajatlarini pasaytirish	Personalni tanlashdagi jiddiylik
Doimiy jamoani shakllantirish	Oylik maoshning yetarliligi
Texnologik imkoniyatlari yuqori	Korxonani texnik jixozlanganligi va buxgalteriya hisobini avtomatlashtirilganligi
Mijozlarda yaxshi ta'surot qoldirish	Mijozlarga yuqori xizmat ko'rsatish
Yangi mijozlarga ega bo'lish va eskilarini yo'qotmaslik	Taomlarni sifatli tayyorlash
Mahsulotlarni harid qilishdagi harajatlarni pasaytirish, daromadni oshirish	Yangi taomlarni yaratish imkoniyati
Mijozlarni ko'paytirish imkoniyatlari	Mijozlar uchun yangi xizmat turlarini yaratish
Korxona reytingining doimiyiligi	Korxonaning rentabelligi
Doimiy mijozlarning usishi	Doimiy mijozlar uchun diskontli plastik kartochkalarni mavjudligi
Maxsus noyob taomlarni tayyorlash imkoniyati	Boshqa xalklar taomlarini tayyorlash
Plastik kartochkalarni qabul qilishi	Plastik kartochkalar uchun terminalning mavjudligi
Personal tomonidan ug'irlik kuzatilmaganligi	Raxbariyat tomonidan korxona faoliyatini on-line nazorat qilish imkoniyati
Personal yagona oila bo'lib ishlashi	Korxonada korporativ muxitni qo'llab-quvvatlash

Tashki muhitga reklama faoliyati orqali ta'sir qilish ham samarali hisoblanadi. Bu yerda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

- axborotiy reklama, bu yerda korxonaga yangi mahsulot yoki xizmat yaratilganligi ta'kidlanadi.

- taqqosiy reklama, bu yerda, raqobatchi korxonalarga nisbatan, mahsulot yoki xizmatning afzalligi ta'kidlanadi.

- eslatuvchi reklama, bu yerda korxona o'z faoliyatini davom etayotganligi eslatib o'tiladi.

- qo'llab-quvvatlovchi reklama, bu yerda mijozlarning tanlovi to'g'ri ekanligi ta'kidlanadi.

Shunday qilib, umumiy ovkatlanish korxonalari yuqorida keltirilgan usullar orqali o'z faoliyatlarini uzluksiz rivojlantirishlari mumkin bo'ladi.

II BOB. Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini amaldagi xolati va rivojlanish tendensiyalari

2.1. Samarqand viloyatida Umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasini rivojlanishining asosiy tendensiyalari

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov demokratik islohotlarni va iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonini yanada chuqurlashtirish haqida to'xtalib, "Har bir tadbirkor avvalo shuni aniq-ravshan bilib olishi kerakki, davlat xususiy mulkdor huquqlarining himoyachisidir. Shuning uchun ham tadbirkorlar o'z biznesiga bexavotir investitsiya kiritishi, ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirishi, o'z mulkiga o'zi egalik qilishi, foydalanishi, tasarruf etishi lozim"³⁰, deb ta'kidlaydilar. Ushbu fikr bevosita umumiy ovqatlanish korxonasiga ham taalluqlidir, chunki umumiy ovqatlanish korxonasining yuqori darajada rivojlanish sur'ati ularning xizmatlari, tovar aylanmasi va raqobatbardoshligiga bog'liq. Iqtisodiyotning mazkur xizmat sohasini rivojlantirish asosan xizmat sifatiga asoslanishi lozim. Investitsiyalar cheklangan sharoitda aholiga keng ko'lamli umumiy ovqatlanish korxonalari orqali xizmat ko'rsatish aholi farovonligini oshirish nuqtai nazari samarali bo'lgan va kam investitsiya talab etuvchi, moslashuvchan kichik umumiy ovqatlanish korxonasiga alohida ahamiyat berilmoqda.

Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish korxonasining tahlili aholi daromadlarini yuqori bo'lishi, xizmat sifatini yuqori bo'lishi aholini katta qatlamini umumiy ovqatlanish korxonalariga jalb qilish imkoniyatlari shuncha kengayishini ta'minlaydi. Shu borada, sifatli xizmatlar tovar aylanmasini dinamikasidagi tendensiyalarni ko'rsatadi (2.1-jadvalga qaralsin).

³⁰ Karimov I.A. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. //Xalq so'zi, 2010 yil 13 noyabr

2.1.jadval

**Samarqand viloyatini respublikaning o'rtacha ko'rsatkichlari bilan
solishtirma ma'lumotlar³¹**

№	Ko'rsatkichlar	Respublika	Samarqand viloyat	Farqi (+,-)
1.	Doimiy yashovchi aholining o'rtacha soni, ming kishi	29988,5	3314,7	-
2.	Doimiy yashovchi aholining o'rtacha soniga nisbatan, %da			
	2.1. Savdo va umumiy ovqatlanishda xizmat qilayotganlar	10,9	10,2	-0,7
	jumladan:			
	2.1.1. Chakana savdoda	7,78	7,87	+0,1
	2.1.2. Umumiy ovqatlanishda	3,12	2,33	-0,19

2013 yilning 1 yanvar holatiga Samarqand viloyatida ro'yxatga olingan jami umumiy ovqatlanish korxonalari xizmat qilayotganlarning o'rtacha soni 23,3 kishini tashkil qildi. Bu respublika ko'rsatkichiga nisbatan -0,19 punktga pastdir. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, bizning viloyatimizda umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish maqsadida tumanlarga keng miqyosida investitsiya oqimlari jalb etish talab etiladi. Shu orqali faol mehnat bilan band bo'lgan ishchi-xizmatchilarning sonini oshirish uchun ham zamin yaratiladi.

Aytish joizki, tumanlarda umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlanishi bir tomonlama xususiyatga ega bo'lib qolmoqda. Mavjud korxonalarga xizmat qilishga moslashib borishga to'y yoki turli marosimlarni o'tkazishga moslashgan. Ammo korxonalar, idoralar, ta'lim tizimlari qoshida umumiy ovqatlanish korxonasi shaxobchalari mavjud emas. Ularni o'sish tendensiyasi viloyatimizning ayrim tumanlarida qayd etilmoqda, xolos. Misol uchun. Jomboy tumanida "Man" korporativ korxonasi qoshidagi umumiy ovqatlanish korxonasi, Urgut tumanidagi "UzBAT" mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi qo'shma

³¹ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi va Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

korxonalar qoshida umumiy ovqatlanish korxonasi shaxobchalari hozirda bufet ko'rinishida litseylar va kollejlarda ham faoliyat ko'rsatib kelmoqdalar. Ammo, ularni aholiga xizmat ko'rsatish doirasida yoki vaqt jihatdan mijozlarga xizmat ko'rsatish vaqti 2-3 soatni tashkil etmoqda. Bu esa tovar aylanmasini o'sishiga mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishga ta'sir etmoqda. Bunday umumiy ovqatlanish korxonasi shaxobchalarida turli assortimentli taomlarni ishlab chiqish va mijozlarga taqdim etish chegarasi ham cheklangan.

Aytish joizki, hozirgi kunga kelib Samarqand viloyatida xizmat sohasi ko'rsatkichlarining 2012 yildagi holatiga nazar tashlaydigan bo'lsak (2.2-jadvalga qaralsin), unda aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibida eng katta salmoqqa savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari ega bo'lish tendensiyasiga ega. Ammo bunday tendensiyaning mavjudligi shaharlarda joylashgan savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida tovar aylanmasini yuqori ekanligi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

2.2-jadval

Samarqand viloyatida xizmat sohasi ko'rsatkichlarining 2012 yildagi holati³²

(million, o'zbek)

Ko'rsatkichlar	2010 yil	2011 yil	2012 yil	Farqi (+,-)	O'zgarish sur'ati, %
Jami xizmatlar	1694118,1	1959926,3	1960862,0	935,7	100,05
Shu jumladan, asosiy turlari bo'yicha					
Savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari	366273,1	441912,9	442836,8	923,9	100,21
Transport xizmatlari	364600,9	429454,3	470800,3	41346,0	109,6
Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari, axborot-resurs markazlari xizmatlarini o'z ichiga olgan holda	70404,2	74678,7	75186,5	5078	100,7
Moliyaviy xizmatlar, mikro kreditlar berishni o'z ichiga olgan holda	126670,4	157104	183600,4	26496,4	116,8
Turizm xizmati	8202,9	13146,3	15792,5	735,8	44,1
Mehmonxona xizmatlari	7024,5	8848,1	9136,2	288,1	109,8
Kommunal xizmatlari	269974,6	307821	338112	30291,1	109,5

³² Samarqand viloyat statistika boshqarmasi 2010-2012 yillar ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

Maishiy xizmatlar	47549,2	59968,6	72000,1	30291,1	109,5
Avtomobillar va boshqa maishiy texnikalarni ta'mirlash	44398,8	57340,3	64800,5	7460,2	113,0
Boshqa xizmatlar, bolalar sog'lomlashtirish va sport muassasalari xizmatlarini o'z ichiga olgan holda	389019,5	409652,1	388596,6	-21055,5	-5,4

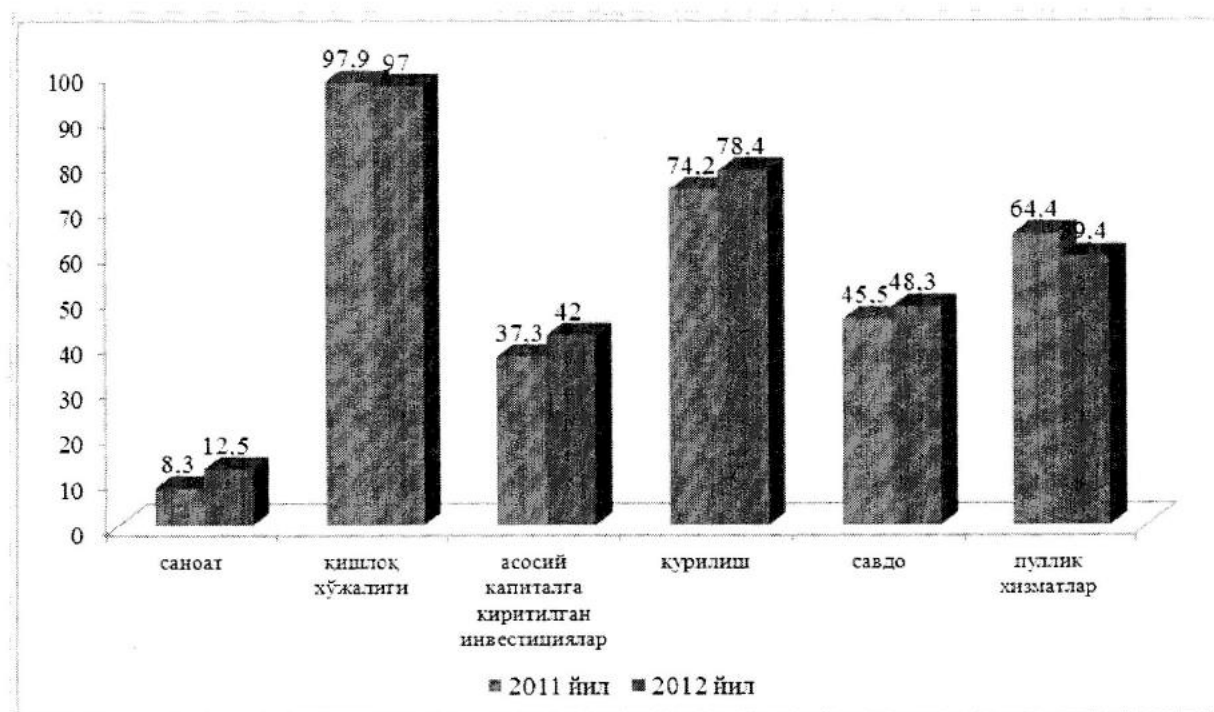
Umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan ommaviy taomlarni ishlab chiqarish tendensiyasini yuqori ekanligi qayd etilmoqda. Oxirgi 12 yil ichida ommaviy ovqatlanish hajmi 2000 yil 3,6 mlrd. so'mdan 2012 yilda 61,4 mlrd. so'mni tashkil etdi. Bunday o'sish tendensiyasi boshqa xizmat sohaslarida qayd etilmadi.

Jami chakana tovar aylanmasida ommaviy ovqatlanish hajmi shu yillar ichida o'sish tendensiyasiga ega bo'ldi. 2012 yil holatiga ko'ra, ushbu sohaning ulushini 2,25% jami chakana tovar aylanmasiga nisbatan tashkil etdi.

Aytish joizki, respublika miqyosida chakana savdo aylanmasi hajmining 48,5 foizi yoki 916,5 mlrd. so'mi (o'tgan yilga nisbatan o'sish sur'ati 130,6 foiz) va aholiga pullik xizmat ko'rsatish umumiy hajmining 59,4 foizi yoki 363,6 mlrd. so'mi (o'tgan yilga nisbatan o'sish sur'ati 114,2 foiz) kichik tadbirkorlik sohasida shakllandi (2.1-diagrammaga qaralsin).

2.1.diagramma.

Umumiy hajmga nisbatan foiz hisobida³³

Viloyatda tashqi savdo aylanmasi hajmining 19,3 foizi kichik biznes sub'ektlariga to'g'ri keldi.

Statistika ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, umumiy ovqatlanish korxonasi aylanmasi so'nggi o'n yil davomida O'zbekistonda iqtisodiy o'sishining asosiy manbai bo'lgan (2.3-jadvalga qaralsin).

2.3-jadval

Samarqand viloyat shahar va tumanlarida 2012 yilda umumiy ovqatlanish korxonasi aylanmasi³⁴

Shahar va tumanlar nomi	Umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi		2012 yil 2011 yilga nisbatan, % hisobida
	2011 yil amaldagi baholarda, mlrd. so'm	2012 yil amaldagi baholarda, mlrd. So'm	
Jami	2171,4	2381,0	109,7
Shaharlar			
Samarqand sh.	786,4	792,5	100,8
Kattaqo'rg'on sh.	1147,6	115	100,3
Tumanlar:			

³³ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

³⁴ Samarqand viloyat Statistika boshqamasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Qadaryo	66,6	70,1	105,3
Qulung'ur	81,0	82,0	101,2
Qomboy	52,5	53,0	109,0
Qshixon	71,1	72,0	101,3
Qattaqo'rg'on	68,8	70,1	101,9
Qo'shrabot	41,8	42,0	101,4
Qayariq	103,0	104,2	101,2
Qastdarg'om	125,0	126,0	100,8
Qaxtachi	74,6	75,2	100,8
Samarqand	151,8	160,1	105,5
Narpay	63,8	64,1	100,5
Nurobod	51,6	52,0	100,8
Tayloq	69,4	70,2	101,2
Urgut	249,8	432,5	173,1

Jami chakana tovar aylanmasiga nisbatan ommaviy ovqatlanishni hissasi 2012 yilda 2,54%ni tashkil etdi (2.4 va 2.5.jadvallarga qaralsin).

2.4.jadval

Samarqand viloyat chakana tovar aylanmasi hajmida umumiy ovqatlanishning ulushi (2009-2012 yillar)³⁵

№	Ko'rsatkichlar	Yillar				2012 yilda o'zgarish sur'ati, ulushining farqi (+,-)		
		2009	2010	2011	2012	2009 yilga nisbatan	2010 yilga nisbatan	2011 yilga nisbatan
1	Jami chakana tovar aylanmasi, mlrd. so'm	1431,3	1602,9	2171,4	2381,0	151,7	135,4	109,7
2	Shu jumladan umumiy ovqatlanishda, mlrd. so'm	29,8	43,7	58,2	60,4	195,3	133,1	103,8
3	Umumiy ovqatlanish ulushi, %	2,18	2,73	3,63	2,54	x	X	x

³⁵ Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

2.5-jadval

Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi dinamikasi³⁶

№	Yillar	Jami CHTA, mlrd. so'm	Shu jumladan umumiy ovqatlanish CHTAsi, mlrd. so'm	Umumiy ovqatlanishning jami CHTAdagi ulushi, %	Oldingi yillarga nisbatan umumiy ovqatlanish CHTA o'zgarishi, %
1.	1997	50,4	1,5	2,97	-
2.	1998	64,0	1,8	2,81	120,0
3.	1999	99,4	2,9	2,91	161,1
4.	2000	153,0	3,6	2,35	124,1
5.	2001	212,0	6,0	2,83	166,7
6.	2002	30,1,0	8,6	2,85	143,3
7.	2003	347,1	7,8	2,24	90,7
8.	2004	371,6	12,6	3,39	161,3
9.	2005	423,5	9,1	2,22	74,6
10.	2006	534,0	9,0	1,68	95,7
11.	2007	660,2	16,5	2,5	183,3
12.	2008	900,5	13,8	1,53	153,3
13.	2009	1431,3	29,8	2,18	215,9
14.	2010	1602,9	43,7	2,73	146,6
15.	2011	2171,4	58,2	3,63	133,2
16.	2011	2381,0	60,4	2,54	103,8

Shunday qilib, Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonasi o'sishining maqbul tendensiyasi shakllandi. Buning natijasida keyingi yillarda viloyatdagi umumiy ovqatlanish korxonalarining asosiy kapitalga sarflangan yalpi investitsiyalar miqdori 2,9 barobarga oshdi. Investitsiyalarning 86 foizi yangi mashina va jihozlar olishga sarflandi. Ularni moliyalashtirishning 3/4 qismi umumiy ovqatlanish korxonasi mablag'lari va atigi 25 foizini tijorat banklari kreditlari tashkil etdi. Tarmoq kesimida taxlil etganimizda, viloyatdagi investitsiyalarning aksariyat kismi sanoat (64,5%)ga to'g'ri kelgan bir vaqtda, savdo va umumiy ovqatlanish sohasisiga 21,2% to'g'ri keldi³⁷.

³⁶ Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

³⁷ Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

Investitsiyalar tarkibidagi bunday o'zgarishlar soliq yuki qisqarishi, xususiylashtirish jarayonining jadallashuvi, shuningdek, uy xo'jaliklarida ommaviy taomlar tayyorlashdagi vaqtning qisqarishi oqibatida sodir bo'ldi. Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalarida barcha moliyalashtirish manbalari hisobiga asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tarkibini kengashi yirik umumiy ovqatlanish korxonasi taalluqli xizmat sohalarini yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Misol uchun, Samarqand tumanida "Shodimurod" restorani, Samarqand shahrida "Sulton Saroy" ("Hakimzoda Servis" MCHJ) restorani.

Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish korxonalarida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar 2008-2012 yillarda joriy narxlarda 2,1 barobar o'sdi³⁸. Buning natijasida umumiy ovqatlanish tarmoqlari kengayib bormoqda.

Demak, umumiy ovqatlanish korxonalarida savdo-sotiq, tijorat va xizmat ko'rsatish tadbirkorligidan ishlab chiqarishni rivojlantirishga moyillik ortib bormoqda. Bu ijobiy holatni asosiy fondlarning ishga tushirilishidagi umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi ulushining o'sishida ham ko'rishimiz mumkin (2.5-jadvalga qaralsin).

2.5-jadval

Samarqand viloyati chakana tovar aylanmasi va xizmatlar hajmida umumiy ovqatlanishning ulushi (2000-2012 yillar)³⁹

№	Ko'rsatkichlar	Yillar							
		2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012
1.	Jami chakana tovar aylanmasi, mlrd. so'm	153,0	301,0	371,6	534,0	900,5	1602,9	2171,4	2212,6
1.1	Shu jumladan, umumiy ovqatlanishda	3,6	8,6	12,6	9,0	13,8	43,7	58,2	61,4

³⁸ Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

³⁹ Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

1.2	Umumiy ovqatlanishning ulushi, %	2,35	2,85	3,39	1,69	1,53	2,73	3,63	2,78
2.	Jami savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari hajmi, mln. so'm	92,8	126,9	198,6	564,4	1263,6	3552,7	4875,8	5080,9
2.1	Shu jumladan, umumiy ovqatlanish xizmatlari	2,3	2,6	4,3	3,9	5,1	9,3	8,5	9,3
2.2	Umumiy ovqatlanishning ulushi, %	2,47	2,05	2,17	0,69	0,4	0,25	0,174	0,18

2.5-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, agarda umumiy ovqatlanish ulushi jami chakana tovar aylanmasiga nisbatan ulushi 2012 yilda 3,63%dan 2,78%ga tushgan bo'lsada, 2000-2011 yillar ushbu ko'rsatkichda o'sish dinamikasi qayd etilgan.

Jami savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlarida ommaviy ovqatlanishning ulushi esa ushbu yillar doirasida aynan shunday dinamik o'sishga va 2011-2012 yillar esa pasayish holati qayd etilgan. Buning sababi ushbu ko'rsatkichlar doirasida sifat o'zgarishlarini 2012 yilda qayd etilishini ushbu sohani modernizatsiyalanishi bilan bog'liq bo'lgan. Bu esa aksariyat umumiy ovqatlanish korxonalarini 2011-2012 yillar davomida faoliyatini qisman to'xtalib borilishi bilan e'tirof etilgan.

Aytish joizki, modernizatsiyalashgan umumiy ovqatlanish korxonalarida 2013 yilning 1 mayiga qadar o'sish sur'atlari qayd etilmoqda. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, yangidan jihozlashgan umumiy ovqatlanish korxonalarida sifatli xizmatlar darajasi aynan shunday, ammo modernizatsiyalash bosqichida turgan umumiy ovqatlanish korxonalariga nisbatan yuqori bo'lgan.

Hozirgacha umumiy ovqatlanish korxonasini rivojlantirishni rag'batlantirish uchun aholining ko'payib borayotgan jamg'armalaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha choralar sifatini yanada oshirish

lozim. Jahon iqtisodiyoti inqirozi va undan chiqish davrida aholi jam'armalarini umumiy ovqatlanish korxonasi uchun samarali investitsiyalarga aylantirish umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish ham ijtimoiy, ham iqtisodiy barqarorlashuv vositasidir. Aynan umumiy ovqatlanish korxonasi kam harajat sarflangan holda aholi bandligining yuqori darajasini ta'minlaydi va shu orqali aholining turmush darajasini oshirishda ko'proq samara beradi. Bundan tashqari, umumiy ovqatlanish korxonasi ichki bozorlardagi o'zgaruvchan sharoitga tezroq moslasha olish xususiyatlariga ega. umumiy ovqatlanish korxonasi biznesining rivojlanishi kelajakda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish barqarorligini yanada yuksak darajada ta'minlashi mumkin.

Shuni ta'kidlash lozimki, respublikamizda umumiy ovqatlanish korxonasining rivojlanishi davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Umumiy ovqatlanish korxonasi ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatga ta'siri yildan-yilga ortib bormoqda va 2012 yilda uning YAIMdagi va bandlik sohasidagi ulushi oshdi. Shu bilan birga, yuqori miqdor ko'rsatkichlariga qaramasdan, umumiy ovqatlanish korxonasining xizmat sifat ko'rsatkichlari tumanlarda haligacha ko'ngildagidek emas. Umumiy ovqatlanish korxonalarining aksariyat qismi xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi sohasida faoliyat yuritayotgan bo'lib, ularning sanoat ishlab chiqarish sohasida band bo'lgan ishchi-xizmatchilarga ko'rsatilayotgan xizmatlarining o'sish tendensiyasi pastligicha qolmoqda. Bundan tashqari, umumiy ovqatlanish korxonasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar assortimentida xom ashyo mahsulotlari hamda qayta ishlov berish darajasi yuqori emas, ishlab chiqarish texnologiyasi darajasi past bo'lgan va raqobatbardosh bo'lmagan taomlar yetakchilik qiladi. Aksariyat umumiy ovqatlanish korxonasida tayyorlanayotgan taomlar tarkibida inson salomatligiga ta'sir etishi mumkin taomolarni tayyorlanishi ustuvorlikka ega bo'lmoqda (ya'ni palov, shashlik, tandir kabob va boshqalar). Bunday taomlar bo'yicha umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasini yuqoriligi

innovatsion taomlarni tayyorlash va shu orqali mijozlarga xizmat ko'rsatish sayozlashib bormoqda.

Samarqand shahri sayyohlar dam olishiga moslashgan megapolis bo'lib hisoblanishi, unga ko'plab chet el turistlarini tashrif buyurishi, dunyo andozalariga molik inson salomatligiga ta'sir etmaydigan turli assortimentdagi taomlarini tayyorlaishini taqozo etadi. Unga erishish orqali tovar aylanmasini oshirishga va yangi ishchi o'rinlarini tashkil etishga zamin yaratadi.

Shu bois ham, kelgusida rivojlanishning barqaror sur'atlarini ta'minlashda yuqori assortimentli taomlarni ishlab chiqarilishini rag'batlantirish talab etiladi. Texnologik murakkabligi o'rta va yuqori bo'lgan taomlarni ishlab chiqilishi rivojlantirish talab etilmoqda. Texnologik sifati past bo'lgan taomlar va tovarlar, xom ashyo shaklida tovarlar ulushi keyingi yillarda muntazam ravishda kamayib borishiga erishish lozim bo'lmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi 2 yil davomida umumiy ovqatlanish korxonalarining sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishdagi ulushi 25 foizdan oshmaydi, bu esa umumiy ovqatlanish korxonasining rivojlantirishdagi foydalanilmagan salohiyatidan dalolat beradi. umumiy ovqatlanish korxonasida biznesni boshlash hamda uni rivojlantirish va modernizatsiyalash uchun kreditlardan foydalanadigan tadbirkorlar ulushi talab darajasida emas. 22-26 foizli tijorat kreditlari bo'yicha foizli stavkalar (imtiyozli kreditlar bo'yicha 14 foizdan boshlab) inflyatsiya sharoitida unchalik yuqori emas⁴⁰. Ammo kreditlarni to'lash muddatining qisqaligi (3 yilgacha) hamda umumiy ovqatlanish korxonasi uchun muhim bo'lgan ba'zi bir ko'plab xizmatlar, materiallar va asbob-uskunalarini naqdsiz sotib olishda narxlarning yuqoriligi kabi omillar hisobiga kreditlarning haqiqiy qiymati sezilarli darajada oshamoqda. Uni bartaraf etish umumiy ovqatlanish korxonasi rivojiga ijobiy ta'sir etadi.

⁴⁰ Samarqand viloyat statistika boshqarmasi 2011-2012 yillar ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan

Aholining o'sib borayotgan mablag'larini rasmiy umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasiga samarali jalb qilish uchun aholi umumiy ovqatlanish korxonasi bo'lgan ishonchini mustahkamlash va uning jozibadorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar birinchi navbatdagi vazifalar bo'lishi kerak.

2.2. "Hakimzoda Servis" MCHJ chakana tovar aylanmasi tahlili

Umumiy ovqatlanish korxonasining chakana tovar aylanmasini tahlil qilish uning hajmi dinamikasini o'rganish va reja mavjud bo'lgan hollarda uning bajarilish darajasini baholashdan boshlanadi.

Umumiy ovqatlanish korxonasini chakana tovar aylanmasi hajmi dinamikasini tahlil qilish o'sishning zanjirli va bazis sur'atlari, shuningdek, tovar sotishning o'rtacha yillik sur'atining o'zgarishi hisobga olish yordamida amalga oshiriladi. Inflyatsiya sharoitlarida chakana tovar aylanmasi hajmining o'zgarish suratlarini ham amaldagi, ham solishtirma narxlarda, ya'ni bazis yil narxlarida hisoblash kerak:

$$\Sigma TA_{CH} = \frac{\Sigma TA_{A.H.}}{H_Y I_H}$$

bu yerda ΣTA_{CH} – solishtirma narxlarda tovar aylanmasi hajmi;

$\Sigma TA_{A.H.}$ – amaldagi narxlarda tovar aylanmasi hajmi;

$H_Y I_H$ – narx o'zgarishi indeksi.

Chakana tovar aylanmasini tahlil qilish jarayonida uning qiymat va natural ko'rinishda o'zgarishini aniqlangan maqsadga muvofiq bo'lib, uni tovar aylanmasi tabiiy hajmining o'zgarishi bilan tavsiflash mumkin. Buning uchun tovar aylanmasining o'zgarish indeksini topish zarur:

$$TA_Y I_H = H_Y I_H \times TA_Y^I I_H$$

bu yerda,

TA_{yH} - tovar aylanmasining o'zgarish indeksi;

H_{yH} - narx o'zgarishi indeksi;

TA_{yH}^T - tovar aylanmasi tabiiy hajmining o'zgarish indeksi.

Yuqorida keltirilgan formula tovar aylanmasi rivojlanishi qay darajada narx o'zgarishining qiymat ko'rinishiga va qay darajada sotilgan tovarlar miqdorining o'zgarishiga bog'liq ekanligini aniqlashga imkon beradi.

Agar umumiy ovqatlanish korxonasida chakana tovar aylanmasini rejalashtirish amalga oshiriladigan bo'lsa, u holda savdo korxonasi rejasini bajarish darajasini ayrim tarkibiy bo'linmalar bo'yicha alohida muddat bo'yicha hisoblash zarur.

Umumiy ovqatlanish korxonasini chakana tovar aylanmasi tahlilini faqat uning hajmiga qarab emas, balki ayrim tovar guruhlari, ya'ni tovar assortimenti bo'yicha amalga oshirish zarur. Tovar aylanmasi tarkibining o'zgarishini tavsiflash uchun absolyut tarkibiy o'zgarishlar koeffitsiyentidan foydalanish mumkin:

$$TA_{yH}^T K_{o\phi} = (\Delta \Gamma_A - \Delta \Gamma_{o\phi}) \times T_{TP}^C$$

bu yerda ,

$TA_{yH}^T K_{o\phi}$ – tovar aylanmasi tarkibining absolyut o'zgarish koeffitsiyenti;

$\Delta \Gamma_A$ – hisobot davri uchun jami tovar aylanmasida i-tovar guruhining ulushi (%);

$\Delta \Gamma_{o\phi}$ – avvalgi davr uchun jami tovar aylanmasida i-tovar guruhining ulushi (%);

T_{TP}^C – tovar guruhlari soni.

Rejaning bajarilishi va chakana tovar aylanmasi dinamikasiga ta'sir ko'rsatuvchi bir qator omillar mavjud bo'lib, ularni uch guruhga birlashtirish keng tarqalgan:

- tovar reurslari bilan bog'liq omillar;
- xodimlar soni va ularning mehnat samaradorligi bilan bog'liq omillar;

- umumiy ovqatlanish korxonasini moddiy-texnika bazasidan foydalanish samaradorligi va korxonaning ish rejimi bilan bog'liq omillar.

Umumiy ovqatlanish korxonasini tovar aylanmasi muvaffaqiyatli rivojlanishining asosiy omili savdo korxonasining tovar resurslari bilan ta'minlanganligi va ulardan oqilona foydalanishdir. Chakana tovar aylanmasi hajmi tovarlarning kelib tushish davriyligi va tovar zahiralar holatiga bog'liq bo'ladi. Bu bog'liqlikni quyidagi formula yordamida ifodalash mumkin:

$$\Sigma TA - \Sigma DBT_3 - \Sigma T_{KT} - \Sigma T_{\chi K} - \Sigma DOT_3$$

bu yerda,

ΣTA -chakana tovar aylanmasi hajmi;

ΣDBT_3 -davr boshiga tovarlar zahirasi;

ΣT_{KT} -tovarlarning kelib tushishi;

$\Sigma T_{\chi K}$ -tovarlarning chiqib ketishi;

ΣDOT_3 - davr oxiriga tovarlar zahirasi.

Zanjirli farqlash usulidan foydalangan holda qayd etilgan ko'rsatkichlardan har birining savdo korxonasi chakana tovar aylanmasi hajmiga ko'rsatuvchi ta'sirini aniqlash mumkin.

Umumiy ovqatlanish korxonasini chakana tovar aylanmasi hajmiga savdo korxonasining mehnat resurslari bilan ta'minlanganligi va ulardan foydalanishning samaradorligi sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu bog'liqlikni quyidagi formula yordamida ifodalash mumkin:

$$\Sigma TA = \bar{K}_x S \times 1_{\chi}^{M_{\max}}$$

bu yerda ,

ΣTA - chakana tovar aylanmasi hajmi, so'm;

$\bar{K}_x S$ -xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi soni, kishi;

$1_{\text{X}}^{\text{Mmax}}$ - bitta xodimning mehnat mahsuldorligi, so'm.

Integral tahlil usulidan foydalangan holda mazkur ko'rsatkichlarning tovar aylanmasi hajmiga ko'rsatuvi ta'sirini aniqlash mumkin:

$$\Delta \bar{T}_{\text{X}} = \sum \bar{X}_{\text{Д}} \cdot \sum \bar{Y} 1_{\text{X}}^{\text{M}} \cdot (\sum Y - 1_{\text{Mmax}}) / 2$$

bu yerda

$\Delta \bar{T}_{\text{X}}$ - tovar aylanmasi hajmining xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi sonining o'zgarishi hisobiga o'zgarishi, so'm;

$\sum \bar{X}_{\text{Д}}$ - hisobot davrida xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi sonining o'tgan davrga nisbatan o'zgarishi, kishi;

$\sum \bar{Y} 1_{\text{X}}^{\text{M}}$ - o'tgan yilda bitta xodimning mehnat mahsuldorligi, so'm;

1_{Mmax} - hisobot davrida bitta xodimning mehnat mahsuldorligi o'tgan yilga nisbatan o'zgarishi, so'm.

Umumiy ovqatlanish korxonasini chakana tovar aylanmasi dinamikasiga savdo korxonasi asosiy fondlarining holati, rivojlanishi va samaradorligi hamda korxonaning ish rejimi ham katta ta'sir ko'rsatadi. Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi hajmi quyidagi formula yordamida aniqlanishi mumkin:

$$\sum TA = UOK_{\text{ХЗ}}^{\text{смайд}} \times UOK_{\text{коэф}}^{\text{смен}} \times UOK_{\text{ИК}} \times 1_{\text{та}}^{\text{кв}}$$

bu yerda,

$\sum TA$ - chakana tovar aylanmasi hajmi, so'm;

$UOK_{\text{ХЗ}}^{\text{смайд}}$ - korxona savdo zalining maydoni, m^2 ;

$UOK_{\text{коэф}}^{\text{смен}}$ - korxona ishining smenalilik koeffitsiyenti;

$UOK_{\text{ИК}}$ - korxona faoliyatida ish kunlari soni;

$1_{\text{та}}^{\text{кв}}$ - bir smenada zalning har 1m^2 ga to'g'ri keluvchi tovar aylanmasi, so'm.

Keltirilgan formulada avvalgi yildagi ko'rsatkichlarni hisobot davridagi ko'rsatkichlar bilan almashtirish va olingan natijadan avvalgi natijalarni ayirib tashlash yo'li bilan umumiy ovqatlanish korxonasi moddiy-texnika bazasidan foydalanish samaradorligi va uning ish rejimi bilan bog'liq bo'lgan, chakana tovar aylanmasi hajmiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash mumkin. Bu usul zanjirli podstanovka usuli deb ataladi.

Tahliliy ishlar umumiy ovqatlanish korxonasining chakana tovar aylanmasi hajmini oshirishning aniqlangan zahiralaridan foydalanish chora-tadbirlari rejasini tuzish bilan yakunlanadi.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasini rejalashtirishni korxonaning zararsiz ishlashini ta'minlashi mumkin bo'lgan minimal tovar aylanmasini aniqlashdan boshlash maqsadga muvofiq. Bunday tovar aylanmasi hajmi kritik tovar aylanmasi deb ataladi. Ushbu hajmni aniqlash bo'yicha barcha hisob-kitoblar korxonaning zararsizlik nuqtasini aniqlashga olib keladi.

Xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda korxona oldida vujudga keluvchi harajatlar quyidagicha:

- doimiy harajatlar, ularing miqdori uzoq vaqt mobaynida o'zgarmaydi (ijara, amortizatsiya, bino va inshootlarga qarab turish harajatlari, kommunal harajatlar va hokazo). Bu harajatlarni qoplash uchun korxona savdo faoliyatini amalga oshirishi, ya'ni tovarlarni sotishi lozim;
- o'zgaruvchan harajatlar, ya'ni tovarlarni harid qilish, transportirovka qilish, saqlash, qayta ishlash, navlarga ajratish, o'rash va qadoqlash, sotish bilan bog'liq harajatlar. O'zgaruvchan harajatlar tovar aylanmasi hajmi bilan bir suratda va yo'nalishda rivojlanadi deb taxmin qilinadi.

Biroq jami harajatlarning o'zgarish surati ularning tarkibiga o'zgaruvan harajatlardan tashqari doimiy harajatlarni ham kiritishi sababli tovar aylanmasi hajmining o'zgarish suratlaridan farq qiladi. Natijada tovar aylanmasi hajmi o'z kritik nuqtasida doimiy va o'zgaruvchan harajatlarni qoplashi mumkin bo'ladi. Bunda zarur bo'lgan minimal tovar aylanmasi hajmi korxonaning zararsiz ishlashini ta'minlaydi.

Zarur bo'lgan minimal tovar aylanmasi hajmini tovara aylanmasini tarkibiy qismlarga taqsimlab hisoblash mumkin. Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi sotilgan yoki sotish uchun mo'ljallangan tovarlarning chakana narxi yig'indisini ifodalaydi. O'z navbatida, chakana narx umumiy ovqatlanish korxonasi korxonasining tovarni harid qilish narxi va tovar ustamasidan iborat bo'ladi. Harid narxlari summasi umumiy ovqatlanish korxonasining harid narxlari bo'yicha tovar aylanmasini ifodalaydi. Umumiy ovqatlanish korxonasi ustamolari muomalar harajatlarini qoplash va korxonaning foyda olishi uchun belgilanadi.

Shunday qilib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$$\varphi_{HTA} = X_{HTA} \cdot T_{Ust}$$

bu yerda ,

φ_{HTA} – chakana narx bo'yicha tovar aylanmasi hajmi, so'm;

X_{HTA} – harid narxlari bo'yicha tovar aylanmasi hajmi, so'm;

T_{Ust} – umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovarlariga qo'yiladigan ustama miqdori, so'm.

O'z navbatida:

$$\sum T_{Ust} = \sum F + \sum MX$$

bu yerda,

$\sum F$ – foyda miqdori, so'm;

$\sum MX$ – muomala harajatlari miqdori, so'm.

$$\sum MX = \sum U_{zMX} + \sum D_{MX}$$

bu yerda,

$\sum U_{zMX}$ – o'zgaruvchan muomala harajatlari summasi, so'm;

ΣDMX – doimiy muomala harajatlari summasi, so'm.

Biroq zarur bo'lgan umumiy ovqatlanish korxonasi minimal chakana tovar aylanmasi hajmi faqat harajatlarni qoplashi va foyda olishni ta'minlamasligi sababli, tovar aylanmasi kritik hajmini aniqlash formulasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\Sigma TA_{qH}^{KX} = \Sigma UzMX + \Sigma DMX + \Sigma F$$

ΣTA_{qH}^{KX} - chakana narxlar bo'yicha tovar aylanmasining kritik hajmi, so'm;

Harid narxlari bo'yicha umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi harid qilingan tovarlar hajmini yoki korxonaning tovar harid qilish bo'yicha harajatlarini ularning qiymat ko'rinishida ifodalaydi. Bu harajatlar miqdori o'zgaruvchan bo'lib, kritik tovar aylanmasi hajmini quyidagi tarzda ifodalash mumkin:

$$\Sigma TA_{qH}^{KX} = \Sigma UzMX + \Sigma DMX$$

bu yerda, $UzMX$ – o'zgaruvchan harajatlar.

Hosil bo'lgan tenglamani kritik tovar aylanmasi hajmiga bo'lish yordamida boshqa ko'rsatkichlarni ham aniqlash mumkin bo'ladi.

Umumiy ovqatlanish korxonasining zararsiz ishlashini ta'minlashi mumkin bo'lgan minimal tovar aylanmasi hajmi aniqlangach, rejadagi yilda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi hajmini hisoblashga kirishiladi.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi umumiy hajmini rejalashtirishda quyidagi usullar qo'llanishi mumkin:

- tajriba-statistika;
- iqtisodiy-statistik;
- iqtisodiy-matematik modelashtirish;

- umumiy ovqatlanish korxonasi xo'jalik faoliyatining asosiy ko'rsatkichlarini kompleks bog'lash usuli.

Biroq bu usullarning istalgan biridan foydalanishda tovar aylanmasi rejasini tuzish hisobot (rejadan avvalgi) davri uchun amaldagi tovar aylanmasi to'g'risida ma'lumotlar bo'lmagan paytdayoq boshlanishini yoddan ko'tarmaslik joiz. Shu sababli rejalashtirishda avval kutilayotgan tovar aylanmasi aniqlanib, bunda odatda real, amalga oshirish mumkin bo'lgan kattalik tushuniladi. Odatda kutilayotgan tovar aylanmasi yilning qolgan davri uchun rejada ko'zda tutilgandan kam bo'lmasligi lozim:

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasini rejalashtirishda uning hajmini umumiy ovqatlanish korxonasi moddiy-texnika bazasidagi o'zgarishlar (filial va boshqa tarkibiy bo'linmalarning ochilishi yoki yopilishi,) nuqtai nazaridan uning hajmini solishtirishni ta'minlash muhim shart hisoblanadi.

Tajriba-statistika usuli umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasining kelasi yil uchun rejadagi hajmini hisobot yili uchun tovar aylanmasi solishtirma hajmi va so'nggi 3-5 yil uchun o'rtacha tovar aylanmasi o'zgarishi suratidan kelib chiqqan holda aniqlashga imkon beradi.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi umumiy hajmini hisoblashning asosiy usullaridan biri iqtisodiy-statistik usul bo'lib, u rejalashtirilayotgan yildan oldingi bir necha yil uchun tovar aylanmasi o'sshi to'g'risidagi ma'lumotlarning tekislashtirishga asoslanadi. Buni misol yordamida ko'rib chiqamiz (2.6-jadval).

2.6-jadval

**Umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi hajmi o'sishini
tekislashtirish uchun boshlang'ich ma'lumotlar**

Yillar	Umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi o'sishi	
	Shartli belgilar Tovar aylanmasi summasi	o'tgan yilga nisbatan o'sishi (foizda)
2009 yil	160,0	106,0
2010 yil	182,0	113,8
2011 yil	215,0	118,1
2012 yil	240,0	111,6
2013 yil (reja)	270,0	112,5

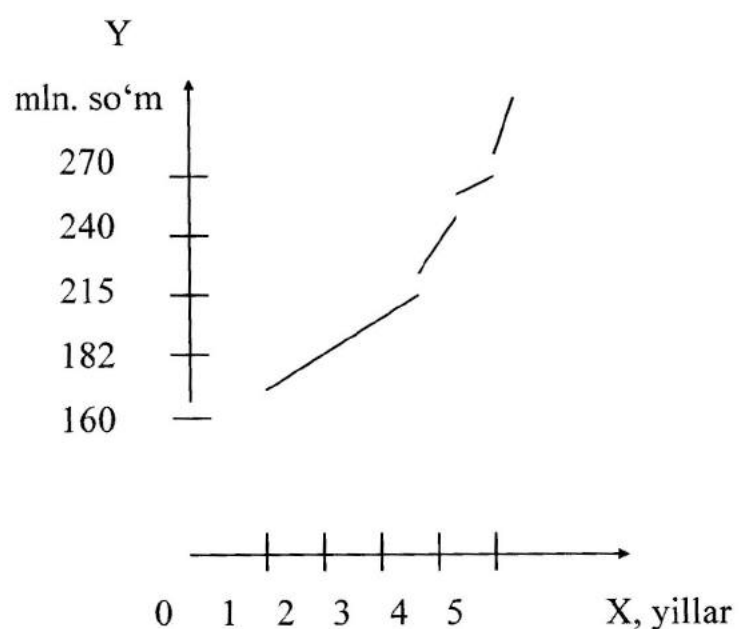
Hosil bo'lgan qator tovar aylanmasi o'rtacha yillik o'sishining o'zgarishini aniqlashga imkon beradi.

Rejalashtirilayotgan yil uchun (K_6) tovar aylanmasining o'sish qiymati o'rtacha ko'rsatkichlar qatorini 2 qadam ilgari surish, ya'ni o'tgan yildan hisobot yili orqali rejalashtirilayotgan yilga o'tish orqali aniqlanadi:

Shunday qilib, umumiy ovqatlanish korxonasining chakana tovar aylanmasi rejalashtirilayotgan yilda avvalgi yilga nisbatan amaldagi narxlarda 12,5% o'sishi lozim. Agar umumiy ovqatlanish korxonasining chakana tovar aylanmasi kutilayotgan solishtirma hajmi 240,0 mln. so'mga teng bo'lsa, rejalashtirilayotgan yilda tovar aylanmasi 270,0 mln. so'mga teng bo'ladi.

Tovar aylanmasi rivojlanishining asosiy tendensiyasini aniqlash uchun tahliliy aniqlash (trend usuli) usuli qo'llanadi.

Tekislashtirishda eng muhim chakana tovar aylanmasi bashorati natijalari bog'liq bo'ladigan egri chiziq turini tanlash hisoblanadi. Grafik tahlilda aks ettirilgan yondashuvni eng asosli deb hisoblash mumkin.

2.1-chizma. Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi hajmi dinamikasi

Buni umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi hajmi dinamikasiga misolni ko'rib chiqamiz (2.1-chizma). Tasavvur qilaylik, umumiy ovqatlanish korxonasining chakana tovar aylanmasi chiziqli funksiya asosida rivojlanadi:

$$\sum U_{chta} + bt,$$

bu yerda ,

$\sum U_{chta}$ – chakana tovar aylanmasi hajmi, so'm;

t-vaqt omili, yil;

a,b-model parametrlari.

Olingan model vaqt omili 1 yilga o'sganda umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi hajmi o'rtacha 6,58 ming so'mga o'sishini ko'rsatadi.

2.7-jadval

Model parametrlari hisobi

Yillar	Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi xajmi, mln so'm	Vakt, yil (t)	Yt	t ²	Hisoblangan tovar aylanmasi xajmi, ming sum (qt)	$[(u-q/u) * 100\%]$
2009	160,0	1	160,0	1	160	0,22
2010	182,0	2	364	4	183	0,52
2011	215,0	3	645	9	214	0,66
2012	240,0	4	960	16	241	0,76
2013	270,0	5	1350	25	269	0,32
(reja)						
	$\Sigma u=1067$	$\Sigma t=15$	$\Sigma yt=3479$	$\Sigma t^2=55$	$\Sigma o't=1067$	$2,48/5=49\%$

Umumiy ovqatlanish korxonasining oylik va choraklik chakana tovar aylanmasi dinamikasi yillik dinamikasidan farq qiladi. Bu avvalo, yillik chakana tovar aylanmasi hajmining rivojlanishi bir xil harakterga egaligi, xuddi shu tovarlarning yil mobaynida oy va choraklardagi chakana tovar aylanmasi o'zgarishlarining keskinligi, tebranuvchanligida namoyon bo'ladi.

Hozirgi kunda oylik va choraklik chakana tovar aylanmasi hajmini tahlil qilish va bashorat qilishga xizmat qiluvchi turli xil usullar mavjud. Ulardan eng sodda va ishonchlisi nisbatan o'rtacha usuldir. Bu usulda chakana tovar aylanmasini faqat bir yil davomidagina solishtirish mumkin. Hisob-kitob uchun kamida 3 yil uchun choraklik (oylik) aylanma to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanish lozim. Bunda hisob-kitoblarning qanday (solishtirma yoki amaldagi) narxlarda olib borilayotganligi va bu usulda narx indeksining ta'sir ko'rsatish uslubiyatining tekislanishi ahamiyatga ega emas.

Hisob-kitoblar ketma-ketligini choraklik tovar aylanmasini aniqlash misolida ko'rib chiqishi muhimdir. Bunda dastlab har bir yil uchun o'rtacha chorak aylanmasi aniqlanadi.

Keyin har bir yil uchun chorak bo'yicha mavsumiy tebranishlar hisoblanadi va ularning summasi aniqlanadi.

Tasodifiy omillar ta'sirini yo'qotish maqsadida hisoblangan mavsumiy tebranishlar asosida *chakana tovar aylanmasi mavsumiylik indeksi aniqlanadi. Ushbu usullardan foydalanish orqali umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oqilona rejalashtirish imkoniga ega bo'lish mumkin.*

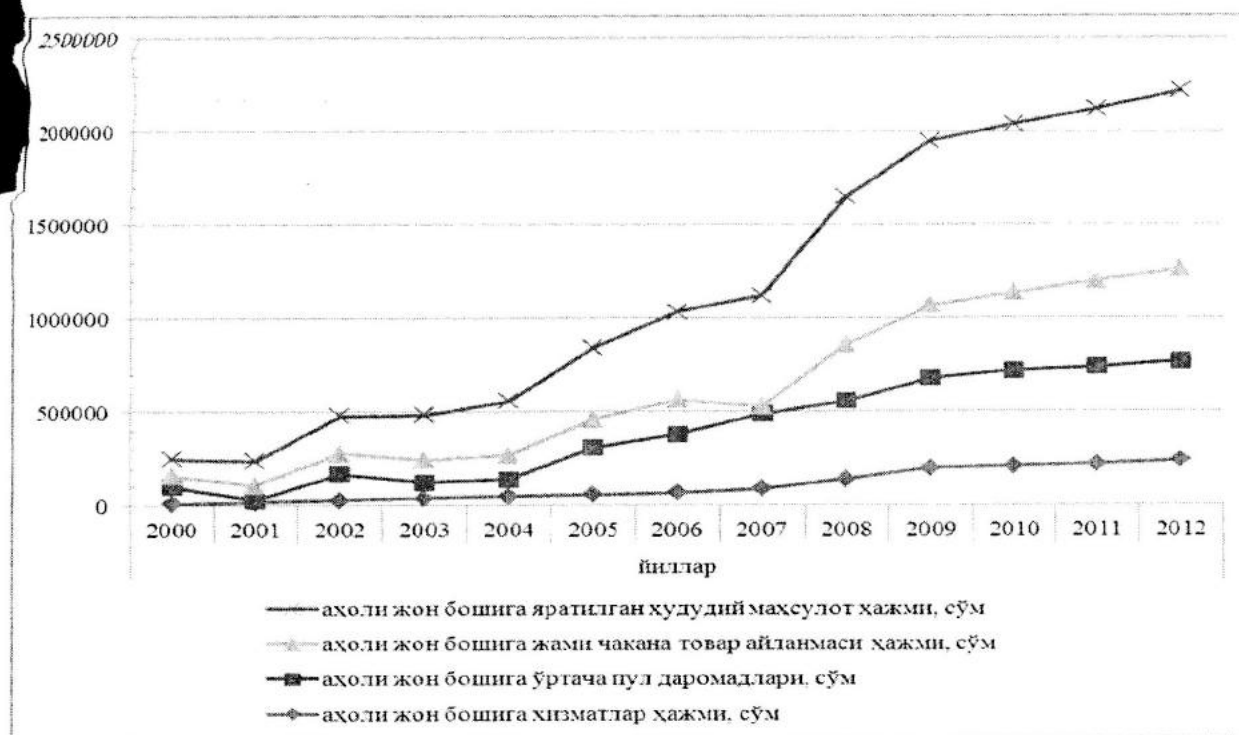
Umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi holatini o'rganish va baholash uchun uni chuqur o'rganish talab etiladi. Samarqand viloyatida 2012 yilda jami chakana tovar aylanmasining xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mulkchilik shakllari bo'yicha taqsimotiga nazar tashlasak, uning 99,9 foizi nodavlat sektoriga, shundan 71 foizi fuqarolarning xususiy mulkiga to'g'ri kelmoqda. Oziq-ovqat mollari sotish hajmi 436078,1 mln.so'mni, nooziq-ovqat mollari sotish hajmi esa 464392,1 mln so'mni tashkil qildi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasi tarkibida oziq-ovqat mollari ulushi 2012 yilda 48,4 foizni, nooziq-ovqat mollari ulushi 51,6 foizni (2011 yilda mos ravishda 47,5 va 52,5 foiz) tashkil qildi.

Umumiy ovqatlanish sohasining tovar aylanmasi haqiqiy narxlarda 2012 yilda 25373,1 mln. so'mga yetdi yoki 2011 yilga nisbatan 53,3 foizga ko'paydi.

Viloyatda xizmatlar bozorining rivojlanib borayotgani bir qator ko'rsatkichlar bilan baholanadi. Bu avvalo aholi jon boshiga to'g'ri keladigan chakana tovar aylanmasi hajmining o'sib borayotgani bilan harakterlanadi.

2000- 2012 yillarda nafaqat aholi jon boshiga chakana tovar aylanmasi hajmi, balki xizmatlar bozorining bevosita rivojlanishiga ta'sir etuvchi qator ko'rsatkichlar ham o'sib borish tendensiyasiga ega bo'lgan (2.2-chizma).

2.2-chizma. Samarqand viloyatida aholi jon boshiga hisoblangan ko'rsatkichlar o'zgarishi⁴¹.

Aholiga pullik xizmatlar ko'rsatishning asosiy qismi rasmiy sektor tomonidan amalga oshirilib (42,7 foiz), bu sektorda xizmatlar hajmi amaldagi narxlarda, o'sish sur'ati esa 106,4 foizni tashkil qildi.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi 132,7 foizga o'sib, pullik xizmatlar umumiy hajmidagi ulushi esa 57,3 foizni tashkil etdi.

2008 yil davomida xizmatlar ishlab chiqarish turlari bo'yicha quyidagicha ifodalanadi:

Aholiga ko'rsatilgan umumiy pullik xizmatlar hajmida nodavlat sektori ulushining o'sishi 54,0 foizni tashkil qildi.

Xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish dasturi viloyatda xizmat ko'rsatish hajmlarining keskin oshishiga zamin bo'lmoqda. 2012 yilda jami xizmat ko'rsatish hajmlari 2011 yilga nisbatan 35,6 foizga

⁴¹ Manba: Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

ko'paydi. Jami xizmatlarning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 35,9 foizni tashkil etdi (2.8-jadvalga qaralsin).

2.8-jadval

Samarqand viloyatida xizmat sohasi ko'rsatkichlarining 2012 yildagi holati

	2012 yildagi hajm. (Mln. so'm)	2011 yilga nisbatan foiz hisobida	Yakunga nisbatan foiz hisobida
Jami xizmatlar	1181974,8	135,6	100,0
shu jumladan asosiy turlari bo'yicha:			
Savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari	263574,6	145,2	22,3
Transport xizmatlari	230410,2	124,6	19,5
Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari, axborot-resurs markazlari xizmatlarini o'z ichiga olgan holda	73493,6	153,7	6,2
Moliyaviy xizmatlar, mikro kreditlar berishni o'z ichiga olgan holda	100447,4	179,6	8,5
Turizm xizmati	15558,8	158,4	1,3
Mehmonxona xizmatlari	6425,4	143,8	0,5
Kommunal xizmatlar	202725,7	97,5	17,2
Maishiy xizmatlar	25536,8	176,5	2,2
Avtomobillar va boshqa maishiy texnikalarni ta'mirlash	22206,7	161,6	1,9
Boshqa xizmatlar, bolalar sog'lomlashtirish va sport muassasalari xizmatlarini o'z ichiga olgan holda	241595,7	152,7	20,4

Manba: Samarqand viloyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari. Samarqand viloyat statistika boshqarmasi. Samarqand. 2012.

Xizmatlar hajmining oshishiga asosan savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari hajmining 45,2 foizga, transport xizmatlarining 24,6 foizga, aloqa va axborot xizmatlari hajmining 53,7 foizga, moliya va bank xizmatlarining 179,6

foizga, turistik sayyohlik xizmatlarining 158,4 foizga, mehmonxona xizmatlarining 43,8 foizga, avtomobillarni ta'mirlash xizmatlarining 61,6 foizga va boshqa xizmatlarning 52,7 foizga ko'payganligi natijasida erishildi.

Keyingi yillarda servis va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga qaratilgan chora tadbirlar, ishlab chiqilayotgan dasturlarda umumiy ovqatlanish sohasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning natijasi o'laroq viloyat chakana tovar aylanmasida hamda savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari hajmida sohaning ulushi ortib bormoqda (2.9-jadval).

2.9- jadval

**Samarqand viloyati chakana tovar aylanmasi va xizmatlar hajmida
umumiy ovqatlanishning ulushi (2004-2012 yillar)**

№	Ko'rsatkich- lar	Yillar					2012 yilda o'zgarish surati, % ulushining farqi (+;-)			
		2004	2006	2008	2010	2012	2004 yilga nisbat an	2006 yilga nisbat an	2008 yilga nisbat an	2010 yilga nisbat an
1.	Jami chakana tovar aylanmasi, mlrd. so'm	153, 0	301, 0	371, 6	534, 0	900, 5	5,88 br	2,99 br	2,42 br	1,69 br
1.1	Shu jumla- dan umumiy ovqatlanishd a	3,6	8,6	9,6	8,0	13,8	3,84 br	160,4	143,8	172,0
1.2	Umumiy ovqatlaninin g ulushi, %	2,35	2,85	2,58	1,49	1,53	- 0,82	-1,32	-1,05	0,04

*Manba: Samarqand viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida
muallif tomonidan tayyorlangan.*

Yuqorida keltirilgan 2.9-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, viloyatda chakana tovar aylanmasi 2004-2012 yillar oralig'ida 5,88 martaga ortgan bo'lsa, umumiy ovqatlanish sohasi chakana tovar aylanmasi 3,84 martaga oshgan. Viloyat chakana tovar aylanmasida umumiy ovqatlanish sohasining ulushi 2004 yildagi 2,35 foizdan 0,82 punktga kamayib, 1,53 foizni tashkil etgan. Jadval ma'lumotlaridan ham ko'rinib turibdiki, 2010 yilda umumiy ovqatlanish sohasi chakana tovar aylanmasi 2008 yil darajasidan 1,6 mlrd. so'mga kam bo'lgan. Bu asosan, sohada boshlangan tub o'zgarishlar, shu bilan birga soha sub'ektlariga qo'yilgan talablarning oldingi yillarga nisbatan 2010 yilda bir muncha ortganligi bilan izohlanishi mumkin.

Umumiy ovqatlanishning mintaqaviy holatini ifoda etuvchi asosiy ko'rsatkich umumiy ovqatlanishning chakana tovar aylanmasi hisoblanadi. Mintaqada umumiy ovqatlanish sohasining chakana tovar aylanmasi o'zgarishiga turli omillar ta'sir qiladi. Biz, tanlangan mavzuga metodologik jihatdan to'g'ri yondashish maqsadida ularning ayrimlariga to'xtalishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi ko'rsatkichining o'zgarishiga ta'sir etishi mumkin bo'lgan quyidagi omillar tanlab olindi, ya'ni:

- aholi jon boshiga o'rtacha pul daromadlari, so'm;
- aholi pul harajatlarida tovarlar sotib olish va xizmatlar uchun to'lovlar, daromadlarga nisbatan %;
- aholi pul daromadlarida jamg'armalarning ulushi, %;
- umumiy ovqatlanish korxonalari soni, dona;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida o'rindiqlar soni, dona;
- umumiy ovqatlanishda band bo'lgan xodimlar soni, kishi;
- narx indeksi, %;
- umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi, mlrd. so'm.

Ushbu omillarning natijaviy belgiga ta'sirini aniqlash uchun korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Korrelyatsion tahlil usullari natija

va hodisalar (omillar)ning bog'liqligini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Korrelyatsion bog'liqlikni tavsiflovchi belgilar natijali va omilli belgilarga bo'linadi⁴². Ma'lum natijaga ta'sir etuvchi belgilar omilli, omilli belgilarga ta'sirchan belgilar natijali deyiladi.

Omillarning natijaviy belgiga ta'siri juft korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash yo'li bilan aniqlanadi. Juft korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash usuli bizga bir-birini takrorlaydigan va natijaviy belgi bilan kuchsizroq bog'lanishda bo'lgan omillarni tenglamaga kiritmaslik imkonini beradi. So'ngra regressiya-korrelyatsiya tenglamasi tuziladi. Ko'p omilli regressiya tenglamasi o'zaro kuchli korrelyatsion bog'langan omillar bir vaqtda ishtirok etmasligini talab etadi. Chunki ular bir-birini ma'lum darajada takrorlashi natijasida korrelyatsiya va regressiya ko'rsatkichlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Aytish joizki, regressiya tenglamasi ishtirok etayotgan omillarning natijaviy belgiga ta'sirini muhimlik darajasiga qarab tuzilishi talab etiladi. Buning uchun barcha omillarning o'zaro bog'lanish kuchi aniqlandi va bir-birini takrorlaydigan, natijaviy belgi bilan kuchsizroq bog'lanishda bo'lgan omillar tenglamadan chiqarildi.

Umumiy ovqatlanish sohasining asosiy samaradorlik ko'rsatkichi mintaqa miqyosida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi hajmi bilan belgilanishi zarur. Bu ko'rsatkich umumiy ovqatlanish sohasi faoliyatiga baho beruvchi asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Uning hajmiga bir qator tashkiliy va iqtisodiy omillar bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. O'sha omillar ta'sirini baholashda ham korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanish mumkin.

Aholi jon boshiga umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi hajmiga ta'sir etishi mumkin bo'lgan umumiy ovqatlanish sohasi mahsuloti taklifining shaklanishi, soha mahsulotlariga talab hajmi va narxini ifodalovchi bir qator omillardir. Bu omillarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

⁴² Sisov V.I. Korrelyatsionniy analiz v ekonomicheskix issledovaniyax. - M.: Statistika, 1975. -S-6

- umumiy ovqatlanish tovar aylanmasi, mlrd. so'm;
- aholi jon boshiga yaratilgan hududiy mahsulot hajmi, so'm;
- aholi jon boshiga yaratilgan hududiy mahsulot hajmining o'zgarishi, %;
- aholi soni, ming kishi;
- aholi sonining o'zarishi, %;
- aholi jon boshiga jami chakana tovar aylamasi hajmi, so'm;
- aholi jon boshiga jami chakana tovar aylamasi hajmining o'zgarishi, %.
- aholi jon boshiga xizmatlar hajmi, so'm;
- aholi jon boshiga xizmatlar hajmining o'zgarishi, %;
- aholi jon boshiga o'rtacha pul daromadlari, so'm;
- aholi pul harajatlari tovarlar sotib olish va xizmatlar uchun to'lovlar, daromadlarga nisbatan %;
- narx indeksi, %;
- aholi pul daromadlarida jamg'armalarning ulushi, %;
- umumiy ovqatlanish korxonalari soni, dona;
- aholi jon boshiga umumiy ovqatlanish tovar aylanmasi hajmi, so'm.

Ushbu omillarning natijaviy belgi (aholi jon boshiga umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasi)ga ta'sirini aniqlashda ham korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanildi. Juft korrelyatsiya koeffitsenti aniqlandi. So'ngra regressiya-korrelyatsiya tenglamasi tuzildi. O'zaro takrorlanuvchi omillarni aniqlash uchun juft korrelyatsiya koeffitsentlari matritsasi tuzildi.

Regressiya tenglamasi ishtirok etayotgan omillarning natijaviy belgiga ta'sirining muhimlik darajasiga qarab tuziladi. Buning uchun barcha omillarning o'zaro bog'lanish kuchi aniqlandi va bir-birini takrorlaydigan, natijaviy belgi bilan kuchsizroq bog'lanishda bo'lgan omillar tenglamadan chiqarilishi mumkin. Natijaviy belgi hisoblangan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan umumiy ovqatlanish tovar aylanmasining o'zgarishiga yuqorida qayd etilgan 1, 2, 4 va 6 - omillarning ta'siri katta.

Ko'p omilli regressiya tenglamasini tuzish uchun chiziqli, darajali va ko'rsatkichli funksiyalar hisoblab chiqilib, ular ichidan korrelyatsiya koeffitsenti

eng yuqori bo'lgan chiziqli funksiya tanlab olindi va ushbu chiziqli funksiya quyidagicha ko'rinish hosil qildi:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + + a_{14}x_{14}$$

Shuningdek, ishda regressiya tenglamasining noma'lum parametrlarini aniqlashda «eng kichik kvadratlar» va Gauss usullaridan foydalanildi.

Natijaga omillarning ta'siri katta ekan. Tahliliy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, mintaqada umumiy ovqatlanishning holati nafaqat soha sub'ektlarining faoliyat natijalariga, balqi umuman bozor infratuzilmasi rivojlanganlik holatiga ham bog'liq.

Yuqoridagi omillarning ayrimlari umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari tovar aylanmasi, foydasi va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ushbu ko'rsatkichlarning o'sishiga xizmat qilsa, ayrimlari aks ta'sir etadi. Iqtisodiy tahlil omillar ta'siri darajasini son va sifat jihatdan o'rganishga va ular asosida zaruriy qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

Umumiy ovqatlanishda samaradorlikni aniqlashda natija ko'rsatkichi sifatida chakana tovar aylanmasi olinadi. Shuning uchun ham uning tarkibiga kiruvchi elementlarni aniqlashtirib olish maqsadga muvofiqdir.

Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasiga quyidagilar kiradi:

- o'zida tayyorlangan yarim fabrikatlar va tayyor mahsulotlarni, shuningdek keltirilib sotilayotgan mahsulotlarni naqd pulga sotish. Umumiy ovqatlanish korxonasiga qarashli savdo do'konlari, kulinariya bo'limlari va boshqa savdo tarmoqlari orqali sotilgan hamda uylarga yetkazib berilgan tovarlardan tushgan tushum;

- o'zida tayyorlangan yarim fabrikatlar va tayyor mahsulotlarni ijtimoiy masadlardagi huquqiy shaxslarga pul ko'chirish yo'li orqali sotish;

- o'zida tayyorlangan yarim fabrikatlar va tayyor mahsulotlarni, shuningdek, keltirilib sotilayotgan mahsulotlarni kelgusida maoshdan ushlab qolish sharti bilan ishchi, xodimlarga sotish;

- gullar, suvenirilar va boshqa nooziq-ovqat tovarlarini sotish;

Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalari soni 2012 yilda 1458 tani tashkil etgan. Biz umumiy ovqatlanish sohasidagi korxonalarining samaradorlik ko'rsatkichlariga aniqroq baho berish maqsadida viloyatning turli hududlarida joylashgan umumiy ovqatlanish korxonalarining samaradorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish imkonini berishi mumkin.

Aylanma mablag'larning samaradorligi ularning aylanishini ifodalaydi. 2012 yilda "Hakimzoda Servis" MCHJda 3 martani tashkil etgan.

Rentabellik ko'rsatkichlari ham turli korxonalarda turlicha bo'lib, garchi foyda so'mmasi eng katta bo'lsada, ushbu jamiyatda harajatlarga nisbatan rentabellik darajasi eng past darajada bo'lgan (4,8%).

Unda asosiy fondlarning rentabelligi 480,8 foizni tashkil etgan bo'lsa, aylanma mablag'lar rentabelligi 105,2 foizni tashkil etgan.

Barcha samaradorlik ko'rsatkichlarini o'zida mujassam etadigan va ularni to'ldirishga xizmat qiladigan ko'rsatkichlardan biri har bir xodimga to'g'ri keladigan foyda summasidir. "Hakimzoda Servis" MCHJda 303,9 mln. so'mni tashkil etdi.

Umumiy xulosa shundaki, samaradorlik ko'rsatkichi umumiy ovqatlanish sohasi korxonalarida mulk shakllariga ko'ra turlicha ekan. Tahliliy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, hozirda keng rivojlanib borayotgan xususiy mulk shakliga ega bo'lgan xususiy firmalarda ham samaradorlik ko'rsatkichlari bir muncha yuqori, shu bilan birga bugungi kunda faoliyat olib borayotgan umumiy ovqatlanish korxonalarining 84,6 foizi aynan xususiy mulkka tegishlidir. Umumiy ovqatlanish xizmatlari bozorida raqobat muhitini hosil qilib, unda kurash olib borayotganlar ham aynan xususiy mulk egalaridir. Ammo shuni ham ta'kidlash kerakki, ushbu mulk shaklidagi asosiy korxonalar kichik korxonalar va mikrofirmalar bo'lib, ularda samaradorlikning qator ko'rsatkichlarini hisoblash uchun, tovar aylanmasi tarkibini o'rganish uchun yetarlicha ma'lumot olish mumkin bo'lgan bir qator hisobot shakllari yuritilmaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, umumiy ovqatlanish korxonalarida asosiy fondlarning samaradorligiga bir qator omillar ta'sir etadi. Asosiy fondlar aktiv qismining ulushi, asosiy fondlar unumdorligi, asosiy fondlarning me'yoriy bo'sh turish vaqti, turli sabablar natijasida asosiy fondlarning bo'sh turib qolishi, xodimlarning malakasi kabi omillarni shular jumlasiga kiritish mumkin.

Umumiy ovqatlanish korxonalari asosiy fondlari samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarning ta'sir darajasini turli usullarda aniqlash mumkin. Masalan, har bir o'rindiqa to'g'ri keladigan tovar aylanmasi o'zgarishiga ta'sir etgan omillarni iqtisodiy tahlilning qayta hisoblash usulidan foydalanish mumkin.

"Hakimzoda Servis" MCHJda o'rindiqlardan foydalanish samaradorligiga ikkita funksional bog'liq omil ta'sir etganda **qayta hisoblash usulidan** foydalanish mumkin. Ya'ni, o'rindiqlardan foydalanish samaradorligi (UrFS), tovar aylanmasi (TA) va o'rindiqlar soni (UrS) bilan funksional bog'liq.

$$Y_{p\Phi C} = \frac{TA}{Y_{pC}}$$

Ushbu formuladan ko'rinib turibdiki, natijaga ikkita omil ta'sir qiladi. Har bir omilning ta'sirini hisoblash uchun natijani qayta hisoblab olamiz. Bu birinchi omilning haqiqiy miqdorini (T_1) ikkinchi omilning rejadagi miqdoriga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi (U_{so}).

Omillarning o'rindiqlardan foydalanish samaradorligiga ta'sirini topish uchun quyidagi hisob-kitoblarni amalga oshirish lozim.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlanganda, unga baho berilganda aylanma mablag'larning samaradorlik ko'rsatkichlariga ham alohida e'tibor berish lozim. Bunda aylanma mablag'larining aylanish tezligi, rentabelligi ko'rsatkichlarini aniqlash ularga ta'sir etuvchi omillarga baho berish maqsadga muvofiqdir.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari ham aniqlanadi. Mehnat resurslaridan foydalanish darajasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlar mehnat unumdorligi va har bir xodimga to'g'ri keladigan foyda miqdori bilan belgilanadi. 2009-2012 yillarda

“Hakimzoda Servis” MCHJda mehnat resurslari va ulardan foydalanish holati quyidagi jadvalda ifodalangan.

2.10-jadval

“Hakimzoda Servis” MCHJda 2009-2012 yillarda mehnat resurslaridan foydalanish ko‘rsatkichlari

№	Ko‘rsatkichlar	O‘lcho v birligi	Yillar				2012 yilda 2009 yilga nisbatan, %
			2009	2010	2011	2012	
1.	Tovar aylanmasi	ming so‘m	108499,0	98378,5	152115, 0	245516, 0	226,3
2.	Foyda	ming so‘m	1316,1	2456,0	3996,0	11256,0	8,6 marta
3.	Xodimlar soni	kishi	42	48	25	30	71,4
4.	Har bir xodimga to‘g‘ri keladigan tovar aylanmasi	ming so‘m	2583,3	2049,6	6084,6	8183,9	3,2 marta
5.	Har bir xodimga to‘g‘ri keladigan foyda	ming so‘m	31,34	51,17	159,84	375,2	12,0 marta

Manba: “Hakimzoda Servis” MCHJ ma’lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi.

2.10-jadval ma’lumotlari ko‘ra, 2009-2012 yillarda mehnat resurslari soni o‘zgarib turgan. 2012 yilda ularning soni 2009 yildagi sonining 71,3 foizini tashkil etgan yoki 28,6 foizga kamayib 30 kishini tashkil qilgan.

Tovar aylanmasi va foyda miqdorining 2012 yilda 2009 yilga nisbatan ortishi va xodimlar sonining kamayishi natijasida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari keskin ortgan. 2012 yilda mehnat unumdorligi 2,2 martaga ortib 8183,9 ming so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, har bir xodimga to‘g‘ri keladigan foyda miqdori 11 marotaba ortgan yoki 31,34 ming so‘mdan 375,2 ming so‘mga yetgan.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida samaradorlik holatiga baho berishda tovar aylanmasi va harajatlar tarkibiga baho berish alohida o‘rin tutadi. Chunki tovar aylanmasi va harajatlar tarkibini o‘rganish orqali qaysi moddalar bo‘yicha harajatlarni qisqartirish va samaradorlikni oshirish mumkinligi ko‘rsatib o‘tiladi.

2.11-jadval

“Hakimzoda Servis” MCHJda tovar aylanmasi va harajatlar tarkibi

№	Ko‘rsatkichlar	O‘lcho v birliqi	Yillar				2012 yilda 2009 yilga nisbatan , %
			2009	2010	2011	2012	
1.	Tovar aylanmasi	ming so‘m	108499,0	98378,5	152115,0	245516,0	226,3
	Shu jumladan						
1.1.	O‘zida ishlab chiqarilgan	ming so‘m	95007,0	82637,9	131723,7	199339,6	209,8
1.2.	Keltirib sotilgan tovarlar	ming so‘m	13492,0	15740,6	20391,3	46176,4	342,3
2.	Harajatlar	ming so‘m	107183,1	95117,5	143943,0	234260,0	218,6
	Shu jumladan						
2.1.	Sotilgan mahsulot tannarxi	ming so‘m	89064,0	77786,5	121343,0	188097,0	211,2
2.2.	Muomala harajatlari	ming so‘m	14614,6	13623,0	8780,0	22902,0	156,7
2.3.	Soliqlar	ming so‘m	3504,5	3708,0	13820,0	23261,0	663,7

Manba: “Hakimzoda Servis” MCHJ ma’lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi.

2.11-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tovar aylanmasida keltirib sotilayotgan mahsulotlar tovar aylanmasining o‘sishi, o‘zida ishlab chiqarilib sotilayotgan mahsulotlar tovar aylanmasiga nisbatan yuqoriroq sur’atlarda o‘smoqda. Harajatlar tarkibida esa soliqlarning o‘sishi yuqori.

Umumiy ovqatlanish korxonlarida 2009 yildan buyon soliq bazasi sifatida tovar aylanmasi olinadi va soliqlar tovar aylanmasiga nisbatan foizlarda

hisoblanadi. Soliqlarning 2012 yilda yuqori suratda o'sishiga ham tovar aylanmasining o'sishi sabab bo'lgan. "Hakimzoda Servis" MCHJ 2012 yilda tovar aylanmasiga nisbatan 9 foiz soliq to'lagan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ushbu korxona tarkibiga faqat oshxonalar kirishini inobatga olib, soliq stavkalarini nisbatan pasaytirish maqsadga muvofiqdir.

2.12-jadval

**Moliyaviy – iqtisodiy ko'rsatkichlarni taqqosiy baholash MCHJ
"Hakimzoda Servis" 2011-2012 yillar**

Ming.sum

Ko'rsatkichlar	2011	2012	2012 yilga nisbatan, % da	2011 yilga nisbatan farqi (+:-)
Yalpi daromad yoki mahsulot realizatsiyasi moliyaviy natijasi	228813,1	324216,9	141,70	95403,8
Asosiy faoliyatdan olingan daromad	126848,8	159015,2	125,36	32166,4
Moliyaviy faoliyatdan daromad(zarar)	-	-	-	-
Umumiy xo'jalik faoliyatidan daromad	126848,8	159015,2	125,36	32166,4
Soliq to'lagunga qadar foyda	126848,8	159015,2	125,36	32166,4
Sof foyda	21289,0	50455,5	237,00	29166,5
Asosiy capital rentabelligi	27,74	39,67	142,99	11,93
Asosiy capital rentabelligi	18,72	33,55	179,22	14,83
Mahsulot realizatsiyasi rentabelligi	19,91	27,41	137,65	7,50
Harajatlar rentabelligi	124,11	96,25	77,55	-27,86
Asosiy kapitalning qoplanishi	0,05	0,03	55,80	-0,02
Asosiy kapitalning qoplanishi	0,04	0,03	69,93	-0,01

2.13-jadval

Moliyaviy barqarorlik tahlili MCHJ “Hakimzoda Servis” 2011-2012yillar

Ko'rsatkichlar	2011	2012	Farqi (+,-)
Avtonom koeffitsiyent	0,7	0,8	0,2
Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti	2,1	5,5	3,4
O'z xususiy kapitalini manyovrlashtirish kapitali	0,4	0,5	0,2
Moliyaviy bog'liqlik kapitali	1,5	1,2	-0,3
Jalb etilgan kapitalarni kontsentratsiyalash koeffitsiyenti	0,3	0,2	-0,2
O'z xususiy kapitalni va jalb etilgan kapitalni mutanosiblik koeffitsiyenti	0,5	0,2	-0,3

2.14-jadval

Balans likvidligining tahlili MCHJ “Hakimzoda Servis” 2011-2012yillar

Ko'rsatkichlar	Sana		Farqi
	01.01.2012	01.01.2013	(+,-)
Qoplanish koeffitsiyenti	1,7	3,8	2,1
Tezkor likvidlik koeffitsiyenti	1,2	3,6	2,4
Absolyut likvidlik koeffitsiyenti	0,7	2,1	1,4
Harakatdagi kapital boshqaruvi	0,8	0,1	-0,7
Jami kapital boshqaruvi	0,6	0,6	0,0

Tadqiqotlar jarayonida umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligiga bilvosita ta'sir etuvchi omil sifatida soha sub'ektlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi huquqiy bazaning ahvoli ham chuqur o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, soha sub'ektlari faoliyatining huquqiy jihatdan kafolatlanganlik darajasi bir muncha past. Bu esa umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari faoliyatini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi bir qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilishini talab etadi.

2.3 Umumiy ovqatlanish soxasini rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribalari

Xorijiy davlatlarda umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlanishiga ularning tuzilmalarini tashkillashtirishga turlari (tiplar) ni axolii ehtiyojiga moslashtirishga dislokatsiyalashtirish (joylashtirishga) ga, modernizatsiyalashtirish hamda mahsulotlarni diversifikatsiyalashgi kata etibor karatiladi. Ushbu masalalarni xalqilish jarayonlarini ayrim xorijiy rivojlangan davlatlar misolida yoritib utamiz.

Yuqorida keltirilgan masalalarni yoritishdan oldin, jamiyat uchun muhim bo'lgan bir masalaga to'xtalib o'tmoqchimiz. Xorijiy davlatlarda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, firmalari, ularning uyushmalari (assotsiatsiyalari) va boshqa barcha turdagi birlashmalarining harakterli sifati ular ommaviy axborot vositalari uchun ochik, ular uz faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni yashirmaydi. Xorijiy davlatlarning qarib barchasida savdo va umumiy ovqatlanish firmalari korxonalari rahbarlari (bu hol boshqa xizmat ko'rsatish korxonalariga ham tegishli) nafaqat ommaviy axborot vositalariga yopiq ular talablarni malakaviy amaliyotiga qabul qilish begona mutaxassislarni ishga qabul qilish ilmiy tadqiqotchilarga ma'lumot berishdan ko'p holatlarda bosh tortishadi.

Misol uchun ularning ayrimlarini keltiramiz.

Progressiv groser jurnali Akshda Dinamik im xandel jurnali Germaniyada Supermarketing jurnali Buyuk Britaniyada Libr servis Aktyualits jurnali Fransiya Gastronomli jurnali Germaniyada Poppyo'lar fudservis jurnali buyuk Britaniyada «Revyu partik uyu Frua» gazetasi Fransiya; «Revyu texnik dez otel e restoran» jurnali Fransiya; «Neorestorason-otelleri» gazetasi Fransiya; «Restoran Xospiteliti» jurnali AKShda; «Fud servis» jurnali Germaniyada va boshqalar.

Ushbu munosabat bilan, bizning fikrimizcha, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka yengillik berish maqsadida statistik ma'lumotlarni qisqartirish o'zini oqlamayapti.

Xorijiy davlatlarda yopik tipdagi umumiy ovqatlanish shaxobchalarga sanoat korxonalari, konturalar, ma'muriy muassasalar: pensionat va dam olish uylaridagi oshxona(stolovoy) lar kiradi.

Ochiq tipdagi umumiy ovqatlanish shaxobchalariga magazinlar va savdo markazlaridagi; shahardan va axoli punktlaridan tashqari avtomagistrallardagi; kempinglardagi; mexmonxonalardagi shahar markazi ko'chalaridagi; restoranlar va kafe restoranlardagi oshxona (stolovoy)lar kiradi.

Shuni aytib o'tish joizki bizdagi statistik ma'lumotlarda oshxona (stolovoylar) lar bunday tartibda keltirilmaydi. Bunday ma'lumotlarni statistikada joriy qiliy amaliy va nazariy ahamiyat kasb etishi muqarrar.

Yopiq tipdagi umumiy ovqatlanish korxonalari Shvetsiyada juda rivojlangan. Ular har kuni kamida 1.5 mln. Xo'randalaraga xizmat qiladi. +axoliga xizmat ko'rsatish bo'yicha Shvesiya G'arbiy Yevropa ddavlatlari ichida eng rivojlangan hisoblan adi. Masalan: Germaniya aholisi Shvesiyaga nisbatan 10 barobar ko'p, lekin Shvesiyadagi yopiq tipdagi umumiy ovqatlanish korxonalari bir kunda Gearmaniyadagilarga nisbatan 4 marotaba kamroq qatnovchilarga xizmat ko'rsatadi.

Shvesiya davlatidagi professional (kasbiy) assotsiatsiya – Shvesiya yopiq tipdagi umumiy ovqatlanish ittifoqi tashkil qilingan bo'lib, u quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ittifoq a'zolari bo'lgan ovqatlanish korxonalarining xodimlarini malakasini oshirish;

- assotsiatsiya a'zolarini professional harakterga ega bo'lgan axborotlar bilan ta'minlaydi;

- ilg'or tajribalar o'rgatish maqsadida assotsiatsiya a'zolarini xorijiy mamlakatlardagi umumiy ovqatlanish korxonalariga safar qilishni tashkil qiladi.

Shvesiya bank xodimlariga xizmat ko'rsatuvchi yopiq tipdagi umumiy ovqatlanish firmalari tajribalari amaliy ahamiyatga sazovor. Masalan "kulinarium AG" firmasi yopiq tipdagi umumiy tipdagi umumiy ovqatlanish shaxobchalarini ishlatishga ixtisoslashgan Shvesiyadagi bunday firmalarning maxsus turlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu firma Shvesiyadagi eng yirik bank firmalaridan biri hisoblangan "Shveyser bankgezelshaft" ("SHBG") firmasini shu'ba firmasi bo'lib hisoblanadi.

Bank muassasalarida xizmat ko'rsatadigan "Kulinarium AG" firmasining oshxona (stolovoy) lariga banklar dotatsiya sifatida 50 % harajatlarini (izderjki) qoplaydi. Ushbu harajatlar tarkibiga xom ashyo uchun va xodimlarni ta'minlash uchun sarflangan harajatlar ham kiradi.

Ushbu firmaning texnologik – retseptura kartotekasiga 1300 blyuda kiradi. Unga doimo yangi o'zgarishlar, ya'ni, yangi blyudalar kiritib boriladi.

Fransiyada umumiy ovqatlashning xolati va rivojlanishiga ommaviy axborot vositalari katta e'tibor berishadi. Masalan: tadqiqotchi "Jira" firmasi har 2 yilda umumiy ovqatlanish korxonalarining rivojlanishiga bag'ishlangan ma'lumotlarni chop etishadi va o'z prognozlariga korrektirovka kiritib borishadi. Ularning ma'lumotlariga umumiy ovqatlash korxonalarining tovar aylanishi, ularning soni va qatnashchilarining soni xaqida axborot beriladi.

Fransiyada maxsus "revyu texnik dez otel e restoran" jurnali mavjud, u har yili an'anaviy Fransiya bozoridagi tovar aylanishi xajmi bo'yicha 50 yirik umumiy ovqatlanish firmalari xaqidagi ma'lumotni chop etib boradi.

Ochiq tipdagi umumiy ovqatlanish "50" ta korxonalarning davlatning umumiy tovar aylanishdagi hissassi doimo o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, ular 1987 yilda 12,41% tashkil qilgan, ushbu ko'rsatkich 1983 yilda 9,0% iborat bo'lgan. Ularning ichida eng yirik konsernlar – "Kazino", "Akkar" va "Agap restorasion" kiradi. Bu uchala konsernning "50" ta yirik umumiy ovqatlanish shaxobchaga ega bo'lib, ulardan 78 tasi tez xizmat ko'rsatuvchi ("zakusoch"niy) yengil ovqat "kichik gamburger"lar bilan taminlovchi 112 ta kafetriyelar va 16 ta restoran "gippotamus"lar mavjud.

"Kazino" konserini ochiq tipdagi umumiy ovqatlanish shaxdobchalarini diversifikatsiya qilish maqsadida juda kengaytirishga erishgan, ularga xizmat qiluvchilarning soni yildan – yilga ortib bormoqda. Uning tarkibida ixtisoslashgan 4 ta firma mavjud: "Kafeterma kazino", "Kvik", "Gippopotamus", "Kafe Kazino" AQSH da ham filiallarini ochgan. Franchiyada yopiq umumiy ovqatlanish shaxobchalari tarkibida birinchi o'rinda O'quv yurtlaridagi oshxona (stalovoy)lar kiradi, ikkinchi o'rinda kasalxona (bolnitsa)lar ijtimoiy harakterdagi muassasalardagi va nihoyat uchinchi o'rinda sanoat korxonalari, ma'muriy muassasalar va idora (kontora)lardagilar tashkil etadi.

AQSH aholisining ko'pchiligi uydan tashqarida naxorlik qiladi. Naxorlik sotishni umumiy ovqatlanish shaxobchalari hamda o'zida kafeteriyalari mavjud chakana savdo magazinlari tashkil qiladi. Ularning tovar aylanishi yiliga 10 mlrd. Dollardan ortiq.

Amerika aholisi to'yib nonushta qilishadi. Bunday ovqatlanish uydan ko'ra kafe yoki oshxonada ma'qulroq. Ular uchun eng harakterli ovqatlar – kofe-56,0% iste'molchilar ichar ekan, tuxum-33% (bunga omlet kirmaydi), non va bulochka-32,0%, kolbasa va sosiska 22,8%ni, soklar-18,5%ni, sendvich va butterbrodlar-14,6%ni hamda vafli lar-12,9%ni tashkil qiladi.

Yuqorida keltirilgan taomlarni dunyoga nomi tanilgan "Makdonald" korporatsiyasi 1986 yildan boshlab tarqata oshlagan. "Makdonald", "Burger King" va "Uyendis" kompaniyalari nonushtani avomobillardan tushmasdan ovqatlanishni ham tashkil qilgan.

Germaniyada yopiq tipdagi oshxonalardan biri "Maggi-verk" Zingen shlyaxridyagi oziq-ovqat sanoati orxonasi (bu korxona "Nestle Doychland AG" konsern tarkibiga kiradi) o'z ishchilari uchun ochgan oshxonasini 1986-1987 yillar tajribasijuda etiborli. Ushbu oshxona 600 o'rinli, korxonaning ishchilar soni 6600 kishi foydalanadi. Ushbu oshxonani alohida uchta prilavkalarga bo'lib, ulardan biri "plyusli-bar" xo'randalarga "xom kasha" lar taklif qilishadi. Ushbu taomlar maydalangan va har xil boboviylar taklif qilishadi. 1 porsiya xom kasha 1,5 yevro, agar tvarog qo'shilgan bo'lsa 2,1 yevro turadi. "myusli-bar" har kuni o'rtacha 50ta xom kasha sotadi, xizmat qilish soat 6 dan boshlanadi va bir kunda 600 ta blyuda sotiladi.

Yana bitta privalkasi "salat-bar" har kuni 10-12 ta salatlar taklif qilishadi. Ular alohida idishlarga joylashtirilgan bo'ladi. Issiq ovqat beradigan 4 ta seksiyadan iborat bo'lib, ular o'zlarini kompleks tushliklarni taklif qilishadi. Eng harakterli tomoni shundaki, haftaning har kuniga alohida menyu mavjud.

- Dushanba - parxez taomlar;
- Seshanba - kam kalloriyali taomlar;
- Chorshanba - vegetariyan taomlar;
- Payshanba - oddiy taomlar;
- Juma - kam kalloriyali taomlar;

Kompleks tushliklarning bahosiga faqat xom ashyo qiymati qo'shiladi, qolgan harajatlar korxona hisobidan qoponadi. Issiq ovqat tarqatuvchi bo'lim soat 10³⁰ dan to 13³⁰ gacha xizmat qiladi. Ushbu vaqt davomida korxonada sex ishchilari uchun tushlik vaqti belgilangan.

Shvesariyada fud-kord "Marshe" firmasining ham tajribasi etirofga loyiq. Fud-kord degani kopleks restoranlardan iborat bo'lib, ularda tezlik bilan nonushta qilish bufetldari mavjud, xo'randalar uchun alohida zal tashkil qilingan. Fud-kord "Marshe" asosan katta magazinlar va savdo markazlariga joylashadi. 1990 yilda "Marshe" kompaniyasi Shvesariya, Avstriya, Buyuk Britaniya, Kanada va Germaniyada o'z koraxonalarini tashkil qilgan. Oxirgi

yillarda firma magazinlardan tashqarida o'z shaxobchalarini rivojlantira boshlagan.

“Pitssa Xat Doychland” Amerika “Pitssa Xat” konserni 6700 pitsseriyni dunyoning 50dan ortiq davlatlarida filiallari mavjud.

III. Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana Tovar aylanmasini amaldagi holati va tahlili

3.1. Umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish istiqbollari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday davlatning taraqqiyotini xizmat soha korxonalari, shu jumladan umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirmasdan amalga oshirishning umuman imkoni yo'q. Shu bois xizmat sohasida umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy taraqqiyotning lokomotivi sifatidagi ahamiyati tobora yuksalib borayotir. Iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning mantiqiy davomi sifatida 2011 yil mamlakatimiz rahbari I.A. Karimovning tashabbusi bilan “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili” deb e'lon qilinganligi va bu boradagi vazifalarning nechog'li hayotiy zarurat ekanligi bevosita umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatiga ham taalluqlidir.

Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichi o'ziga xos xususiyatlar va muammolarga ega bo'lib, ularning yechimini topish ham nazariy, ham uslubiy, ham amaliy yondoshuvni talab qiladi. Ushbu jarayon umumiy ovqatlanish korxonalariga ham to'liq tegishlidir.

Shu nuqtai nazardan hozirgi davrda, respublikamizda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan bir paytda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ko'p davlatlarni qamrab olib, iqtisodiyotning barcha tarmoqlari va sohalariga o'zining salbiy ta'siri o'tkazib kelayotgan paytda umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini tashkil etish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Inqirozdan keyingi davrda ham umumiy ovqatlanish korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy masalalarining zamonaviy bozor mexanizmi tamoyillarini ishlab chiqish ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda jahon miqyosida iqtisodiy taraqqiyotning kun sayin ilgarilab borayotganligi, dunyoning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida raqobatning o'ta kuchayib borayotganligi singari omillar bizga yuksak darajada taraqqiyotga erishgan mamlakatlar tajribasiga tayanish, ularning yutuqlaridan foydalanish, ular bilan hamkorlikni kuchaytirish kabilar bilan bir qatorda, mamlakatimizda ham bozor munosabatlarining eng muhim institutlaridan biri bo'lgan umumiy ovqatlanish korxonalarini yanada rivojlantirishni, ular faoliyatida paydo bo'ladigan to'siqlarga barham berishni taqozo qilmoqda. Zero, bu sohaga mamlakatimiz rahbariyati tomonidan mustaqil taraqqiyotning ilk kunlaridan boshlab alohida e'tibor qaratildi va bugungi kunga kelib mamlakatimiz iqtisodiyotida umumiy ovqatlanish korxonalarining ulushi salmoqli hissani tashkil qilayotganligi boshlangan ishlarning natijasini namoyon qilib turibdi. Bu borada mamlakatimiz rahbari tomonidan joriy yilning 19 yanvarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yilda respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2012 yilda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalariga bag'ishlangan majlisida bayon qilingan "2012 yil – Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi" Davlat dasturi doirasida kichik bizns va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun eng qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir keng ko'lamli ishlar olib borilishi 2011 yil yakunlari bo'yicha mamlakat yalpi ichki mahsulotida kichik biznes ulushi 2010 yildagi 52,5 foiz o'rniga 54 foizgacha ko'payishiga ko'maklashdi" deya alohida ta'kidlaganligi bevosita umumiy ovqatlanish korxonalariga ham taalluqli bo'lib hisoblanadi.

Shu nuqtai nazaridan ham oldimizda yechilishi lozim bo'lgan quyidagi vazifalar eng muhim masalalarimiz qatoridan o'rin oladi:

Birinchidan, umumiy ovqatlanish korxonalari iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri ekanligiga bag'ishlangan o'ziga xos mavzularni yanada kengroq yoritish maqsadida turli xil anjumanlar o'tkazish, aniq ilmiy asoslangan takliflar va tavsiyalarni doimiy tarzda ishlab chiqish;

Ikkinchidan, umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish borasida jahondagi yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarning tajribalarini o'rganish va milliy manfaatlarimiz yo'lida foydalanish borasida eksperimental vazifalar dasturini ishlab chiqish va hayotga tadbiq qilish;

Uchinchidan, O'zbekistonda umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari va bu boradagi davlat siyosatining samaradorligini yanada oshirish borasida aniq bir tashkiliy tadbirlar tashkil qilish, prognozlar ishlab chiqish;

To'rtinchidan, mamlakatimizda umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini huquqiy-iqtisodiy himoyalashning zarurati va bugungi kundagi holati borasida keng tahliliy materiallar tayyorlash va imkon darajasida ommaviy axborot vositalarida uzluksiz yoritib borish;

Beshinchidan, umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini huquqiy-iqtisodiy himoyalashni kuchaytirish borasidagi muammolarni o'rganish va ularni bartaraf etish istiqbollariга doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqish kabilar bugungi kundagi eng dolzarb vazifalarimiz qatoridan o'rin olmoqda.

Mamlakatimizdagi aholini ish bilan ta'minlash muammolarini hal qilishda umumiy ovqatlanish korxonalarini jadal rivojlantirish bilan bir qatorda, ularda servis xizmatlarini turli shakllarni keng joriy etish, joylarda umumiy ovqatlanishni rivojlantirishni rag'batlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. O'tgan yil mobaynida yurtimizda salkam 1 mln. ta ish o'rni yaratilgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkichning 8 foizdan ortig'i joylardagi umumiy ovqatlanish korxonalariga to'g'ri keldi.

Iqtisodiyotda ish o'rinlari sonini ko'paytirishda umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish va kengaytirish muhim o'rin tutadi. 2012 yili umumiy ovqatlanish korxonalarida servis xizmatini ko'rsatish, ancha yuqori sur'atlar bilan rivojlandi.

Bunday ko'rsatkichlarga erishish uchun esa avvalo, puxta o'ylangan iqtisodiy siyosat, tinimsiz mehnat va eng asosiysi umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yaratilgan qulay muhit talab qilinadi. Umumiy ovqatlanish

korxonalari faoliyatini yanada takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari tarzida tijorat banklari foiz stavkasini yillik 2 foizdan ortmagan holda ko'rib chiqish (hozirda 2 foizdan 4 foizgacha), boshqa moliyaviy harajatlarni minimallashtirish, garov ta'minotini rasmiylashtirishni soddalashtirish hisobiga umumiy ovqatlanish korxonalari uchun ajratilayotgan xorijiy moliyaviy institutlar kredit manbalarini tijorat banklari tomonidan qayta moliyalashtirish shartlarini yengillashtirish maqsadga muvofiqdir. Ushbu amalga oshirilishi umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar evaziga chakana tovar aylanmasini oshirilishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Umumiy ovqatlanish korxonalarini moliyaviy faoliyatini yaxshilash maqsadida davlat tomonidan bilvosita qo'llab-quvvatlanishini va bevosita rag'batlantirilishi muhimdir. Umumiy ovqatlanish korxonalarining alohida turkumlanishi esa, ular faoliyati samaradorligini tahlil qilish, shu maqsadda maxsus so'rovlar va kuzatuvlar olib borish, bu sub'ektlarning umumiy iqtisodiy tizimdagi roli va o'rnini aniqlashga zarur bo'ladi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari ham barcha soha korxonalari kabi milliy iqtisodiyotni shakllantiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Umumiy ovqatlanish korxonalari orqali iste'molchilarning taomlarga va mahsulotlariga bo'lgan talabi qondiriladi.

Umumiy ovqatlanish korxonalarining ahamiyati shundaki, u ichki bozor chakana tovar aylanmasini 9,0 foiz atrofida tashkil etadi. Aynan shu korxonalar tomonidan aholining keng qatlami uchun eng muhim taomlar tayyorlanib ularga o'z vaqtida va sifatli xizmatlar ko'rsatish orqali qisqa vaqt ichida yetkaziladi. Shu bois umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiyotga ta'siri quyidagilarda topadi:

- ishsizlikni kamaytirishda. Har bir umumiy ovqatlanish korxonasida o'rta hisobda 5 dan ortiq kishi faoliyat ko'rsatadi. Buni agar davlat miqyosida oladigan bo'lsak, unda mamlakatimizda minglab xodimlar, shu korxonada faoliyat ko'rsatib kelmoqdalar. Bu esa davlat ishsizlarga to'laydigan pul

mablag'larining tejalishiga olib keladi. Shuni inobatga olganda, umumiy ovqatlanish korxonalarining bu boradagi ahamiyat ham katta;

- soliq to'lovlarida. Kichik savdo korxonalari keng tarqalganligi sababli iqtisodiyotning o'z hisoblaridan amalga oshiradilar. Masalan, nafaqa fondlariga, yo'l fondlariga, bandlik fondiga va hokazo.

- qisman mahalliy ishlab chiqaruvchilarning qo'llab-quvvatlanishida. Ishlab chiqaruvchilar, asosan, o'z mahsulotlarini ichki bozorda qisman umumiy ovqatlanish korxonalari orqali iste'molchilarga yetkazadilar, chunki bu mahsulotlarni bevosita ularning o'zlari sota olmaydilar. Bu jarayon ularga kam foyda keltiradi. Ishlab chiqaruvchilar, qisman, o'z mahsulotlarini umumiy ovqatlanish korxonalariga ham shartnoma asosida sotishadi. Bu esa, o'z navbatida ishlab chiqaruvchilarning faoliyatiga samarali tashkil etilishiga imkon yaratadi;

- boshqa tarmoqlar bilan munosabatlari umumiy ovqatlanish korxonalari o'z faoliyati davomida ijtimoiy-iqtisodiy sohalarning boshqa tarmoqlari bilan munosabatda bo'lishadi. Masalan, bank xizmatlaridan foydalanadilar, firmalar, notarius xizmatlari, transport, kommunal xizmat, elektr-energiya va gaz ta'minoti tashkiloti va boshqa tashkilotlar bilan munosabatlarda bo'lishadi, ko'plab iqtisodiyotdagi korxonalarni ishchi xodimlarini ularda mavjud umumiy ovqatlanish korxonalari orqali taomlar bilan ta'minlaydi va h.k.;

- aholining talabining qondirilishida. Aholining aksariyat qismi o'z ehtiyojlarini qondirish uchun umumiy ovqatlanish korxonalari xizmatlaridan foydalanadilar. Masalan, umumiy ovqatlanish korxonalarining bevosita aholi yashash joylariga yaqinligi aholini ortiqcha harajatlardan (transport harajatlari, avtomobil to'xtash joylariga to'lovlar va boshqa xizmatlarga to'lovlar) saqlaydi va vaqti tejaladi. Bu esa, aholi turmush darajasi yaxshilanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

- tadbirkorlar sonining va tuzilishining kengayishida umumiy ovqatlanish korxonalarini tashkil etish boshqa biznes ko'rinishlarini tashkil

etishga nisbatan osonroq. Chunki umumiy ovqatlanish korxonalari faqat mahsulotlarni qayta ishlab, polufabrikat yoki tayyor mahsulot ko'rinishiga keltirish va boshqa narxda sotish emas, balki tayyor oziq-ovqat tovarlarini ham sotadi. Bu narxlar orasidagi tafovut korxonaning foydasi hisoblanadi. Umumiy ovqatlanish korxonalarini tashkil etishda katta mablag' talab qiqnmaydi. Bu faoliyat bilan shug'ullanish erkinligi va soddaligi umumiy ovqatlanish faoliyatini boshlash uchun qulay. Shuning uchun ham umumiy ovqatlanish korxonalari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan keng tarqalgan.

Umumiy ovqatlanish korxonalari xo'jalik yuritishning shunday shakli, bunda umumiy ovqatlanish korxonalari davlatga bevosita bog'liq bo'lmagan holda mustaqil faoliyat olib boradilar. Ular o'zlari sotadigan taomlarini turlarini, hajmini o'zlari belgilaydilar, umumiy ovqatlanish korxonalari mahsulotlariga bulgan talab va taklifdan kelib chikkan xolda, taomlariga bahoni belgilaydi, xohlagan sharoitda sotadilar, umumiy ovqatlanishni rivojlantirish fondiga, ijtimoiy ishlarga, zahira fondiga foydadan ajratmalar me'yoriini, mehnatga haq to'lash shakli va miqdorini ham o'zlari ixtiyoriy ravishda belgilaydilar, mahalliy sharoitlarga tez moslashadilar va h.k.

Umumiy ovqatlanish korxonalari milliy iqtisodiyotimizda juda katta ahamiyatga ega. Binobarin, bir necha umumiy ovqatlanish korxonalari bankrotga uchrashi yoki ba'zi sabablarga ko'ra, faoliyati to'xtatilishi yirik ishlab chiqaruvchi kompaniyalar bankrotga uchrashiga qaraganda milliy iqtisodiyotga uncha katta ta'sir ko'rsatmasada, ularning ko'p hajmda keng tarqalganligi ular faoliyatining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyatini oshiradi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatining tugatilishi davlat iqtisodiyotiga yirik kompaniyalar faoliyati tugatilishi kabi katta xavf tug'dirmaydi. Davlat yirik kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash uchun dotatsiyalar bersa, umumiy ovqatlanish korxonalari bunday dotatsion moliyaviy yordamga muhtoj emas.

Bundan tashqari, aholi mushkulini osonlashtirishga, kundalik ehtiyojlari qondirilishiga, ishsizlik kabi davlat miqyosidagi muammolari hal etilishiga

ko'maklashishi umumiy ovqatlanish korxonalarining ahamiyatini yanada oshiradi. Binobarin, barcha iqtisodiy, siyosiy islohotlarning asl maqsadi ham insonlarga munosib turmush va faoliyat sharoitlarini vujudga keltirishdan iborat.

3.2. Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish masalalari.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasini rejalashtirishning eng muhim vazifalaridan biri uning tarkibini, ya'ni ayrim tovar guruhlarini realizatsiya qilish hajmini aniqlashdir. Umumiy ovqatlanish korxonalari harajatlar miqdori turlicha bo'lgan paytda tovarlarni sotishda savdo ustamalarini mustaqil belgilayotgan sharoitlarda alohida tovar guruhlari bo'yicha tovar aylanmasini tartibga solish olinadigan foyda miqlarini ham tartibga solish imkonini beradi.

Hozirgi kunda savdo korxonasi tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirishning quyidagi asosiy usullari qo'llanmoqda:

- 1) iqtisodiy-statistik;
- 2) elastiklik koeffitsiyentini hisoblashga asoslangan;
- 3) iqtisodiy-matematik modellashtirish;
- 4) bosqichma-bosqich.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirishning iqtisodiy-statistik usuli mohiyati bir qator yillar davomida umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi hajmida ayrim tovarlar ulushini tekislashtirishga asoslanadi. Hisob-kitob usuli umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi hajmini rejalashtirishning iqtisodiy-statistik usul yordamida hisoblanishiga o'xshab ketadi.

Umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish uchun elastiklik koeffitsiyenti hisob-kitoblariga asoslanuvchi, umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi umumiy hajmining o'zgarishiga bog'liq holda ayrim tovarlar bo'yicha aylanmaning o'zgarishini aks ettiradi:

$$E_{koef_i} = \frac{\Delta q_{TA_1}}{\Delta q_{TA_0}}$$

bu yerda

E_{koef_i} - i-tovar bo'yicha elastiklik koeffitsiyenti, %;

$\Delta\varphi TA_1$ - hisobot yilida i-tovar bo'yicha tovar aylanmasi hajmining avvalgi yilga nisbatan o'sishi, %;

$\Delta\varphi TA_0$ - hisobot yilida umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi umumiy hajmining avvalgi yilga nisbatan o'sishi, %;

Elastiklik koeffitsiyenti umumiy ovqatlanish korxonasi tovar aylanmasi umumiy hajmi 1 foizga o'zgarganda i-tovar guruhi bo'yicha tovar aylanmasi qanchalik o'zgarishini ko'rsatadi. Tovar guruhlari qanchalik katta bo'lsa, hisob-kitoblar shunchalik ishonchli bo'ladi.

Rejalashtirilayotgan yilda umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar guruhlari bo'yicha tovar aylanmasi o'sishi elastiklik koeffitsiyentini (E_i) umumiy ovqatlanish korxonasi bo'yicha jami tovar aylanmasi hajmining o'sishiga ko'paytirish yo'li bilan aniqlanadi.

1.2-jadvalda yuqorida keltirilgan tartib bo'yicha hisoblangan chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish ma'lumotlari keltirilgan.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi tarkibini hisoblash uchun turli xil iqtisodiy-matematik modellar qo'llanishi mumkin bo'lib, ulardan eng asosiylari trend, avtoregressiya va omillar usuli hisoblanadi.

Ko'rib chiqilgan usullarning barchasi har bir tovar guruhi bo'yicha alohida hisob-kitoblar va kelgusida rejalashtirilayotgan tovar aylanmasi umumiy hajmiga chiqilishini nazarda tutadi. biroq tovar aylanmasi tarkibini tovar guruhlari bo'yicha bunday hisoblash usullari bir qator kamchiliklarga ham ega.

Birinchidan, chakana tovar guruhlari bo'yicha hisoblangan chakana tovar aylanmasi yig'indisi ilgari belgilangan miqdorga mos kelmasligi va va to'g'irlash koeffitsiyentlari kiritishni talab qilishi mumkin.

Ikkinchidan, ko'rib chiqilgan usullar iste'mol xususiyatiga ko'ra bir-biriga o'xshan va turdosh chakana tovarlarning bir-birini almashtirishini hisobga olmaydi.

Aytib o'tilgan kamchiliklarni aniqlash uchun iqtisodiy-matematik modellashning bosqichma-bosqich usulidan foydalanish mumkin. Bunda katta chakana tovar guruhlari bo'yicha hisob-kitoblar to'g'ri va ishonchliroq bo'lishidan kelib chiqish lozim. Shu sababli chakana tovar aylanmasini katta chakana tovar guruhlari bo'yicha hisoblashdan mayda tovar guruhlari, hatto ayrim chakana tovarlar bo'yicha hisoblashga o'tish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

So'ngra yiriklashtirilgan guruhlar alohida kichik guruhlariga taqsimlanadi hamda bu guruhlar bo'yicha chakana tovar aylanmasining yiriklashtirilgan tovarlar guruhi bo'yicha chakana tovar aylanmasiga bog'liqligi topiladi.

Birinchi bosqichda barcha chakana tovarlar yiriklashtirilgan chakana tovar guruhlarga taqsimlanib, bunday guruhlar bo'yicha chakana tovar aylanmasining umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi umumiy hajmiga bog'liqligi quyidagicha aniqlanadi:

3.1-jadval

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi tarkibini

rejalashtirish

МУЗНЧ „Бакунзоя Сервс“

Tovar guruhlari	O'tgan yildagi tovar aylanmasi, ming so'm	Hisobot yildagi tovar aylanmasi, ming so'm	Rejalashtirilayotgan yilda tovar aylanmasi ning o'sishi, ming so'm	Elastikli koeffitsiyenti, %	Tovar aylanmasi o'sishi, %	Rejalashtirilayotgan yilda tovar aylanmasi hajmi, ming so'm
Konyak	20,4	20,9	3,38	0,89	2,4	21,5
Aroq	53,9	56,0	3,38	0,89	3,9	57,6
Ichimliklar	23,3	23,8	2,66	0,70	2,1	25,3
Sigaret	25,0	26,3	6,12	1,61	5,2	27,1
Apelsin	22,7	23,2	2,74	0,722	2,2	24,6
Mandarin	28,9	30,5	5,97	1,57	5,5	32,3
boshqa tovarlar	25,7	26,9	5,36	1,41	4,7	27,8
	31,1	31,5	1,33	0,35	1,3	33,7
Jami	231,0	239,1	3,8	-	3,5	249,9

Va nihoyat, ayrim tovarlar bo'yicha tovar aylanmasi kichik guruhlar bo'yicha aniqlanadi.

Umumiy ovqatlanish korxonasi chakana tovar aylanmasi tarkibini bosqichma-bosqich hisoblash usulida barcha tovarlar massasini bir qator tovar guruhlariga taqsimlash zarurati yuzaga keladi. Bu guruhlarga sifati, biologik xususiyati, iste'mol qilish usuli, ehtiyojlarni qondirish darajasi bo'yicha o'xshash hamda bir-birini to'ldiruvchi tovarlarni birlashtirish lozim.

Dastlabki bosqichda oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlari ajratib olinadi. So'ngra oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlari bir qator yiriklashtirilgan guruhlarga bo'linadi (bu bosqichda hech qaysi yiriklashtirilgan guruhga kirmaydigan mahsulotlar ham ajratilishi mumkin, masalan, tamaki mahsulotlari, choy, tuz va hokazo). Oziq-ovqat mahsulotlarini quyidagi guruhlarga taqsimlash mumkin:

- hayvonlardan olinuvchi mahsulotlar;
- qand-shakar va qandolat mahsulotlari;
- non va non mahsulotlari;
- meva va sabzavotlar;
- spirtli va spirtsiz ichimliklar.

Nooziq-ovqat mahsulotlarining quyidagi guruhlarini ajratib ko'rstaish mumkin:

- kiyim-kechak (jumladan, mato va poyafzal);
- ma'daniy-maishiy va xo'jalik mollari;
- sanitariya va gigiyena predmetlari;
- attorlik mollari;
- boshqa nooziq-ovqat tovarlari (bunday tovarlarni umumiy ovqatlanish korxonasi orqali sotish ehtiyoji mavjud).

Keyingi bosqichda har bir yirik guruhni yanada mayda guruhlarga bo'lish zarur bo'lib, bunda ularni bir-biriga bog'liqligiga katta e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Xuddi shu tarzda yirik nooziq-ovqat guruhlari ham mayda guruhlarga taqsimlanadi. Masalan, kiyim-kechaklar guruhini matolar, ichki kiyim, trikotaj mahsulolari, poayzal kabilarga bo'lish mumkin. Tovar guruhlarini shu tarzda ketma-ketlikda kichiklashtirish yakuniy hisobda alohida muayyan tovarlarning ajratilishiga olib keladi.

3.3. Umumiy ovqatlanish korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni mexanizmini takomillashtirish yo'llari

Umumiy ovqatlanish korxonalarini tashkil etish va boshqarishni tegishli muhitsiz tovar, pul bozorlarida va mehnat resurslari bozorida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida o'zaro aloqani ta'minlashi kerak bo'lgan bozor infratuzilmasisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Moliyaviy, xom-ashyo, tovar, mehnat resurslarini markazlashtirilgan tarzda reja bilan taqsimlash tizimidan bozor tizimiga o'tish qanday qilib, qancha muddatda, qanday usullar bilan va qaysi shakllarda amalga oshirilishi g'oyat muhim. Boshqacha aytganda, chakana tovar aylanmasi va xizmatlar, xom-ashyo resurslari, kapital, ishchi kuchining yonma-yon turgan bozorlarini tashkil etish vazifasi o'ta dolzarb ahamiyatga ega. Chunki aksariyat davlat tashkilotlari qoshidagi muassasalarda iste'molchilarni umumiy ovqatlanish korxonalari orqali ta'minlash zaruriyati mavjud. Ko'pgina bolalar bog'chasi, internat, kollej, OO'Yulari ovqatlanish shaxobchalari tomonidan olib borilayotgan faoliyati davlat byudjeti ajratmalari hisobidan amalga oshirilmoqda. Ulardagi aksariyat hisob-kitoblar naqd pulsiz amalga oshirilib kelinmoqda.

Hozirda mahsulot yetkazib berishga majburiy davlat buyurtmasi tizimining, uni ishlab chiqarish fondlashtirilgan resurslar bilan markazlashgan tartibda ta'minlashni talab etmoqda.

Tovar resurslarini taqsimlashning birja tizimini vujudga keltirish ko'plab tadbirkorlik bo'g'inlari – brokerlik va dilerlik idoralari, savdo markazlari, vositachi firmaar faoliyatini umumiy ovqatlanish korxonalariga qaratilishini talab etadi.

Zamonaviy bozor munosabatlari davlat qonunchiligi tomonidan tartibga solib boriladi. Hozirgi davrda davlatning tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, davlat idoralarining xususiy biznes sub'ektlari bilan munosabatlari optimal uyg'unligi tomon harkatlarni kuchaytirishni talab etmoqda.

Umumiy ko'rinishda davlat tomonidan tartibga solish vazifalari qatoriga umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asosi va ularning huquqlarini himoya qilish, umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini ma'muriy aralashuvni cheklash, sog'lom raqobatchilik muhitini tashkil etish, moliya, soliq va investitsiya siyosati yordamida tovar-pul va byudjet muvozanatini ta'minlash, mehnat qonunchiligiga rioya qilish, ularni iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishni kiritish mumkin. Davlat tomonidan tartibga solishning yo'nalishlari, shakl va usullari domiyi ravishda o'zgarib, takomillashib boradi. Bu o'zgarishlar hozirgi bosqichda umumiy ovqatlanish korxonalari sohasida iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilikni amalga oshirish yo'li bilan ma'muriy usullardan iqtisodiy va huquqiy usullarga o'tishni anglatadi.

Hozirda umumiy ovqatlanish korxonalari zarur oziq-ovqat va tayyor tovarlarni sotib olar ekan, ulgurji savdo korxonalarining xizmatlaridan foydalanish davomida fuqarolik qonunchiligi qoidalari bilan tartibga solinuvchi mulkiy munosabatlardan ishtirok etadi.

Umumiy ovqatlanish korxonalari kichik biznesning yetakchi tarmog'i hisoblanadi. Kichik biznes esa, o'z navbatida kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy bo'g'ini sanaladi. Chunki birinchidan, kichik biznes rivojlangan jahon iqtisodiyotining tarkibini tashkil etuvchi muhim tarmoq. Uning faoliyati nafaqat kichik biznes, balki butun mamlakat iqtisodiyoti muvaffaqiyatli rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Bundan tashqari ichki bozorning iste'mol tovarlari bilan to'ldirilishi va aholiga umumiy ovqatlanish korxonalari orqali turli xizmatlar ko'rsatilishi, tovar aylanishi salohiyati o'sishi, aholini ish bilan ta'minlash va real daromadlarni ko'paytirish masalalari yechimi ham ana shu tarmoqning qanchalik barqaror rivojlanishiga bog'liq.

Ikkinchidan, iqtisodiyot globallashuvi jarayonida jahon bozorida raqobat yanada rivojlanadi. Bunday sharoitda aynan kichik umumiy ovqatlanish korxonalari yirik ishlab chiqaruvchilarga nisbatan kapital mablag' sarfini kam talab qilishi, ixchamligi bilan bir qatorda, zarur tamoyillarga bozor holatining o'zgaruvchan talablariga hamda bo'lib turadigan iqtisodiy inqirozlarga tezroq moslasha olish, ishlab chiqarish quvvatlarini jadal modernizatsiya qilish imkoniyatiga ega.

“Shuning uchun ham biz yangi jamiyat qurishga dastlabki kunlardan oq energetika-yoqilg'i va g'alla mustaqilligini qo'lga kiritish vazifasi bilan bir qatorda, ichki bozorni o'zimizda, o'z xom-ashyomizdan ishlab chiqarilgan tovarlar bilan to'ldirish, xizmat ko'rsatish tarmoqlarini keng yo'lga qo'yish vazifalarini ham muhim ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilab oldik”, - deb ta'kidlagan edi Prezidentimiz I.A. Karimov⁴³.

Masalaning boshqa yana bir o'ta muhim jihati ham bor. Mamlakatimizdagi demografik vaziyatning o'ziga xos xususiyatini inobatga oladigan bo'lsak, bizda aholi, ayniqsa, mehnatga qobiliyatli yoshlar soni tez o'sib bormoqda: yiliga taxminan 200-230 ming kishiga ko'paymoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, ortiqcha ishchi kuchlarini ish bilan ta'minlash, ishsizlik masalasini hal etish mamlakatimizdagi eng dolzarb iqtisodiy va ijtimoiy muammolardan biridir. Bu vazifani hal etishning samarali yo'nalishlaridan kichik umumiy ovqatlanish korxonalar sonini ko'paytirish va ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Bundan tashqari, mamlakatimiz aholining katta qismi – deyarli 50 %dan ortig'i qishloqlarda yashaydi. Bugungi kunda aynan qishloq joylarida aholining ishini yengillashtirish, bo'sh vaqtlardan samarali foydalanishini ta'minlash joylarda umumiy ovqatlanish korxonalarini tashkil etish va ularda chakana tovar aylanmasini oshirish, ularda band bo'lganlarni daromad manbalari bilan ta'minlash, ayniqsa, keskin muammo bo'lib turibdi.

⁴³ Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. – T.: O'zbekiston, 1998

Bozor mexanizmini shakllantirishning iqtisodiy sharoiti umumiy ovqatlanish korxonalarini ularni boshqarish va tartibga solishni davlat o'z zimmasiga ololmog'i lozim.

Umumiy ovqatlanish korxonalariga davlatining faqatgina huquqiy kafolatini berish kifoya emas. Shu huquq va kafolatlardan to'la foydalanish uchun shart-sharoit yaratish bugungi kunning bosh masalasidir. Umumiy ovqatlanish korxonalarini har tomonlama rivojlantirishga bugun respublikamizning iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi omil sifatida qarashimiz va qonunchilik faoliyatida bu sohaga katta berilmog'i kerak.

Respublikamizda umumiy ovqatlanish korxonalarini qo'llab-quvvatlashning salmoqli davlat dasturi ishlab chiqish, qisqa muddat ichida ichki bozorni to'ldiradigan va sifatli taomlarni, mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi kichik texnologiyalarni joriy etish va shu asosda jahon andozalari talablariga javob beradigan sifatli tayyor mahsulot ishlab chiqarish, savdo korxonalarida shu mahsulotni sotishni, tovar va xizmatlar bozorida raqobatni tashkil etish kerak bo'ladi.

Shu aytib o'tish kerakki, umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish va uni qo'llab-quvvatlashda hal etilishi lozim bo'lgan bir qancha muammolar mavjud. Bunday muammolar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- investitsiya sohasidagi siyosat faollashib ketishi umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojini pasaytirayotganini;
- yirik umumiy ovqatlanish korxonalarini samaradorligi pasayganligini;
- lizing, konalting va boshqa xizmatlar rivojlanmaganligini;
- qonunbuzarlik ortishini;
- davlat idoralarining – sug'urta kompaniyalari, soliq idoralari, tuman va shahar hokimiyatlari, davlat boshqaruv organlari, mansabdor shaxslarning narxni belgilash jarayoniga, gaz, elektr-energiya bilan ta'minlashni cheklash va boshqa faoliyatlarga noo'rin aralashuvini;
- litsenziya olishdagi to'siqlar, qiyinchiliklar: litsenziya talab etiladigan faoliyat turlariga davlat xavfsizligiga bevosita xavf tug'dirishi

mumkin bo'lgan faoliyat turlariga kirishi mumkin. Umumiy ovqatlanish korxonalarining boshqa turlariga bo'lgan litsenziyalarni esa raqobat rivojlanishiga to'siq sifatida bekor qilish lozim. Hozirgi kunda umumiy ovqatlanish korxonalarining turli ko'rinishlari, ayniqsa, savdo bo'yicha faoliyat ko'rsatish uchun litsenziya olishda bir muncha qiyinchiliklar sezilib turibdi;

- soliq to'lovlarining haddan tashqari yuqoriligi;
- O'zbekistonda hali huquqiy madaniyat va barcha jamiyat a'zolarining qonunga amal qilish mexanizmini ishlab chiqilmaganligi. Demak, umumiy ovqatlanish korxonalarining rivojlanish sur'atini tezlashtirish uchun zarur me'yoriy-huquqiy hujjatlarni yaratishning o'zi kifoya qilmaydi.

Samarqand shahrida umumiy ovqatlanish korxonalarini yanada rivojlantirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadida "O'zbekiston Respublikasida kichik biznes korxonalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash Davlat dasturi"ning eng muhim tomoni shundaki, unda qishloq joylarida kichik biznes va tadbirkorlik bilan umumiy ovqatlanish korxonalarini alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu davlat dasturi iqtisodiyotni erkinlashtirish tadbirlari to'plamini ko'zda tutadi, mamlakatda kichik biznes qatorida umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishning asosiy maqsadlarini belgilab beradi. Dasturning bosh maqsadi:

- respublika aholisining barcha tabaqalarini bozor sharoitida ko'niktirish, boqimandalik, iste'molchilik psixologiyasini bartaraf qilish, ularda tadbirkorlik, xususiy biznes bilan faol shug'ullanishga manfaatdorlik yaratish;
- tarkibiy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelayotgan makroiqtisodiy muammolarni hal etish, ayniqsa, qishloq joylarida bandlik masalalarini hal etishda, asosan umumiy ovqatlanish korxonalari tarmoqlarini oshirishda ishtirok etish;
- tovar va xizmatlar hajmini orttirish borasidagi xizmat ko'rsatishni rivojlantirish;
- xo'jalik yuritishning ilg'or shakllarini joriy etish hisobiga umumiy ovqatlanish korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;

- ichki bozor talablarini ta'minlashda umumiy ovqatlanish korxonalarini rolini yanada oshirish.

Umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishning davlat dasturlari bozor infratuzilmasini vujudga keltirishni, qulay tadbirkorlik muhitini shakllantirishni hamda kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni, iqtisodiy rag'batlantirish tadbirlarini o'z ichiga olishi ham muhimdir.

Dasturlarni moliyaviy ta'minlash umumiy ovqatlanish korxonalarini qo'llab-quvvatlash fondlari, xalqaro dasturlar bo'yicha, xususiy va boshqa manbalardan jalb etilgan mablag'lar hisobiga amalga oshirilishi talab etiladi.

Davlat umumiy ovqatlanish korxonalarining huquqlari hamda qonuniy manfaatlariga rioya etilishini kafolatlashi, erkin raqobat uchun shart-sharoit yaratishi, moddiy, moliyaviy, mehnatga oid va boshqa resurslardan foydalanishda teng imkoniyatlarni ta'minlashgi muhimdir. Umumiy ovqatlanish korxonalarini faoliyatining xizmat va tijorat siri bo'lgan axborotlar himoyasini kafolatlash ham talab etiladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari o'z vakolatlari doirasida:

- umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun mahalliy soliqlar va yig'imlar bo'yicha imtiyozlar belgilashi;
- umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishning hududiy dasturlarini ishlab chiqishda ko'maklashishi;
- umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini tasdiqlab berishlari o'ta muhimdir.

Shuni aytib o'tish kerakki, umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirishni umumiy ovqatlanish korxonalarini qo'llab-quvvatlash fondlarining tashkil etish juda katta ahamiyatga ega. Umumiy ovqatlanish korxonalarini qo'llab-quvvatlash fondlari quyidagi masalalar uchun tashkil etilishi lozim:

- kreditlar, shu jumladan, imtiyozli kreditlar berish asosida investitsiya loyihalarini moliyaviy ta'minlash;
- ustav sarmoyasida ishtirok etish;

- maslahat va axborot xizmatlari ko'rsatish shaklida texnik jihatdan ko'maklashish;
- infratuzilmani rivojlantirishga ko'maklashish;
- olinayotgan kreditlar uchun kafolatlar, majburiyatlar va kafilliklar berish yo'li hamda qo'llab-quvvatlashning boshqa shakllari bilan umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirishni.

Davlatning umumiy ovqatlanish korxonalarini qo'llab-quvvatlashi nafaqat iqtisodiy sohani, shu bilan birga ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga, ularni qo'llab-quvvatlashga imkon beradi. Bu esa davlatning o'z funksiyasini bajarishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shunday qilib, davlat umumiy ovqatlanish korxonalarini moliyaviy, huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash orqali joylarda ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni samarali hal etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

**IV BOB. «HAKIMZODA SERVIS» MCHJDA HAYOT FAOLIYATI
XAVFSIZLIGINI HOLATI VA SAMARALI TASHKIL ETISH
YO'LLARI**

4.1. Hayot faoliyati xavfsizligining ahamiyati

Vatanimiz milliy davlatchiligi va iqtisodiy mustaqilligi, qudratli intellektual salohiyatining yuksak bo'lishida siyosiy, huquqiy, ma'naviy va ma'rifiy yo'nalishlarda olib borilayotgan keng qamrovli tadbirlar majmuasida, aholi va hududlarni turli vaziyatlardan muhofaza qilish, inson xavfsizligi va salomatligini saqlash alohida o'rin tutadi, shuning uchun ham bu soha milliy davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Prezidentimiz I.A.Karimov mazkur masalaning dolzarbligiga alohida e'tibor berib, respublikamiz mustaqilligining dastlabki yillaridanoq «Siyosatimizning asl mohiyati aholi xavfsizligini ta'minlash, ularni turli xil ofatlar va favqulodda vaziyatlardan himoya qilishdir» deb alohida ta'kidlab kelmoqdalar.

Jamiyat va tabiat asosi, uni o'z faoliyati bilan rivojlantiruvchi va boshqaruvchisi inson ekanligini e'tiborga olib, uning hayot faoliyatini yaxshilash, e'zozlash – taraqqiyot yo'lidagi muhim omil bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan fuqarolarimizning hayot sharoitini yaxshilash, ularni turli ta'sirlardan saqlash, har qanday holatda ham ehtiyot etib, muhofaza etish asosiy ezgu maqsad qilib olingan.

Hayot faoliyati xavfsizligi tushunchasi o'z ichiga insonning jamiyatda ishlab chiqarishda, yashashida, faoliyat olib borishida muhitning xavfsiz bo'lishi, tabiiy va texnogen xususiyatli vaziyatlardan saqlanishi, qurush va terrorizm xurujidan himoyalaniishi, tabiat va odamzot quyunligini saqlashi, umuman olganda, insonning shu zamindagi hayotining xavfsizligini ta'minlash tushuniladi.

Ona sayoramizda ilk adamlarni qo'ygan va tafakkur imkoniyati darajasiga ko'tarilgan uzoq ajdodlarimiz yashash joylarida o'zlariga xavf solib turgan yirg'ichlardan ham xavfli ofatlar bo'lishini tezda tushinib yetishgan. Chunki, o'sha davrlarda ham zilzilalar, vulqonlar, to'fonlar, suv toshqinlari va boshqa tabiiy ofatlar insonlarning ojiz va siyrak qabilalariga sezilarli zarar yetkazib turgan.

Insoniyat XXI asrga adam o'yar yekan, o'tgan davr mobaynidagi sovu urushlar, tinchlik davrlarida o'llanilgan zamonaviy urollar, turli ko'rinishdagi falokatlar va bosha muammolarni talil iladi va yangi asr bo'saasida bajariladigan tadbirlarni ar tomonlama asosl原因an olda belgilab oladi.

XX asr poyonida xafsiz hayotni ta'minlash masalalari eng dolzarb muammoga aylanib qoldi, chunki ishlab chiqarishni yuqori taraqqiy etgan texnologiyalar bilan ta'minlashi, tabiiy rivojlanishdagi ayrim noxush vaziyatlarning murakkablashuvi aholi salomatligi, atrof-muhit tozaligi va iqtisodni barqaror rivojlanishiga xavf solib turibdi. Shuning uchun eng muhim vazifalar O'zbekiston aholisi hayot faoliyatini va hududini turli xil vaziyatlardan muhofaza qilish, ekologik xavfsizlikni, ayniqsa fuqaro mehnatini muhofazasini ta'minlash hisoblanadi. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida «Ekologik xavfsizlik muammosi allaqachonlar milliy va mintaqaviy doiradan chiqib, butun insoniyatning umumiy muammosiga aylangan»ligini e'tirof etganlar. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida Prezidentimiz vatanimizning yaxlitligi, aholi xavfsizligi tahdidi to'g'risida batafsil to'xtab o'tganlar.

Oldingi asrda ikki qarama-qarshi siyosiy qarashlarning bir-biriga faol qarshiligi vaqtlarida butun aholi qatlami faqat zamonaviy qirg'in qurollari va hujumkor vositalardan himoyalaniish ruhida tarbiyalangan bo'lsa, hozirgi vaqtda fuqaro muofazasi yangi ijtimoiy-itisodiy zaruriyat asosida shakllanmoqda, mamlakatimizni va aholini turli falokatlar va alokatlardan saqlash ularning mehnatini, yashashini muhofaza etish ruhida tarbiyalashga yo'naltirilmoqda.

Shuning uchun fuqarolarni turli bo'ladigan ta'sirlardan saqlash hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblansa, xuddi shunday bizning o'lkamiz tabiiy ofatlar (yer silkinishi, yer surilishi, sel, suv toshqini va h.k.) bo'lishiga moyil o'lka bo'lganligidan hamda texnogen avariya va ekologik muvozanatni buzilishi natijasida uning oqibatlaridan, fuqarolar mehnat muhofazasini, xalq xo'jaligi tarmoqlarini, moddiy resurslarni, texnikalarni va tabiatni asrash, zarar ko'rgan hududlarda qutarish – tiklash ishlarini olib borish ham juda muhim vazifalardan hisoblanadi.

Yuqoridagi vazifalarni hal qilishda O'zbekiston mintaqasi uchun xos bo'lgan tabiiy ofatlarni, ishlab chiqarish avariya va yuzaga keladigan ekologik vaziyatlarni fuqaro hayot faoliyatidagi mehnat xavfsizligini chuqur tahlil etish natijasidagina har qanday vaziyatlardagi moddiy, ma'naviy yo'qotishlar ko'lamini qisqartirishga erishish mumkin.

Inson va tabiat jamiyat o'rtasidagi munosabatda ham, inson tabiatning qonunlari va undan kelib chiqadigan ko'pgina hodisalarning oldida jamiyatlarning o'rtasida yoki boshqa sabablardan kelib chiqadigan vaziyatlarda hozirda inson ojizlik qilishi mumkin.

4.2. «Hakimzoda Servis» MCHJ xodimlari mehnat faoliyatini muhofazasini holati

Sanoatning barcha tarmoqlarida xodimlar salomatligini himoya qilish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va texnika xavfsizligini ta'minlashga doir omillarini izlab topish, mehnatni samarali ijodga aylantirish jamiyatimizning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xodimlarning salomatligini saqlash kasb kasalliklari va zaharlanishlarning oldini olishda, shuningdek ularni kamaytirishda, ishga qabul qilishdan oldin o'tkaziladigan tibbiy ko'rik hamda ishlab chiqarishda zararli, noxush mehnat sharoitlarida ishlayotgan xodimlarni davriy ko'rikdan o'tkazib turish chora-tadbirlar ichida muhim o'rin tutadi.

So'nggi vaqtlarda sojliqni saqlash tizimini isloh qilish va tibbiy kadrlar tayyorlash bo'yicha katta ishlar amalga oshirilayapti, mehnat va yashash sharoitlarini yaxshilash, atrof muhitni muhofaza qilish borasida majmuaviy dasturlar amalga oshirilmoqda, yuqumli, umumiy xas-taliklar hamda kasb kasalliklarni tashhislash, davolash va profilaktika qilishning eng yangi usullari ishlab chiqilmoqda va hayotga tatbiq etilmoqda.

Biroq, qo'lga kiritilgan katta yutuqlarga qaramay, bozor munosabatlariga o'tish sharoitlarida, kichik korxonalar ko'payayotgan bir paytda (bu yerda mehnatni muhofaza qilish qoidalariga amal qilmaslik hollari ro'y bermoqda) qishloq xo'jaligi va sanoatda mashjul bo'lgan xodimlarga ko'rsatayotgan sojliqni saqlash xodimlariga qo'yilayotgan talablar pasaygani yo'q. Bu ayniqsa, xodimlarni ishga kirishdan oldin dastlabki va davriy tibbiy ko'riklardan o'tkazish tizimini takomillashtirish muammosiga taalluqlidir, ularning nechojlik sifatli o'tkazilishi, umumiy va kasb kasalliklarida profilaktika chora-tadbirlarini maqsadga muvofiq yo'naltirilgan darajasiga bojliq bo'ladi.

Umumiy va kasb kasalliklarini, baxsiz hodisalarning oldini olish, xodimlar mehnatini muhofaza qilishni ta'minlash maqsadida bu ko'riklarning past saviyada o'tkazilishi kelgusida surunkali kasalliklarning tez-tez uchrab turishining ko'payib ketishiga olib kelishi mumkin, bu esa o'z navbatida ishlash unumdorligining pasayishiga, iqtisodiy kuch-quvvatlarning susayishiga olib boradi, ya'ni salbiy ijtimoiy oqibatlarga sabab bo'ladi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston sanoatida, qurilishda va qishloq xo'jaligida 3 mln. dan ortiq odam ishlaydi, ulardan 1 mln. noxush va zararli mehnat sharoitlarida, shu jumladan 200 ming ayol ishlamoqda. Ko'p korxonalarda asosiy kasb guruhlarida zararli va xavfli ishlab chiqarish omillari (shovqin, tebranish, kimyoviy birikmalar va hokazolar)ga qo'yiladigan ruxsat etuvchi gigiyenik qoidalarining buzilishiga yo'l qo'yilmoqda. Bu esa kasbdan kasallanishning asosiy negizini ko'p jihatdan ishga vaqtincha qobiliyatsizlikka aloqador kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, ba'zi bir sanoat korxonalarida mehnat

sharoitlari va kasbdan kasallanishning haqiqiy ahvoli sanitariya-yepidemiologiya xizmati tomonidan ko'riladigan choralarning yetarlicha samarali bo'lmashligidan va xodimlarning kasbdan kasallanishini muhofaza qilish borasida o'z kasb burchini tamoyilial va puxta bajarmasligidan dalolat beradi.

Mana shu vazifalarni muvaffaqiyatli olib bormay turib, zararlangan hududlarda, ob'ektlarda mo'tadil hayot faoliyatini yaratib bo'lmaydi. Bu ishlarni davlat organlari orqali, fuqaro muhofazasi boshchiligida butun halq yordamida amalga oshiriladi.

Rahbarlar tarkibini, tuzilmalar va aholini o'qitishda ularni amaliy mashg'ulotlarga jalb qilish katta ahamiyatga ega. Amaliy mashg'ulotlar rahbarlar tarkibini, Fuqaro muhofazasi(FM) kuchlarini va aholini FM vazifalarini bajarishga tayyorlashning yuqori va faol shakli hisoblanadi. Amaliy mashg'ulotlarda tuzilmalarga kirgan fuqarolarning aniq va tartibli harakatlari, turli xil jixozlar, asbob-uskunalar, texnikalardan foydalanish uslublari o'rganiladi, aloqa va tuzilmalarni boshqarish masalalari ishlab chiqiladi.

FMning amaliy mashg'ulotlarini zamon talablariga mos holda o'tkazish, fuqarolarni dushman tomonidan qo'llaniladigan zamonaviy qurol vositalaridan, shuningdek, hududimizda kuzatiladigan tabiiy ofatlar, ishlab chiqarish avariylari va fojialar oqibatlaridan muhofaza qilish, odamlarda ma'naviy-ijtimoiy psixologik sifatlarni tarbiyalash, ob'ektlarni uzluksiz faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, qutqaruv va tiklov ishlarini oshirish bo'yicha bilimlarini, qobiliyatlarini oshirish imkonini beradi.

4.3. «Hakimzoda Servis» MCHJda yong'in xavfsizligi doirasidagi chora-tadbirlari

Yong'in xalq xo'jaligiga katta moddiy zarar keltiradi. Bir necha minut yoki soat ichida juda katta miqdordagi xalq boyliklari yonib kulga aylanadi. Yong'in vaqtida ajralib chiqadigan tutun, karbonat angidrid va boshqa zararli

hid hamda gazlar atmosferaga ko'tarilib, havoning tarkibini buzadi. Bundan tashqari, kishilarning jarohatlanishiga, hatto o'limiga sabab bo'ladi. Bularning hammasi, yong'inga qarshi ko'rash tadbirlari va ishlarning xavfsiz bajarish usullarini mehnat muhofazasi bilan birgalikda o'rganishni taqozo qiladi.

Hozirgi vaqtda respublikamiz tashkilot va korxonalarida yong'in xavfsizligini kamaytirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilgan. Xususan, korxonalarda yong'in chiqish xavfi kamaytirilgan va butunlay xavfsiz ishlaydigan elektr uskunalari ishlatilmoqda. O't o'chirishning mexanizatsiyalashgan va avtomatlashgan tizimlari tobora kengroq qo'llanilmoqda.

Lekin, yong'in chiqishining oldini olish va o't o'chirishda asosiy mas'uliyat kishilar zimmasiga tushishini hamda ularning yong'inni o'chirish texnikasining barcha talablarini to'liq bajarqilishiga bog'liq ekanligini unutmaslik kerak. Tashkilot va korxonalarda bu tadbirlar tartibli ravishda, yong'in texnikasi haqidagi nizom, yong'in xavfsizligi qoidalari, yo'riqnoma va boshqa hujjatlar asosida olib borqilishi shart.

Respublikamizning har bir fuqarosi jamoat va davlat mulkini ko'z qorachig'iday saqlashi, asrab avaylashi, uni boyitish haqida qayg'urishi kerak. Shuning uchun korxonalarda yong'inning oldini olish va o't o'chirish tadbirlari keng jamoatchilikka suyangan holda olib boriladi. Yong'in muhofazasini tashkil qilish kasbiy va ixtiyoriy turlarga bo'linadi.

Kasbiy yong'in muhofazasi o'z navbatida harbiylashtirilgan (yirik shaar va muhim ob'ektlarga xizmat ko'rsatadi), harbiylashtirilmagan (tuman markazlari va yirik sanoat ob'ektlariga xizmat ko'rsatadi) va tarmoq (ayrim birlashma va korxonalarga xizmat ko'rsatiladi) turlariga bo'linadi. Yong'in xavfi kam bo'lgan hamda kichikroq korxona va muassasalarda yong'in muhofazasi va ob'ektni qo'riqlash xizmati birgalikda qo'shib olib boriladi. Korxonalarda yong'in muhofazasini tashkil qilish va yong'in chiqishini ogog'lantirish o't o'chirish texnikasi hamda qurollarini aloqa va o'chirish vositalarini jangovar holatda saqlash, yong'in chiqqan taqdirda ularni

o'chirishda faol qatnashish, xal mulkini asrab-avaylab saqlash borasida targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borishni taqozo etadi.

Sex, laboratoriya, bo'lim, omborxona, ustaxonalardagi yong'in xavfsizligi uchun javobgarlik, ularning rahbarlari yoki shu rahbarlar vazifasini bajarib turgan kishilar zimmasiga yuklatiladi.

Respublikamizda shaharlar, qishloqlardagi aholi zinch yashaydigan joylar va xalq xo'jaligi ob'ektlarining yong'in muhofazasini mustakamlash uchun yong'inga qarshi ko'rash reja asosida olib boriladi va shu to'g'risida doim g'amxo'rlik qilib kelinadi. Ana shu yong'in muhofazasi ishining ikki asosiy yo'nalishi bor:

- birinchidan, yong'inning oldini olishga qaratilgan ilmiy-texnik va tashkiliy tadbirlarning rejali majmui;
- ikkinchidan, ob'ektlar, shahar va qishloqlardagi aholi zinch yashaydigan joylarda yong'inni o'chirishni tashkil qilish.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Yong'inga arshi ko'rash boshqarmasining vazifasi davlat mulkini, fuqarolar shaxsiy mulkini yong'indan salashdan iborat, shu bilan birga yong'in nazorati tashkilotlari tashkiliy, nazorat va ma'muriy ishlarni amalga oshiradi. Ularning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- Hamma idoralar, korxonalar va alohida shaxslar uchun majburiy bo'lgan yong'in muhofazasiga doir qoidalar, me'yorlar, yo'riqnomalar ishlab chiqish va ularni chop etish;
- sanoat, fuqaro binolari va inshootlarini, aholi punktlarini loyihalash, qurishda yong'in xavfsizligi qoidalar va me'yorlarining bajarilishini tekshirish;
- Hamma tashkilotlar, muassasalar, korxonalardagi o't o'chirish bo'linmalarining shayligini va o't o'chirish vositalarining sozligini qattiq nazorat qilish hamda tekshirish.

O'zbekiston Respublikasi yong'in nazorati tashkilotlari o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishlari uchun ularga quyidagi huquqlar berilgan:

- yong'in xavfsizligi jihatidan qay holatdaligini aniqlash maqsadida

barcha sanoat binolari hamda inshootlari, omborxonalar va uylarni tekshirish;

- korxonalar ma'muriyati va alohida shaxslardan ob'ektlarning yong'in xavfsizligi nuqtai nazaridan qay holatdaligini aniqlash uchun zarur bo'lgan ma'lumot hamda hujjatlarni taqdim etishni talab qilish;

- yong'in xavfsizligi qoidalarini buzilganligini aniqlashda korxona rahbarlariga ana shu buzilishlarni bartaraf etish yuzasidan majburiy farmoyishlar berish va buning uchun zarur muddatlarni belgilash;

- yong'in va portlash xavfini yuzaga keltiruvchi oida buzqilishlarini aniqlashda ana shu buzilishlar bartaraf etilgunga qadar korxonaning ishini butunlay yoki qisman to'xtatib qo'yish;

- yong'in xavfsizligi qoidalarining buzilishi yoki bajarilmasligida aybdor bo'lgan kishilarni ma'muriy yoxud jinoiy javobgarlikka tortish.

Ishchi-xizmatchilar o'z ish o'rnidagi yoki o'zi ishlaydigan bo'linmadagi yong'in xavfsizligi talablarini yaxshi bilishlari va ularga qat'iy amal qilishlari, o't o'chirish vositalaridan foydalana olishlari, mehnat hamda texnologiya intizomiga qat'iy rioya qilishlari, yong'in hamda portlash jihatidan xavfli modda va ashyolarni ishlatishni bilishlari zarur.

Ishchilar, xizmatchilar va muxandis-texnik xodimlarining ko'pchiligi jalb etilgandagina korxona, muassasa hamda tashkilotlarda yong'inga qarshi muvaffaiyatli ko'rash olib borish mumkin. Buning uchun har bir ob'ektda yong'in-texnik komissiyasi tuziladi. Komissiyaga bosh muxandis, texnik rahbar yoki rahbarning birinchi o'rinbosari boshchilik qiladi, ularning vazifasi quyidagilardan iborat:

- yong'inni oldini olish qoidalarining buzilishlarini va yong'in chiqishiga olib keluvchi kamchiliklarni aniqlash, ularni bartaraf yetish tadbirlarini ishlab chiqish;

- ob'ektiv yong'inning oldini olish tartibini ishlab chiqish va ularni o'tkazishda qatnashish;

- ishchi-xizmatchilar va muxandis-texnik xodimlar o'rtasida yong'inning oldini olish tartibi hamda qoidalarini bo'yicha ommaviy tushuntirish

ishini olib borish.

Bu vazifalarni bajarish uchun yong'in texnik-komissiyasi ishlab chiqarish xonalari, elektr jihozlari, shamolatish, isitish tizimlari va shu kabilarni ko'zdan kechirib, qoida buzilishlarini aniqlaydi hamda ularni bartaraf etish muddatlarini belgilaydi; ishlovchilar o'rtasida yong'inining oldini olish mavzularida suhbatlar, leksiylar o'tkazadi; ratsionalizatorlar hamda ixtirochilar uchun mavzular ishlab chiqishda qatnashadi; sexlar, bo'limlar, omborxonalar, laboratoriyalar va hokazolarning yong'inga qarshi holatini tekshirishga keng jamoatchilikni jalb etadi.

Har qanday ob'ektda yong'inni muvaffaqiyatli o'chirish uchun yong'inga qarshi ko'rashish tadbirlarini oldindan amalga oshirish katta ahamiyatga ega. Korxonalardagi yong'inlarning harakterli xususiyatlaridan biri shuki, yong'inning boshlanishida harorat tez ko'tariladi va quyuk tutun ajralib chiqadi. Masalan, alanganing o'rtacha tarqalish tezligi to'qimachilik korxonalarda 0,35-0,65 m/min. bo'lsa, chang va momiq yuzalarga to'planib qolgan hollarda 1-2 m/min. ni tashkil etadi. Tajribalarning ko'rsatishicha korxona sexlarida alanga maydonining tarqalish tezligi 8-12 m²/min. ni tashkil etadi.

Buning oqibatida yong'inni boshlang'ich davridayoq o'chirish imkoni bo'lmaydi. Shu bilan birga bu sharoit kishilarni evakuatsiya qilish ishini, o't o'chirish bo'limlarining faoliyatini qiyinlashtiradi. Agar o'tni o'chirish bo'yicha samarali tadbirlar zudlik bilan amalga oshirilmasa, yong'in tezda rivojlanib, kattalashib ketadi.

Bularning hammasi korxonani yong'inga qarshi har tomonlama puxta tayyorgarlik ko'rishga majbur qiladi. Bu tayyorgarlikning asosiy shartlaridan biri yong'inni o'chirish bo'yicha tezkorlik bilan reja ishlab chiqishdir. Buning uchun sharoitni hisobga olgan holda, bo'lishi mumkin bo'lgan eng murakkab yong'in ko'zda tutiladi va uning asosida vositalar va kishilar soni hisoblab chiqiladi.

Tezkorlik bilan tuzilgan reja chizma hamda matndan iborat bo'ladi. Chizma qismida korxonaning asosiy ishlab chiqarish binosi va unga yondoshgan

yordamchi binolar, yo'llar va suv manbalarining birgalikdagi sxemasi ko'rsatiladi. Rejada o't o'chirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan barcha suv manbalari, ular bilan bino orasidagi masofalar ko'rsatilishi va o't o'chirish bo'limlari o'z nasoslarini qaysi suv manbaiga o'rnatishlari ham ko'rsatilishi kerak. Zarur bo'lsa, ko'p qavaqtli binolarda har bir qavaqtning rejasi va uning qirqimi ilova qilinadi. Bu reja barcha zaruriy axborotlar bilan ta'minlanishi lozim.

Rejaning matn qismida shu binoning o'ziga xos xususiyatlari, yong'in paytida odamlarni evakuatsiya qilish, moddiy boyliklarni saqlab qolish, kelayotgan o't o'chirish bo'limlarining yerkin harakat qilishlari va qutqaruv ishlarini amalga oshirish tadbirlari ko'rsatiladi. Rejada o't o'chirish shtabiga korxona ma'muriyati vakillarini jalb qilish ko'zda tutiladi. Bunda yong'in paytida o't o'chirish shtabiga jalb qilingan har bir rahbar nima qilish aniq va to'liq yozib chiqiladi.

Sanoat korxonasining yong'in jihatidan xavfsizligi korxona hududida binolar, avtomobil yo'llari, termiyo'llarning oqilona joylashtirilishiga, suv rezervuarlari, o't o'chiruvchilar deposining mavjudligi hamda joylashuviga ko'proq e'tibor beriladi.

Korxonaning bosh rejasida ishlab chiqarish binolari va inshootlarning joylashuvi shamol yo'nalishining qo'ldastasiga asosan loyihalanadi. Korxona hududi eng yaqin turarjoy dahasiga nisbatan shamolga teskari tomonda joylashtiriladi. Yong'in jihatidan eng xavfli bino va inshootlar ham korxonaning bosh rejasida shu nuqati nazar asosida, bino hamda inshootlarning guruhlanishini hisobga olib, ishlab chiqarishning texnologik jarayoni va yong'in xavfi belgilaridan kelib chiqqan holda joylashtirilishi lozim.

4.4. «Hakimzoda Servis» MCHJda faoliyat ko'rsatayotgan xodimlarga tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha amalga oshirilib kelayotgan ishlari va uni mukammallashtirish yo'llari

Kasal bo'lib qolganda, mehnat layoqatini yo'qotganda va boshqa hollarda fuqarolar profilaktik, tashhis qo'yish-davolash, kuch-quvvatni tiklash, sanatoriy-kurort, protez-ortopediya yordami va boshqa xil yordamni, shuningdek bemorlarni, mehnatga layoqatsiz va nogiron kishilarni boqish-parvarishlash yuzasidan ijtimoiy chora-tadbirlarni, shu jumladan, vaqtincha mehnatga layoqatsizlik nafaqasi to'lashni o'z ichiga oladigan tibbiy-ijtimoiy yordam olish huquqiga ega.

Tibbiy-ijtimoiy yordam tibbiyot xodimlari va boshqa mutaxassislar tomonidan ko'rsatiladi.

Fuqarolar o'zlarini ixtiyoriy ravishda tibbiy sug'urta qildirish asosida, shuningdek korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning mablag'lari, o'z shaxsiy mablag'lari hamda qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan qo'shimcha tibbiy va boshqa xil xizmatlardan foydalanish huquqiga ega.

Fuqarolarning ayrim toifalari protezlar, ortopedik va moslama buyumlar, eshitish apparatlari, harakatlanish vositalari va boshqa maxsus vositalar bilan imtiyozli tarzda ta'minlanish huquqiga ega. Bunday huquqqa ega bo'lgan fuqarolarning toifalarini, shuningdek ularni ta'minlash shartlari va tartibini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydi.

Fuqarolar ixtisoslashgan sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalarida tibbiy ekspertizadan o'tish huquqiga ega.

Birinchi meditsina yordamining ahamiyati va shunday yordam berishning qoidalari

Birinchi meditsina yordamining vazifasi eng oddiy choralarni ko'rish bilan shikastlangan odam hayotini qutqarib qolish, uning azob-uqubatlarini kamaytirish, ro'y berishi ehtimol asoratlarning oldini olish, shikast yoki

kasallikning o'tishini yengillashtirishdan iboratdir.

Birinchi meditsina yordami shikastlanish hodisasi ro'y bergan joyda shikastlangan odamning o'zi (o'z-o'ziga yordam berish), o'rtog'i (o'zaro yordam), sanitar drujinachilar tomonidan berilishi mumkin. Birinchi meditsina yordamiga kiradigan chora-tadbirlar quyidagilardan iborat: qon oqishini vaqtincha to'xtatib qo'yish, badanning jarohatlangan va kuygan joyiga steril bog'lam qo'yib bog'lash, sun'iy nafas oldirish va yurakni bilvosita massaj qilish, antidotlar bilan ukol qilish, antibiotiklar berish, og'riq qoldiradigan dorilar yuborish, (shok mahalida), yonib turgan kiyimni uchirish, transportda olib borish uchun shikastlangan joyni qimirlamaydigan qilib bog'lab qo'yish (transport immobilizatsiyasi), odamning badanini isitish, issiq va sovuqdan pana qilish, protivogaz kiygizish, shikastlangan kishini zaharlangan joydan olib chiqish, qisman sanitar obrabotkasidan o'tkazish.

Birinchi meditsina yordamini mumkin qadar erta muddatlarda ko'rsatish kasallik va shikastning keyii qanday o'tishi hamda oknbatini nima bilan tugashi uchun, ba'zida esa hayotni qutqarib qolish uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Ko'p qon ketib turganda, odam zlektr tokidan shikastlangan, suvga cho'kkan paytida, yurak faoliyati to'xtab, nafasi chiqmay qolgan paytda va bir qancha boshqa hollarda birinchi meditsina yordami darhol ko'rsatilishi kerak. Basharti talaygina odamlar bir yo'la birinchi meditsina yordami ko'rsatilishiga muhtoj bo'lsa, u holda bunday yordam ko'rsatishning muddatlari bilan navbati belgilanadi. Bolalarga va shu damning o'zida yordam olmasa o'lib qolishi mumkin bo'lgan pshkastlanganlarga birinchi navbatda yordam ko'rsatiladi.

Bir yo'la har xil turdagi shikastga uchragan odamga birinchi meditsina yordami ko'rsatishga kirishilar ekan, ayrim usul-amallarning tartibnni belgilab olish kerak. Avval shikastlangan odamning hayotiii qutqarib qolishga imkon beradigan yoki birinchi meditsina yordamining keyingi usul-amallarini qo'llanish uchun ba-jarilishi shart bo'lgan usul-amallar bajariladn. Chunonchi, son suyagi ochiq sinib, arteriyadan qon ketib turgan mahalda birinchi navbatda hayot uchun xatarli bo'lgan qon ketishini to'xtatish, keyin jarohatga ste-ril

bog'lam qo'yish va shundan keyingina oyoqni qimir-lamaydigan qilib bog'lashga (immobilizatsiya qilib qo'yishga) kirishish: singan joyni hech qimirlamaydigan qilib qo'yish uchun maxsus shina solib bog'lash yoki qo'lida bor vositalardan foydalanish kerak.

Birinchi meditsina yordamining hamma usul-amallarini ehtiyot bo'lib va avaylab bajarnish lozim. qo'pol harakatlar qilinadigan bo'lsa, bu shikastlangan kishiga zarar qilishi va uning ahvolini yomonlashtirib qo'yish mumkin. Birinchi meditsina yordamini bir emas, balki ikki yoki bir necha kishi ko'rsatadigan bo'lsa, u holda kelishib, inoqlik bilan ish ko'rish kerak. Bunda yordam ko'rsatayotganlarning biri boshliq bo'lib, birinchi meditsina yordamining barcha usul-amallari bajarilishiga rahbarlik qilib borishi lozim,

Birinchi meditsina yordami ko'rsatishda tabeldagi va qo'lida bor vositalardan foydalaniladi. Birinchi yordam ko'rsatishda ishlatiladigan tabel vositalari bog'lov materiali—bintlar, meditsina bog'lov paket-lari, katta va kichik steril bog'lamlar bilan salfetkalar, paxta va boshqa ashyolardir. qonni to'xtatish uchun qon to'xtatadigan jgutlar— tasmaimon va naysimon jgutlar, immobilizatsiya qilish uchun esa maxsus taxtakachlar — fanera shinalar, shotisimon, to'rsimon va boshqa xildagi shinalar ishlatiladi. Birinchi meditsina yordami ko'rsatishda ba'zi dori-darmon-lardan foydalaniladi — ampulalar yoki flakonga solingan spirtidagi 5% li yod eritmasi, flakonga solingan spirtidagi 1—2% li brilliant yashili eritmasi, validol tabletkalari, valeriana nastoykasi, ampulalarga solingan novshadil spirt, tabletkalar yoki poroshok holdagi natriy gidrokarbonat (ichimlik soda), vazelin va boshqalar shular jumlasidandir. Zararlanish o'choqlarida radioaktiv zaharlovchi moddalar va bakterial vositalar shikastidan shaxsan saqlanish, profilaktika qilish uchun individual aptechka (AI—2) dan foydalaniladi.

Sanitar drujinalari va sanntar postlari tabel vositalari bilan ta'minlanadi. qurilish va ishlab chiqarish uchastkalarida, sexlar, fermalar va brigada-larda, o'quv yurtlari va muassasalarda, aholi uyushgan holda dam oladigan joylarda birinchi yordam aptechkalari komplektlanib, taxt qilib qo'yiladi. Odamlar

tashiladigan transport vositalari, shuningdek, shaxsiy avtomobillar aptechkalar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

Birinchi yordam ko'rsatish uchun qo'lda bor vositalar sifatida quyidagi narsalardan foydalanish mumkin bog'lam qo'yib bog'lash mahalida—toza choyshab, qo'y lak, gazlama (yaxshisi oq gazlama) dan; qonni to'xtatish uchun — jgut o'rniga shim kamari yoki belbog'dan, gazlama buramadan; suyak singan mahallarda shinalar o'rnida qattiq karton yoki faner bo'laklari, taxta, tayoq va boshqalardan foydalansa bo'ladi.

Xulosa

Umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirish masalalari o'ta dolzarb bo'lishiga qaramasdan, mustaqillik yillarida mamlakatimiz olimlari tomonidan kam tadqiq qilingan va shunga mos ravishda mavzuga oid adabiyotlar yetarli darajada nashr qilinmagan. Natijada uning ko'gina nazariy va amaliy masalalari o'z yechimini topmasdan qolib ketmoqda.

Umumiy ovqatlanish korxonalarining funksiyalaridan kelib chiqib aytish joizki, ushbu soha boshqa sohalardan ajralib turadi. Umumiy ovqatlanish sohasi tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar me'yoriy hujjatlar o'z ifodasini topmaganligi ularni bugungi kun talablaridan kelib chiquvchi tasniflarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Global iqtisodiy inqiroz ta'sirini yumshatishga qaratilgan choralarni amalgam oshirish jarayonida umumiy ovqatlanish korxonalari Tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlarining nazariy va amaliy muammolarini tadqiq qilish natijasida bir qator xulosalarga kelindi va ilmiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

1. Umumiy ovqatlanish korxonalari tovar aylanmasi mijozlarga ko'rsatiladigan kompleks xizmatlar natijasidir. Shu bois umumiy ovqatlanish korxonalari tovar aylanmasida xizmatlar markaziy o'rinda turadi. Ammo umumiy ovqatlanish korxonalari tovar aylanmasini xizmatlar sifati va samaradorligi nuqtai nazardan mamlakatimiz olimlari tomonidan kam o'rganilgan ham mos ravishda iqtisodiy adabiyotlarda kam yoritilgan soxa bo'lib qolmoqda.

2. Samarkand viloyatida yuzlab kichik va katta umumiy ovqatlanish korxonalari mavjud bo'lib, bir vaqtning o'zida 100 mingdan ortiq mijozlarni qabul qilish quvvatiga ega. Bunday xolat ushbu sohani ilmiy jihatdan ta'kid qilib, uning samaradorligini oshirish va umumiy ovqatlanish korxonalari ko'rsatiladigan xizmatlarning sifatini ko'tarish va tovar aylanmasini oshirish bo'yicha tegishli tavsiyalarni ishlab chiqishni taqozo qiladi.

3. Umumiy ovqatlanish korxonalari va tovar aylanmasini oshirish maqsadida ularning o'zgarishiga ta'sir etuvchi ichki va tashki omillar tizimi yoritildi va ularning ta'sirini aniqlash orqali umumiy ovqatlanish korxonalarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish usullari ko'rsatib berildi. Umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligining o'zgarishiga tovar aylanmasini umumiy hajmi mijozlarni qabul qilish, xizmatlar summasi, xorijiy va mahalliy investitsiyalarning oqimi, ko'rsatiladigan xizmatlarturi va soni, mijozlarning daromadliligi, mutaxassislarning malakasi kabi omillar ta'siri aniqlandi va uni oshirishning ichki imkoniyatlari ochib berildi. Ushbu omillarning ta'sirini aniqlashda iqtisodiy taxlilning an'anaviy usullari bilan birga statistikaning korrelyatsiya-regressiya kabi usullaridan ham foydalanish zarurligi alohida izoxlanib o'tildi.

4. Umumiy ovqatlanish korxonalarida tovar aylanmasini samaradorligini oshirish imkoniyatlarini baholash uchun bir qancha ko'rsatkichlar hamda ularni aniqlash yo'llari tavsiya etildi. Bular tarkibiga umumiy ovqatlanish korxonalari daromadlari, harajatlari, rentabellikning bir qancha ko'rsatkichlari, sifat ko'rsatkichlari tizimi ko'rsatib o'tildi. Ularning aniqlash usullari ham ko'rsatib berildi.

5. Umumiy ovqatlanish korxonalari taklifning oshishi bilan bir paytda tovar aylanmasini oshirishga bo'lgan talabning pasayishi soxada raqobatning kuchayishiga olib keladi. Umumiy ovqatlanish korxonalari xizmatlar biznesida raqobatda ustunlikka erishishning asosiy yo'nalishlaridan biri raqobatchilarga nisbatan yukori sifatga ega servisni va arzon taomlarni taklif etish hisoblanadi. Bunda mijozlarni jalb qilish uchun reklama xizmatidan ko'prok foydalanish lozimligi yoritildi.

6. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar islohot uchun emas, balki insonlarning munosib yashashini ta'minlashga qaratilganligi tufayli, Umumiy ovqatlanish korxonalari xizmatlari sifatini yaxshilashga nafakat baho berish balki iqtisodiy ijtimoiy nuqtai nazardan , ya'ni tovar aylanmasi nuqtai nazardan qarash lozimligi ham asoslandi.

7. Mehmonxona xizmatlarining sifatini baholash boshqa tarmoqlardan farq qilishini inobatga olib, ularning turlariga qarab har birining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, turli xil baholash usullaridan va ko'rsatkichlardan foydalanish lozimligi ko'rsatib o'tildi.

8. Umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini boshqarish zarurligi asoslandi.

9. Umumiy ovqatlanish sohasining mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni va resurslar tejamkorligini ta'minlashdagi ahamiyatidan kelib chiqib, soha korxonalari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishni eng asosiy yo'nalishlari ko'rsatib o'tildi (rejalashtirish, rag'batlantirish, boshqarish shular jumlasidandir).

10. Umumiy ovqatlanish sohasi va xizmatlari samaradorligi tushunchasi yoritildi va uning o'ziga xos ta'rifi asoslandi.

11. Ilmiy izlanish davomida umumiy ovqatlanish korxonasini tovar aylanmasi hajmiga ta'sir etuvchi bir qator tashkiliy-iqtisodiy omillar izohlandi va ularning ta'sirini baxolash bo'yicha tavsiyalar yoritildi. Ilmiy izlanish ishimizda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasidan kelib chiqib amaliyotda aniq qo'llanish mumkin bo'lgan tavsiyalar berildi.

12. Umumiy ovqatlanish korxonalari tarkibida aktiv faoliyat ko'rsatib kelayotgan xususiy mulk kesimdagi umumiy ovqatlanish tarmoqlarida samaradorlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lishi e'tiborga olingan holda, ularda o'ziga hos rag'batlantiruvchi mexanizmlardan foydalanishishi yuksaltirish (soliq imtiyozlari berish, imtiyozli kreditlarni jalb etish) orqali ularga investitsiya oqimlarni ko'prok jalb etish zarurligi tavsiya etildi.

13. Ishda umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatining huquqiy bazasini takomillashtirish maqsadida amaldagi qonunchilik va xususan umumiy ovqatlanish korxonalarini ayrim turdosh faoliyatini sertifikatlash tizimini joriy qilish zarur deb topildi. Ushbu sertifikatsiyalarni berilishini masalan boshqaruv organlariga yuklash maqsadga muvofiq deb topildi.

14. Aktiv va passivlar bilan bog'liq ko'rsatkichlar samaradorligini aniqlash va ularning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar ta'sirini baholash bo'yicha uslubiy qo'llanma ishlab chiqish zarurligi tavsiya etildi.

15. Samarkand viloyatida umumiy ovqatlanish sohasini rejalashtirish mumkinligi asoslandi va faoliyatni yurishishini rejalashtirish jarayonlari bilan bog'liq xolda olib borish zarurligi tavsiya etildi.

16. Tadqiqotlar natijasida umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari samaradorligini oshirishda tashkiliy tuzilmalarni takomillashtirish maqsadida ularni kapitalni kapitallashtirish orqali katta investitsion loyihalarni ushbu sohani rivojlantirish uchun jalb etish mumkinligi tavsiya sifatida asoslandi.

17. Ishda umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirish maqsadida ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari yaratib berilsa unda umumiy ovqatlanish korxonalarida xizmat sifatini mijozlarga oshirishga turli sertifikatlashtirishgan taomlarni taqdim etishsa u orqali ularni tovar aylanmasini oshirishga erishish mumkin bo'ladi.

18. Umuman olganda ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarning amaliyotga joriy qilinishi , respublikamizda, xususan Samarkand viloyatida faoliyat yuritayotgan umumiy ovqatlanish korxonalarda servis sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha tegishli tadbirlar ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

O'zbekiston Respublikasi qonunlari

1. O'zbekiston Respublikasi Mulkchilik to'g'risidagi Qonun. 1990 yil 31 oktyabr O'zbekiston Oliy Sovetining Vedomostlari, 1990 yil №31-33.
2. O'zbekiston Respublikasida Mulkchilik to'g'risidagi Qonunga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 7 may Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1993 yil, 5-son.
3. Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida o'zbekiston Respublikasining 1991 yil 19 noyabr Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1992 yil, 1-son.
4. Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida O'zbekiston Respublikasining 1996 yil, 27 dekabr Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1997 yil, 2-son.
5. «Xususiy korxonalar to'g'risida» Qonuni. 2003 y. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengash axborotnomasi 2004 yil 3-son.
6. O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 1991 yil 15 fevral (7 – may 1993 yil o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan). O'zbekiston Respublikasi tadbirkorlik to'g'risida Qonun hujjatlari. Toshkent «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 1999 yil.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq kodeksi.
8. O'zbekiston Respublikasi «Kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish to'g'risida» Qonun. 1991 yil 21 dekabr. 1998 yil 29 avgustda o'zgartirishlar kiritilgan.
9. Bankrotlik to'g'risida O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 24 aprel Qonuni. Xalq so'zi 2004 yil 2-iyul.
10. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 aprel Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining axborotnomasi 1996 yil 5-6 son.

11. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik va tabirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida» 1999 yil 14 aprel Qonuni. Xalq so'zi. 1999 yil, 29 aprel.

12. «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasining 1998 yil, 24 dekabr Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi 1999 yil, 1-son.

13. Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2000 yil, 25 may. O'zbekiston Respublikasi moliyaviy Qonunlari. 8-son 2000.

14. Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining 2002 yil, 12 dekabr Qonuni. Xalq so'zi 2003 yil 13 dekabr.

15. O'zbekiston respublikasi «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida» gi Qonuni. Xalq so'zi, 2012 yil, 27 aprel.

16. O'zbekiston respublikasi «Raqobat to'g'risida» gi Qonuni. Xalq so'zi, 2012 yil, 7 yanvar.

17. O'zbekiston respublikasi «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarini kafolatlari to'g'risida» gi Qonuni. Xalq so'zi, 2012 yil, 25 sentyabr.

Prezident asarlari

1. Karimov I.A. Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1- tom. T.: O'zbekiston, 1996.- 364 – bet.

2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-tom. T.: O'zbekiston, 1996. - 380 bet.

3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-tom. T.: O'zbekiston, 1996. - 366 bet.

4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lida 4 - tom. T.: O'zbekiston, 1996. - 349 bet.

5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi 5 - tom. T.: O'zbekiston, 1997. – 384 bet.

6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. 6 - tom. T.: O'zbekiston, 1998. - 429 bet.
7. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-tom. T.: O'zbekiston, 1999. - 412 bet.
8. Karimov I.A. Ozod va Obod Vatan, Erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz T. 8 - tom. T.: O'zbekiston., 2000. -528 bet.
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz ma'sulimiz 9–tom. T.: O'zbekiston, 2001.- 432 bet.
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. 10-tom. T.: O'zbekiston, 2002. - 432 bet.
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11- tom. T.: O'zbekiston, 2003. -318 bet.
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimizga va qat'iy irodamizga bog'liq. 12-tom. T.: O'zbekiston, 2004. - 400 bet.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. 13- tom. T.: O'zbekiston, 2005. - 448 bet.
14. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. 14- tom. T.: O'zbekiston, 2006. - 280 bet.
15. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, isloxotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir./ Islom Abdug'aniyevich Karimov – T. 15. –T.: “O'zbekiston”, 2007. - 320 b.
16. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo'lda. / Islom Abdug'aniyevich Karimov – T. 16. – T.: “O'zbekiston”, 2008. - 368 b
17. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimizning hayot darajasini yuksaltirish – barcha demokratik yangilanish va iqtisodiy

islohotlarimizning pirovard maqsadidir. T.: O'zbekiston, NMIU, 2007. - 200 bet.

18. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar mahkamasi va Prezident Devonining O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 2007 yil 31 avgust.

19. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: "O'zbekiston", 2008. - 176 b.

20. Karimov I.A. Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash – barcha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2007 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2008 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi. 2008 yil 9 fevral.

21. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – T.: "O'zbekiston", 2008. - 56 b.

22. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2007 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2008 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi, «Xalq so'zi» gazetasi, 2008 yil 9 fevral, № 28, 2- bet.

23. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish – davr talabi. Prezident Islom Karimovning 2008 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi. 2009 yil 14 fevral.

24. Karimov I.A. O'zbekiston konstitutsiyasi – biz uchun demokratik taraqqiyot yo'lida va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mustahkam paydevordir. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi. 2009 yil 6 dekabr.

**Prezident Farmonlari, Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining
qarorlari, turli dasturlar, yo'riqnoma va boshqa me'yoriy hujjatlar**

1. "2005-2006 yillarda davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish dasturi to'g'risida". 2005 yil 14 mart. Qarori.
2. "Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 2005 yil 14 iyun. Farmoni.
3. "Tadbirkorlik sub'ektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 2005 yil 14 iyun. Farmoni.
4. "Tadbirkorlik su'ektlari tamonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni naqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida". 2005 yil 15 iyun. Qarori.
5. "Mikrofimalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida". 2005 yil 20 iyun. Farmoni.
6. "Tadbirkorlik sub'ektlarining xo'jalik sohasidagi huquqbuzarliklari uchun moliyaviy javobgarligini erkinlashtirish to'g'risida". 2005 yil 24 iyun. Farmoni.
7. "Tashqi iqtisodiy va savdo aloqalari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish to'g'risida". 2005 yil 21 iyul. Farmoni.

8. “Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2006 yil 9 yanvar. Farmoni.

9. “Ulgurji va chakana savdoni liberallashtirish hamda uni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2006 yil 23 fevral. Farmoni.

10. “Ulgurji savdo korxonalari uyushmasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”. 2006 yil 6 mart. Qarori.

11. “Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo‘jaliklarida chorva mollarini ko‘paytirishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2006 yil 23 mart. Qarori.

12. “Tadbirkorlik sub‘ektlarini davlat ro‘yxatiga olish va hisobga qo‘yishning xabardor qilish tartibini joriy etish to‘g‘risida”. 2006 yil 24 may. Qarori.

13. «2010 yilgacha O‘zbekiston Respublikasida mikromoliyalashtirishni rivojlantirish dasturi to‘g‘risida». 2007 yil 8 iyun VM qarori.

14. «O‘zbekiston Respublikasida 2006-2010 yillarda xizmat ko‘rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida». 2006 yil 18 aprel qarori.

15. «O‘zbekiston Respublikasida 2010 yilgacha bo‘lgan davrda xizmat ko‘rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida». 2007 yil 23 may qarori.

16. “Oziq-ovqat ekinlari ekiladigan maydonlarni optimallashtirish va ularni yetishtirishni ko‘paytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2008 yil 20 oktyabr. Farmoni.

17. “Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo‘llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta‘minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 28 noyabrdagi PF-4058-sonli Farmoni.

18. «Iqtisodiyotning real sektori sohasida korxonalarni va investitsion faollikni kredit yo'li bilan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2008 yil 31 dekabrda qabul qilingan 288-sonli qarori.

19. "Ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 10 yanvardagi PQ-1041-sonli qarori.

20. "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili" Davlat dasturi tug'rsida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 26 yanvardagi PQ-1046-sonli qarori.

21. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 26 yanvardagi PQ-1047-sonli "Oziq ovqat tovarlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki bozorni to'ldirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.

22. O'zbekiston Respublikasi umumiy ovqatlanish mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish qoidalari. Vazirlar mahkamasining 2003 yil 13 fevraldagi 75-son Qarori.

23. "2009 yilda sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar, butlovchi qism va materiallar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish dasturi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 27 yanvardagi PQ-1048-sonli qarori.

1. Kitoblar va turkum nashrlar

1.1. Bir tomlik kitoblar, monografiyalar, darsliklar, maqolalar to'plami

1.1.2 Abdulkarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. – T.: «Fan va texnologiya», II tom 2008.- 224 b.

1.1.3 Abdullayev Yo.A. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. -T.: «Mehnat», 2002. – 215 b.

1.1.4 Akbarova Z. Tovar va xizmatlar bozori statistikasi. – O'quv qo'llanma.-T.: TDIU, 2004.-144 b.

- 1.1.5 Analiz ekonomiki. Strana, rinok, firma. Pod red. Prof. V.Ye.Ribalkina. Uchebnik. M.: «Mejdunarodniy otnosheniya», 1999. – 304 s.
- 1.1.6 Inson taraqqiyoti to'g'risida ma'ruza. «O'zbekiston», 1996, 1997, 1998, 1999. 2000,2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007.
- 1.1.7 Yefimova O.P. Ekonomika obshestvennogo pitaniya. Minsk. Novoye znaniye. 2008.- 348 s.
- 1.1.8 Yemelyanova T.V. Ekonomika obshestvennogo pitaniya. Minsk. Visshaya shkola. 2003.
- 1.1.9 Kireev A.P. Mejdunarodnaya ekonomika Chast I. M.: «Mejdunarodniy otnosheniye». 2000.- 265 s.
- 1.1.10 Kotler F. «Osnovi marketinga». M.: «Progress», 1990 s. 54.
- 1.1.11 Kembel R. Makkonell. Stenli L.Byu. Ekonomiks. Prinsip, problemi i poletika. 1-2 knigi - M.: «Respublika», 1993.
- 1.1.12 . Lvovskiy Ye.N. Statisticheskiye metodi postroyeniya empiricheskix formul: ucheb. posobiye dlya vuzov.- 2-ye izd.– M.: 1988. – s-70.
- 1.1.13.Marshall A. Prinsipy politicheskoy ekonomii. Per. s angl. T. 1-3. M.: «Progress», 1984.
- 1.1.14.Rasulov M. Bozor iqtisodiyoti asoslari. Darslik. - T.: «O'zbekiston», 1998.
- 1.1.15.Raitskiy K.A. Ekonomika predpriyatiya. Uchebnik. - M.: 2000.
- 1.1.16.Samuelson P.A. Ekonomika. - M.: MGP. «Alton», VNIISII, 1992.
- 1.1.17.Sarikov E., Mamatov M. Iqtisodiyot va biznes asoslari. (O'quv qo'llanma). - T.: Sharq, 1997.
- 1.1.18.Siskov V.I. Korrelyatsionniy analiz v ekonomicheskix issledovaniyax. - M.: «Statistika», 1975. –S-6
- 1.1.19.Smida A. Issledovaniye o prirode i prichinax bogatstva narodov. M.: Sotsekgiz, 1962.

1.1.20.To'xliyev N., O'zbekiston iqtisodiyoti. - T.: O'qituvchi, 1994 va 1998.

1.1.21.To'xliyev N. Bozorga o'tishning mashaqqatli yo'li. Toshkent: «O'zbekiston»,1999. 13 b.

1.1.22.To'xliyev N., O'lmasov A. Ishbilarmonlar lug'ati. - T.: «Qomuslar Bosh tahririyati», 1993.

1.1.23.Usmonov A.S. Nauchnie osnovi reguliruyemix rinochnix otnosheniy. Toshkent: PLSHTLI «O'zinformprom». 1992.s.30.

1.1.24.Uchebnik po osnovam ekonomicheskoy teorii. Kol. avtorov. M.: «VLADOS», 1994

1.1.25.Sharifxo'jayev M. Istiqlol istiqbollari. - T.: «O'zbekiston», 1994.

1.1.26.Sheremet A.D. Kompleksniy ekonomicheskoy analiz deyatelnosti predpriyatiya (voprosi metodologii). M.: «Ekonomika», 1974.

1.1.27.Sheremet A.D. Metodika finansovogo analiza predpriyatiya. M.: «IPO MP», 1996.

1.1.28.Shishkin A.F. Ekonomicheskaya teoriya v dvux knigax. M.: «Gumanitarniy izdatelskiy sentr VLADOS» - 1996.

1.1.29.Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. Ekonomika: Per. s angl. M.: Delo LTD, 1993.

1.1.30.Fayziyev E.S. Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rni. Risola. T.: 'Fan va texnoloqiya', 2007. – 16 bet.

1.1.31.Fayziyev E.S. Servis tizimi faoliyati asoslari. Ma'ruza matni. Samarqand, 2007. – 208 bet.

1.1.32.Fedsov V.G. Kultura gostinochno-turistskogo servisa : uchebnoye posobiye. Rostov. : Feniks, 2008.- 503 s.

1.1.32.Fridman A.M. Ekonomika predpriyatiy trgovli i pitaniya potrebitelskogo obshchestva. – M.: «Dashkov i Ko» 2008. - 625s.

1.1.33. Ekonomicheskaya teoriya. Uchebnik dlya studentov VUZ, obuchayushixsya po ekonomicheskim spetsialnostyam. // Shark. 1999.

1.1.34. Ekonomicheskiy analiz deyatel'nosti predpriyatiy/ Pod red. N.V.Dembinskogo. Minsk: Visheyskaya shkola, 1981.

1.1.35. Ekonomika predpriyatiya. Per. s nem.- M.: INFRA- M, 1999. -928 s.

1.1.36. Qudratov G'.H., Pardayev M.Q., Abduraimov B.A. Servis rivoji – aholining bandligini ta'minlash va farovonligini oshirish omili. Risola. T.: 'Fan va texnologiya', 2007. – 28 b.

1.1.37. Qudratov G'.H., Mirzayev H.J., Pardayev M.Q. Agroservisni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari. Risola. T.: 'Fan va texnologiya', 2007. – 16 b.

1.1.38. Qudratov G'.H., Pardayev M.Q., O'zbekistonning 16 yillik taraqqiyot yo'li: natijalar va vazifalar. Risola. T.: 'Fan va texnologiya', 2007. – 20 b.

1.1.39. Qudratov G'.H., Pardayev M.Q., O'zbekistonning 18 yillik taraqqiyot yo'li: erishilgan natijalar va vazifalar. Risola. Samarqand: SamISI, 2009. – 39 b.

1.1.40. Abduraimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik, I qism T.: «Fan va texnologiya». 2007.- 392 b.

1.1.41. Abduraimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik, II qism T.: «Fan va texnologiya». 2008.- 224 b.

1.2. Ko'p tomlik kitoblar

2.1. O'zbek tilining izohli lug'ati. M.: «Russkiy yazik», 1981, 1 tom. 526 bet.

2.2.O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Uchinchi jild. 2007. 123-bet.

2.3.O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: «O'zbekiston milliyinsiklopediyasi» To'rtinchi jild. 2007. 286-bet.

2.4.Pardayev M.Q., Isroilov B.I. Iqtisoiiy tahlil. 2-tomlik. T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyot uyi, 2001.- 1-qism 176 b. va 2- qism - 256 b.

2. Dissertatsiya va dissertatsiya avtoreferatlari

2.1. Sharipov T.S.Umumiy o'zlashtirish korxonalari samaradorligini oshirishning tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish .Iqtisod fanlari nomzodi.Dis.avtoreferati.Samarqand:SamISI,2010.-19 b.

3.Simpozium va konferensiya ishlariga havolalar

3.1. Zaynalova. K. N." Neobxodimost ukrepleniya gosudarstvennoy podderjki sub'ektiv malogo predprinimatelstva" . Materiali mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. 17 fevralya 2012g. Ministerstvo obrazovaniya i nauki RF, FGBOU VPO « Tambovskiy gosudarstvenniy universitet im. G. R. Derjavina » otv.red. M. A.Pahamov , Tambov: Izdatelskiy dom TGU im. G.R. Derjavina, 2012. 152-159k

3.2." Problemi podderjki realnix sektorov ekonomiki v usloviyax postkrizisnogo perioda"

Materiali mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. 17 fevralya 2012g. Ministerstvo obrazovaniya i nauki RF, FGBOU VPO « Tambovskiy gosudarstvenniy universitet im. G. R. Derjavina » otv.red. M. A.Pahamov , Tambov: Izdatelskiy dom TGU im. G.R. Derjavina, 2012. 327k

3.3. "Povisheniye urovnya senovoy ustoychivosti v usloviyax postkrizisnogo perioda". Materiali mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. 17 fevralya 2012g. Ministerstvo obrazovaniya i nauki RF, FGBOU VPO « Tambovskiy gosudarstvenniy universitet im. G. R. Derjavina »

otv.red. M. A.Pahamov , Tambov: Izdatelskiy dom TGU im. G.R. Derjavina, 2012.-332k

3.4. "Razvitiye obshestvennogo nitaniya v usloviyax antikrizisnogo upravleniya". Mejdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferensiya studentov, aspirantov, magistrantov i molodix uchyonnix « Teoriya i praktika upravleniya v usloviyax transformatsii globaloy ekonomiki» : Sbornik nauchnix statey/ Pod red. d-ra ekon.nauk,prof. L.P. Goncharenko.—M.: FGBOU VPO «REU im. G.V. Plexanova». -188s. Moskva,2013g. Str-105

3.5. "Razvitiye obshestvennogo pitaniya v usloviyax antikrizisnogo upravleniya".O'zbekiston Respublikasi Oliy va Urta maxsus talimi vazirligi, Samarkand iktisodiyot va servis instituti. « Xizmat kursatish soxasida tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari» SamISI ilmiy bulimi, 2012 yil 20-21 noyabr,b.106

3.6. "Umumiy ovkatlanish korxonalarini kullab-kuvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish yullari". O'zbekiston Respublikasi Oliy va Urta maxsus talimi vazirligi, Samarkand iktisodiyot va servis instituti. « Xizmat kursatish soxasida tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari» SamISI ilmiy bulimi, 2013 yil 26-30 aprel ,262.b

4. Internet va statistika ma'lumotlari.

<http://vvv.stat.uz>

<http://vvv.yeksokmen.yedu.uz>

<http://vvv.vorlbank.org>.

<http://vvv.region.uz>

<http://vvv.lex.uz>

Ilovalar

1-ilova

Kichik tadbirkorlik (biznes) sub'ektlari tarkibi

1. Yakka tartibdagi tadbirkorlar;
2. Ishlab chiqarish tarmoqlarida band bo'lgan xodimlarning o'rtacha yillik soni 20 kishidan, xizmat ko'rsatish sohasi va boshqa ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan tarmoqlarda 10 kishidan, ulgurji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish sohasida 5 kishidan oshmagan mikrofirmalar;
3. Quyidagi tarmoqlarning o'rtacha yillik xodimlar soni:
 - 3.1. Yengil va oziq-ovqat sanoati, metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog'ochni qayta ishlash, mebel sanoati va qurilish materiallari sanoati - 100 kishidan;
 - 3.2. Mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish va qayta ishlash, qurilish hamda boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalari - 50 kishidan;
 - 3.3. Fan, ilmiy xizmat ko'rsatish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish sohasi (sug'urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda boshqa ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan sohalar - 25 kishidan oshmagan kichik korxonalar.

2-ilova

Umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlarining tasniflanishi

№	Tasnifiy belgilari	Tasniflanishi
1.	Maqomiga ko'ra	- jismoniy shaxs maqomiga ega yakka tartibda faoliyat yurituvchi sub'ektlar; - huquqiy shaxs maqomiga ega sub'ektlar (korxona va tashkilotlar).
2.	Mulk shakliga ko'ra	- shaxsiy yoki xususiy mulkka asoslangan korxonalar; - jamoat mulkiga asoslangan korxonalar; - davlat mulkiga asoslangan korxonalar; - aralash mulkka asoslangan korxonalar; - xorijiy davlatlar va fuqarolar mulkiga asoslangan korxonalar.
3.	Joylashuviga ko'ra	- shaharlarda; - qishloqlarda; - mehmonxonalar qoshida; - mahalla markazlarida; - ta'lim muassasalari qoshida, vagonlarda; - dam olish va sog'lomlashtirish oromgohlarida; - ishlab chiqarish korxonalarida; - turli xildagi klublarda; - bozorlar qoshida; - avtotrassa bo'ylarida; - aeroportlarda; - portlarda; - kemalarda; - boshqa ruxsat etilgan joylarda.
4.	Xizmat shakliga ko'ra	- o'z-o'ziga xizmat ko'rsatuvchi; - ofitsantlar xizmatidan foydalanuvchi; - aralash; - mahsulotlarni yetkazib beruvchi (uyga, dam olish joylariga, ish joylariga); - ko'chma xizmatni amalga oshiruvchi.
5.	Xizmat darajasiga ko'ra	- lyuks; - oliy; - birinchi; - ikkinchi; - uchinchi daraja.
6.	Tashkiliy tuzilishiga ko'ra	- tizimli; - mustaqil.

7.	Ixtisoslashuviga ko'ra	- ixtisoslashmagan; - ixtisoslashgan (mahsulotlar assortimenti bo'yicha, ma'lum millatlar taomlari bo'yicha, milliy taomlar bo'yicha, iste'molchilar guruhlari bo'yicha, xizmatlar bo'yicha).
8.	Faoliyat muddatiga ko'ra	- doimiy (yil davomida, butun sutka davomida); - mavsumiy (yilning ma'lum mavsumlarida, kunning aniq bir ovqatlanish davrida).
9.	Tashkiliy shakliga ko'ra	- restoran; - kafe; - bar; - oshxona; - choyxona; - bazmgo'h – to'yxona; - tamaddixon va boshqalar.
10.	1 Joylashuvi va harakatiga ko'ra	- statsionar (muqim bir joyda turuvchi); - harakatdagi (avtooshxona, vagon-restoran, kupe-bufet, avto-bufet va boshqalar).

Manba: muallif ishlanmasi.

Ovqatlanish xizmatlarining xususiyatlari va o'rtasidagi farqlar

№	Tasnifiy belgi	Oilaviy ovqatlanish xizmati	Umumiy ovqatlanish xizmati
1.	Bajariladigan vazifalari nuqtai nazaridan	Yakka va jamoa ehtiyojlarini qondirish (asosan oila a'zolari, qarindoshlar va mehmonlar) uchun ovqatlanish xizmati ko'rsatish, taom tayyorlash va porsiyalarga ajratib berish, taomni dasturxonga tortish, taom uchun ishlatilgan idishlarni yuvish	Yakka va jamoa ehtiyojlarini qondirish uchun ovqatlanish xizmati ko'rsatish, taom tayyorlash va porsiyalarga ajratib sotish, taomni tarqatish, taomlar uchun ishlatilgan idishlarni yuvish, servirovka, stollarni tartibga solish, oldi-sotdi vazifasini bajarish
2.	Tashkil etish joyi nuqtai nazaridan	Uyda	Umumiy ovqatlanish shoxobchalarida, ofisda va dala sharoitida
3.	To'lov shakli nuqtai nazaridan	Pulsiz, minnatdorchilik	Pullik, minnatdorchilik
4.	Resurslar sarfi nuqtai nazaridan	Turli resurslar (gaz, elektr energiya, suv) sarfining taom porsiyasiga tegishli qismining nisbatan yuqoriligi	Ixtisoslashuv nuqta nazaridan barcha turdagi resurslar (gaz, elektro energiya, suv..) sarfining taom porsiyasiga tegishli qismining nisbatan pastligi
5.	Milliy iqtisodiyotga ta'siri nuqtai nazaridan	Unda asosan uy bekalari band bo'lib yashirin bandlik vujudga keladi va YAIM yaratishda ishtirok etmaydi	Sohadagi faoliyati tufayli aholi bandligiga ijobiy ta'sir etadi va YAIM yaratishda ishtirok etadi
6.	Iste'molchi nuqtai nazaridan	Mavjud masalliqdan tayyorlangan taomlarni iste'mol qilish	Iste'molchilar talablariga mos taomlarni va har xil xizmatlarni iste'mol qilish
7.	Vaqt sarfi nuqtai nazaridan	Funksiyalarni oila a'zlari bajargani uchun vaqt sarfining yuqoriligi	Funksional taqsimotning tashkil etilganligi sababli vaqt sarfining qisqaligi

Manba: muallif ishlanmasi.

4-ilova

«O'zbekiston Respublikasi faoliyat turlari bo'yicha xizmatlarning tasniflagichi»da ovqatlanishni ta'minlash bo'yicha xizmatlar tasnifi⁴⁴

Turkum	Kichik turkum	Tip	Tur	Kichik tur	Nomlanishi
H seksiya	MEHMONXONA VA RESTORAN XIZMATLARI				
55 bo'lim	MEHMONXONA VA RESTORAN XIZMATLARI				
55.3 guruh	Oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar				
55.30 sinf	Oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar				
55.30.1					Oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar
	55.30.11	55.30.11.0	55.30.11.00	55.30.11.000	Oziq-ovqat bilan restorandagi kabi to'liq xizmat ko'rsatib ta'minlash bo'yicha xizmatlar
	55.30.12	55.30.12.0	55.30.12.00	55.30.12.000	Temiryo'l vagon restoranlari va kemalarda oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar
	55.30.13	55.30.13.0	55.30.13.00	55.30.13.000	O'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish muassasalarida oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar
	55.30.14	55.30.14.0	55.30.14.00	55.30.14.000	Oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha boshqa xizmatlar
55.4 guruh	Ichimliklar bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar				
55.40 sinf	Ichimliklar bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar				

⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi faoliyat turlari bo'yicha xizmatlarning tasniflagichi.- T.:2006.- 88-b.

Turkum	Kichik turkum	Tip	Tur	Kichik tur	Nomlanishi
55.40.1					Ichimliklar bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar
	55.40.10	55.40.10.0	55.40.10.00	55.40.10.000	Ichimliklar bilan ta'minlash bo'yicha xizmatlar
55.5 guruh	Oshxonalar xizmatlari va tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar				
55.51 sinf	Oshxona xizmatlari				
55.51.1					Oshxona xizmatlari
	55.51.10	55.51.10.0	55.51.10.00	55.51.10.000	Oshxona xizmatlari
55.52 sinf	Tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar				
55.52.1					Tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar
	55.52.11	55.52.11.0	55.52.11.00	55.52.11.000	Xususiy uylarga tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar
	55.52.12	55.52.12.0	55.52.12.00	55.52.12.000	Transport korxonalariga tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar
	55.52.13	55.52.13.0	55.52.13.00	55.52.13.000	Boshqa korxona va muassasalar uchun tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar

Umumiy rahbar *[signature]* B. Asqaraliev
 muassasalar uchun tayyor taom yetkazish bo'yicha xizmatlar *[signature]*

Изланишнинг бажарилишига

БУЮРТМА

Самарқанд ш. «1» март 2022 й.

1. Буюртма берувчи МДЖ «Халқининг Сервис»
Самарқанд шаҳри
(корхона, ташкилот номи ва жойлашган ўрни)

Бажарувчига – Самарқанд Иқтисодиёт ва сервис институтининг «Иқтисодиёт» кафедрасига қўйидаги мавзудаги топшириқдан келиб чиқиб изланиш (тадқиқот)ни бажариш юқаланади:

Ушунинг асосидаги корхоналарда
ҳозирда бўлиб олган ҳолатдаги олинган маълумот
ларни МДЖ «Халқининг Сервис» ишловда

2. Изланиш (тадқиқот) нинг бажарилиш муддати.

Бошланиши 1 март 2022
Тугаши 30 апрель 2022

3. Кутиладиган натижалар МДЖ, маълумот Сўраш
Сарой корхоналари раёонидаги

4. Бажарилган изланиш (тадқиқот) нинг топширилиши ва қабул қилиниш тартиби Давлатнома

Буюртмачи
(Корхона, ташкилот раҳбари)

Бажарувчи

«Иқтисодиёт» кафедраси
мудир

Мухр

**Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Iqtisodiyot" mutaxassisligi
magistranti Zaynalova Kamola Kodirovna tomonidan «Umumiy ovqatlanish
korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari» mavzusida
bajarilgan magistrlik dissertatsiyasi ishiga**

TAQRIZ

O'zbekiston milliy pazandachiligi o'zining noyoblighi, pazandachilik an'alarining turli-tumanligi bilan ajralib turadi, teran tarixiy ildizlarga ega, jahonning ko'plab mamlakatlarida, shuningdek respublika mehmonlarida Sharq mehmondorchiligi ramzi sifatida g'oyat mashhurdir.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda tarixiy meros va madaniy boylik sifatida pazandachilik san'atini saqlab qolish borasida katta ishlar amalga oshirildi, milliy-tarixiy an'analarni va oziq-ovqat texnologiyasining zamonaviy tendensiyalarini hisobga olgan holda umumiy ovqatlanish sohasini rivojlantirish uchun zarur tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratildi. Umumiy ovqatlanish sohasida yosh yuqori malakali oshpazlar va mutaxassislar tayyorlashga katta e'tibor berilmoqda. Bularning barchasi milliy pazandachilikning nufuzi oshishiga, uni yanada ommalashtirishga ko'maklashdi.

Shunga muvofiq mamlakatimizda umumiy ovqatlanish korxoanlarida chakana tovar aylanmasini oshirish maqsadlari dolzarb hisoblanadi.

Aynan shu yo'nalishga qaratilgan magistrant Zaynalova Kamolaning «Umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari» mavzusidagi magistrlik dissertatsiya o'zining mazmun-mohiyati, maqsad va vazifalari bilan muhim ahamiyatli ishlardan biri hisoblanadi.

Umumiy ovqatlanish korxonalariga qaratilgan e'tiborni oshishi aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarning turi va ularning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sifatli servis xizmati hajmini birmuncha oshishiga imkoniyat yaratdi. Ammo amaldagi xizmatlar sohasi tarmoqlariga nisbatan umumiy ovqatlanish sohasiga nisbatan e'tiborni yetarli deb bo'lmaydi. Mamlakatimiz bo'yicha 2013 yil 1 yanvar

holatiga ro'yxatga olingan umumiy ovqatlanish korxonalarining 37,0 foizini faoliyati samarasiz va ular yetarli darajada jihozlanmagan.

Magistrant Zaynalova Kamolaning dissertatsiya ishi aynan shu muammo yechimlariga bag'ishlangan bo'lib, unda ilmiy izlanuvchanlik aks ettirilgan.

Ilmiy nuqtai nazardan shu sohada boshqa izlanuvchilar tomonidan erishilgan yutuqlar, kamchiliklar va mavjud muammolar yoritilgan.

Keltirilgan adabiyotlar ro'yxati to'liq va unda hozirgi zamonaviy va milliy adabiyotlar o'rin olgani maqsadga sazovordir.

Keltirilgan matnda orfografik xatolar ham uchrab turadi, buning oqibatida matnning ma'nosi o'zgarmagan va ishning saviyaga ta'sir etmagan.

Albatta tanlangan mavzu juda ham murakkab bo'lib, uning yechimi faqatgina ushbu yo'nalishda ishlovchilar tomonidan bajarilishi mumkin bo'ladi. Shunga qaramasdan dissertatsiya ishi tugallangan va natijalar olingan.

Ushbu ishda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish bilan bog'liq munosabatlarning nazariy va amaliy muammolari hamda ularning yechimlari o'rganib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 1-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini barqaror rivojlanishda ularning chakana tovar aylanmasining ahamiyati" deb nomlangan bo'lib, bunda asosan umumiy ovqatlanish korxonalar faoliyatini tashkil etish zaruriyati va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar ko'rib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 2-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini amaldagi holati va rivojlanish tendensiyalari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini rivojlanishining asosiy tendensiyalari va bevosita "Hakimzoda Servis" MCHJ chakana tovar aylanmasi tahlili keltirilgan.

Dissertatsiyaning 3-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalarining tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 4-bobi "«Hakimzoda servis» MCHJda hayot faoliyati xavfsizligini holati va samarali tashkil etish yo'llari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda xodimlarni mehnat faoliyatini muhofazasini holati va uni mukammallashtirish yo'llari keltirilgan.

Dissertatsiyaning xulosa qismida 18 ta takliflar va ilmiy tavsiyalar keltirilgan.

Umuman olganda, magistrant Zaynalova K.N.ning "Umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari" nomli dissertatsiya ishida muammolar yechimi keltirilgan va takliflar tavsiya etilgan.

Ushbu magistrlik dissertatsiyasi qo'yilgan talablarga javob beradi va magistrant Zaynalova K.N. "Iqtisodiyot" mutaxassisligi bo'yicha himoyaga tavsiya etiladi.

SamQXI professori

Murtazoev. O

**Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Iqtisodiyot" mutaxassisligi
magistranti Zaynalova Kamola Nodirovna tomonidan «Umumiy ovqatlanish
korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari» mavzusida
bajarilgan magistrlik dissertatsiyasi ishiga**

T A Q R I Z

Umumiy ovqatlanish korxonalariga qaratilgan e'tiborni oshishi aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarning turi va ularning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sifatli servis xizmati hajmini birmuncha oshishiga imkoniyat yaratdi. Ammo amaldagi xizmatlar sohasi tarmoqlariga nisbatan umumiy ovqatlanish sohasiga nisbatan e'tiborni yetarli deb bo'lmaydi. Mamlakatimiz bo'yicha 2013 yil 1 yanvar holatiga ro'yxatga olingan umumiy ovqatlanish korxonalarining 37,0 foizini faoliyati samarasiz va ular yetarli darajada jihozlanmagan.

Magistrant Zaynalova Kamolaning dissertatsiya ishi aynan shu muammo yechimlariga bag'ishlangan bo'lib, unda ilmiy izlanuvchanlik aks ettirilgan.

Ilmiy nuqtai nazardan shu sohada boshqa izlanuvchilar tomonidan erishilgan yutuqlar, kamchiliklar va mavjud muammolar yoritilgan.

Keltirilgan adabiyotlar ro'yxati to'liq va unda hozirgi zamonaviy va milliy adabiyotlar o'rin olgani maqsadga sazovordir.

Keltirilgan matnda orfografik xatolar ham uchrab turadi, buning oqibatida matnning ma'nosi o'zgarmagan va ishning saviyaga ta'sir etmagan.

Albatta tanlangan mavzu juda ham murakkab bo'lib, uning yechimi faqatgina ushbu yo'nalishda ishlovchilar tomonidan bajarilishi mumkin bo'ladi. Shunga qaramasdan dissertatsiya ishi tugallangan va natijalar olingan.

Ushbu ishda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish bilan bog'liq munosabatlarning nazariy va amaliy muammolari hamda ularning yechimlari o'rganib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 1-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini barqaror rivojlanishda ularning chakana tovar aylanmasining ahamiyati" deb

nomlangan bo'lib, bunda asosan umumiy ovqatlanish korxonalar faoliyatini tashkil etish zaruriyati va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar ko'rib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 2-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini amaldagi holati va rivojlanish tendensiyalari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini rivojlanishining asosiy tendensiyalari va bevosita "Hakimzoda Servis" MCHJ chakana tovar aylanmasi tahlili keltirilgan.

Dissertatsiyaning 3-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalarining tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 4-bobi "«Hakimzoda servis» MCHJda hayot faoliyati xavfsizligini holati va samarali tashkil etish yo'llari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda xodimlarni mehnat faoliyatini muhofazasini holati va uni mukammallashtirish yo'llari keltirilgan.

Dissertatsiyaning xulosa qismida 18 ta takliflar va ilmiy tavsiyalar keltirilgan.

Umuman olganda, magistrant Zaynalova K.N.ning "Umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari" nomli dissertatsiya ishida muammolar yechimi keltirilgan va takliflar tavsiya etilgan.

Ushbu magistrlik dissertatsiyasi qo'yilgan talablarga javob beradi va magistrant Zaynalova K.N. "Iqtisodiyot" mutaxassisligi bo'yicha himoyaga tavsiya etiladi.

SamISI professori

M.M.Muhammedov

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Fakultet: "Magistratura" bo'limi

Magistratura talabasi: Zaynalova Kamola Nodirovna

Kafedra: "Iqtisodiyot tarmoqlar va sohalar"

Ilmiy raxbar: i.f.n, prof., Abdukarimov. B.A

O'quv yili: 2011 – 2013 ўқув йили

Mutaxassisligi: 5A230102 - Iqtisodiyot tarmoqlar

MAGISTRLIK DISSERTATSIYASI ANNOTATSIYASI

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Xizmat sohasida mulkdorlar sinfini shakllantirish va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslar yaratildi. Buning natijasida xizmat sohasida ishlab chiqariladigan mahsulotlarning aksariyat qismini nodavlat sector-umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan yetishtirishga erishildi

Umumiy ovqatlanish korxonalariga qaratilgan e'tiborni oshishi aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarning turi va ularning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sifatli servis xizmati hajmini birmuncha oshishiga imkoniyat yaratdi. Ammo amaldagi xizmatlar sohasi tarmoqlariga nisbatan umumiy ovqatlanish sohasiga nisbatan e'tiborni yetarli deb bo'lmaydi. Mamlakatimiz bo'yicha 2013 yil 1 yanvar holatiga ro'yxatga olingan umumiy ovqatlanish korxonalarining 37,0 foizini faoliyati samarasiz va ular yetarli darajada jihozlanmagan.

Tadqiqot maqsadi – iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- umumiy ovqatlanish sohasi sub'ektlari va ular chakana tovar aylanmasini xususiyatlarni inobatga olgan holda tasniflash;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini tasniflash;
- umumiy ovqatlanish sohasi samaradorligini oshirishda chakana tovar aylanmasini oshirishning ob'ektiv zaruriyat ekanligini asoslash;
- jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida umumiy ovqatlanish chakana tovar aylanmasini holatiga tashkiliy-iqtisodiy tavsif berish;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish ko'rsatkichlarini tahlil qilish;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirishga ta'sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy omillarni aniqlash va ularni tahlil qilish yo'llarini ishlab chiqish;
- umumiy ovqatlanish korxonalarida iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish orqali chakana tovar aylanmasini oshirish istiqbollari belgilash;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;
- umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlarini ochib berish.

Tadqiqotning ob'ekti. Respublikada, xususan Samarqand viloyatida faoliyat olib borayotgan umumiy ovqatlanish korxonalarini chakana tovar aylanmasi bo'lib hisoblanadi.

Tadqiqotning predmeti iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi.

Xulosa va takliflarning qisqacha umumlashtirilgan ifodasi. Umumiy ovqatlanish korxonalari samaraqorligini oshirish masalalari o'ta dolzarb bo'lishiga qaramasdan mustaqillik yillarida mamlakatimiz olimlari tomonidan kam tadqiq qilingan va shunga mos ravishda mavzuga oid adabiyotlar yetarli darajada nashr qilinmagan. Natijada uning ko'pgina nazariy va amaliy masalalari o'z yechimini topmasdan qolib ketmoqda. Umumiy ovqatlanish korxonalarining funksiyalaridan kelib chiqib aytish joizki ushbu soha boshqa sohalardan ajralib turadi. Umumiy ovqatlanish sohasi tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topmaganligi ularni bugungi kun talabalaridan kelib chiquvchi tasniflarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ilmiy raxbar
Magistratura talabasi

i.f.n.,prof., Abdukarimov.B.A

Zaynalova. K. N

**Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Iqtisodiyot" mutaxassisligi
magistranti Zaynalova Kamola Nodirovna tomonidan «Umumiy ovqatlanish
korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari» mavzusida
bajarilgan magistrlik dissertatsiyasi ishiga ilmiy raxbarining
mulohazasi**

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida xizmat ko'rsatish sohasida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Xizmat sohasida mulkdorlar sinfini shakllantirish va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslar yaratildi. Buning natijasida xizmat sohasida ishlab chiqariladigan mahsulotlarning aksariyat qismini nodavlat sektor – umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan yetishtirishga erishildi.

Xo'jalik sub'ektlarini xalqaro bozorlarda samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun valyuta munosabatlarini alohida yuz berayotgan voqeiliklariga moslashuvi bilan baholanmoqda. Shu bois, Zaynalova Kamola tomonidan 5A230102 – "Iqtisodiyot" mutaxassisligi bo'yicha magistr darajasini olish uchun bajargan magistrlik dissertatsiya ishi o'zining aktuallik va dolzarbligi bilan ajralib turadi.

Magistrlik dissertatsiya ishi unga qo'yilgan talablar asosida yozilishi ta'minlangan.

Magistrlik dissertatsiyasi ishida tadqiqotning maqsadi, vazifalari, ob'ekti va predmeti himoyaga olib chiqiladigan asosiy xolatlar ilmiy izlanishlar batafsil bayon etilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy munosabatlari bilan bog'liq milliy xususiyatlarimizdan kelib chiqqan holda to'liq tadqiq etilmagan.

Shuning uchun aytish joizki magistr har bir savolni amaliy jihatlarini tushuntirib berishga harakat qilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi bozor iqtisodiy munosabatlarini rivojlantirish sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini oshirishni ta'minlash bo'yicha nazariy-uslubiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijasida olingan xulosalar va tavsiyalar Samarqand shahar "Hakimzoda Servis" MCHJ umumiy ovqatlanish korxonasida (2013 yil 6 mayda tasdiqlangan dalolatnoma) sohani rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda, SamISI qoshidagi umumiy ovqatlanish korxonasida (2012 yil 15 yanvarda tasdiqlangan dalolatnoma) amaliyotiga hamda Samarqand iqtisodiyot va servis institutida o'quv jarayoniga (2013 yil 10 martda tasdiqlangan dalolatnoma) joriy qilish uchun qabul qilingan.

Ilmiy-tadqiqot natijalari 4 ta ishda nashr qilingan. Shundan 2 tasi chet el davlatlarida o'tkazilgan xalqaro ilmiy anjumanlari to'plamlarida ma'ruza shaklida e'lon qilingan va chop etilgan.

Magistrlik dissertatsiya kirib, 4 ta bob, xulosa, adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tarkib topgan. Ishning umumiy hajmi 124 betdan iborat.

Dissertatsiyaning 1-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini barqaror rivojlanishda ularning chakana tovar aylanmasining ahamiyati" deb nomlangan bo'lib, bunda asosan umumiy ovqatlanish korxonalar faoliyatini tashkil etish zaruriyati va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar ko'rib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 2-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalari chakana tovar aylanmasini amaldagi holati va rivojlanish tendensiyalari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasini rivojlanishining asosiy tendensiyalari va bevosita "Hakimzoda Servis" MCHJ chakana tovar aylanmasi tahlili keltirilgan.

Dissertatsiyaning 3-bobi "Umumiy ovqatlanish korxonalarining tovar aylanmasini oshirish imkoniyatlari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda umumiy ovqatlanish korxonalarida chakana tovar aylanmasi tarkibini rejalashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Dissertatsiyaning 4-bobi "«Hakimzoda servis» MCHJda hayot faoliyati xavfsizligini holati va samarali tashkil etish yo'llari" deb nomlangan bo'lib, bu yerda xodimlarni mehnat faoliyatini muhofazasini holati va uni mukammallashtirish yo'llari keltirilgan."

Dissertatsiyaning xulosa qismida 18 ta takliflar va ilmiy tavsiyalar keltirilgan.

Lekin shunga qaramasdan taqdim etilgan ishda ayrim kamchiliklarga yo'l qo'yilgan, masalan, dissertatsiya ishida Samarkand Statistika bo'limining ma'lumotlaridan yetarli darajada foydalanilmagan, ishning ba'zi-bir betlarida imloviy xatolarga yo'l qo'yilgan. Ularni e'tiborga olish va imkoniyati bo'yicha bartaraf etish maqsadga muvofiq.

Umuman qayd qilingan kamchiliklar mustaqil bajarilgan dissertatsiya ishida yoritilgan savollarni mazmuniga ta'sir etmagan, shu bois uni DAK oldida himoya etilishini qo'llab quvvatlayman.

Ilmiy rahbar
SamISI, «Iqtisodiyot» kafedrasi
mudiri, professor

Abdukarimov B.A.

